

Ф. ШІЛЛЕР

18
МАРІЯ
СТЮАРТ

МИСТЕЦТВО

ФРІДРІХ ШІЛЛЕР

МАРІЯ СТЮАРТ

Трагедія

**Переклад з німецької
ЮРІЯ КОРЕЦЬКОГО**

**ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
„МИСТЕЦТВО“
1941**

ДІЙОВІ ОСОБИ

Єлізавета, королева англійська.

Марія Стюарт, королева шотландська, полонена в Англії.

Роберт Дедлі, граф Лейстер.

Джордж Толбот, граф Шрузбері.

Вільям Сесіль, барон Берлі, великий канцлер скарбниці.

Граф Кент.

Вільям Девісон, державний секретар.

Аміас Полет, вартовий Марії.

Мортімер, його небіж.

Граф Обепін, французський посланник.

Граф Бельєвр, надзвичайний посол Франції.

О'Келлі, друг Мортімера.

Дерджен Дрері, другий вартовий Марії.

Мельвіль, її мажордом.

Бергоен, її лікар.

Ганна Кеннеді, її мамка.

Маргаріта Керл, її камеристка.

Шеріф графства.

Офіцер лейб-гвардії.

Французські та англійські дворяни.

Варта.

Придворні королеви англійської.

Слуги і служниці королеви шотландської.

ДІЯ ПЕРША

Кімната в замку Фотрінгей.

ЯВА ПЕРША

Ганна Кеннеді, мамка королеви шотландської,
у жорстокій боротьбі з Полетом, який намагається
відкрити шкаф. Дерджен Дрері, його помічник,
з ломом.

Кеннеді

Що робите ви, сер? Яке нахабство!
Залиште шкаф!

Полет

А звідки ж те намисто?
З горішнього вікна його жбурнули,
Садівника хотіли підкупити
Намистом тим. Жіноча клята хитрість!
Хоч як пильную, в неї все ще є
Дорогоцінності, скарби таємні!

(Підступає до шкафу.)

Де це сховали, є там більше!

Кеннеді

Геть, нахабо!

Тут леді зберігає таємниці.

Полет

Їх саме я шукаю.

(Витягав листа.)

Кеннеді

Незначні

Папери, просто вправи для пера,
Щоб скоротить тюремні довгі хвили.

Полет

Злий дух народжується в час безділля.

Кеннеді

Лише французські там листи.

Полет

Тим гірше!

То мова наших ворогів.

Кеннеді

Чернетки

Її послань англійській королеві.

П о л е т

Я передам їх... Що це там блищить?

(Відкриває схованку і витягає дорогоцінності з потаємної шухлядки.)

Коштовна королівська діадема,
Вся ліліями Франції¹ покрита!

(Передає її своєму супутникові.)

Разом із іншим, Дрері, поклади!

(Дрері виходить.)

К е н н е д і

Яке ганебне терпимо насильство!

П о л е т

Покіль є в неї щось, є змога шкодить,
Все зброєю стає в її руках.

К е н н е д і

О, згляньтесь, сер! Останньої прикраси
Не забирайте від життя! Нещасна
Раді вигляду старих розкошів,
Все інше відібрали ви у нас.

П о л е т

Вони—в руках цілком надійних; певне,
У слушний час усе повернуть їй!

Кеннеді

Хто скаже, глянувши на голі мури,
Що королева тут живе? Чому
Не бачимо над тронем балдахіну?
Чом ніжні ноги, до м'якого звиклі,
Спираються лиш на тверду підлогу?
Лиш олово—остання між дворянок
Відкинула б його—на стіл їй ставлять.

Полет

Сама вона так частувала мужа,
Із золота п'ючи з своїм коханцем.

Кеннеді

Люстерка навіть не лишили їй.

Полёт

Покіль своє лице суєтне бачить,
Їй не забудь надій і намагань.

Кеннеді

Книжок нема, щоб розважати душу.

Полет

Тут біблія—поліпшувати серце.

Кеннеді

Ви навіть відібрали в неї лютню.

П о л е т

Вона пісень розпусних награвала.

К е н н е д і

І це судилось ніжній? А вона ще
В колиці королевою була,
У Медічі² вона в двірських розкошах
Зростала серед радощів життя.
Доволі, що забрали в неї владу,
Невже нікчемним задрите оздобам?
В біді великій благородне серце
Гартується, але нещасний той,
Хто втіх малих не має у житті.

П о л е т

Вони до суетності ваблять серце,
Якому личить каяття саме.
Життя розкішне, сповнене гріхів,
Лише в нужді спокутувати можна.

К е н н е д і

Коли вона грішила в юні літа,
То бог і власна совість—судді їй.
А в Англії нема судді над нею.

П о л е т

Там, де закон зламала, там і суд.

Кеннеді

Для злочину—тугі занадто пута.

Полет

Але вона змогла крізь пута ці
Жбурнути факел чвари у державу
І зграям зрадників подати зброю
Супроти королівської особи,
Яку хай вічно береже всевишній!
Хіба вона з цих мурів не штовхнула
Злочинця Перрі й звіра Бебінгтона³
На кляту справу вбивства королеви?
Хіба завадили кайдани їй
Скувати серце Норфолька⁴ шляхетне?
Британії найкраща голова
Лягла для неї під сокиру ката...
Хіба гіркий цей приклад налякав
Зухвальців збожеволілих, які,
Змагаючись, заради неї гинуть?
І знову на скривавлені помости
Заради неї жертви йдуть нові,
І не скінчиться це, покіль вона,
Найбільше винна, жертвою не ляже.
...О, день гіркий, коли вітчизна наша
Єлену⁵ цю гостинно прийняла!

Кеннеді

Гостинно Англія її зустріла?
У перший день, коли вона, нещасна

Вигнанниця, на берег цей ступила
У родичів благати допомоги,
Шукати в рідних захисту,—вони,
Сан королівський, право міжнародне
Зламавши, кинули її в тюрму.
В неволі в'януть літа молоді.
Тепер, коли вона зазнала всю
Ув'язнення біду,—немов звичайну
Злочинницю, на суд її зовуть,
Обвинувачують її ганебно,
Загрожують їй смертю—королеві!

П о л е т

Вона до нас прибула як убивця,
Народ її прогнав і скинув з трону,
Який вона жажливо так зганьбила.
І змову привезла вона з собою—
Кривавий час Іспанської Марії⁶
Та віру католицьку нам вернути
І Англію французові продати.
Чому вона умову Едінбургську
Не підписала, права на престол
Не відказала Англії, путі
З тюрми цієї не здобула швидко,
Лиш розчерком пера? Вона воліла
В ув'язненні, зневажена, лишатись
Заради блиску титулу пустого.
Чому? Бо в підступи лукаві вірить,
У зле мистецтво таємничих змов;

Тенетами облуди острів наш
Надіється з тюрми завоювати.

Кеннеді

Знущаєтесь ви, сер!—До справ жорстоких—
Ще й глум гіркий. Їй мріяти про це,
Їй, замураваній ще за життя?
Ні дружні голоси, ні жоден звук
Розради не долине з батьківщини.
Людських облич давно вона не бачить—
Лише тюремників похмурих ваших.
І ще недавно вартовий новий
З'явився тут—суворий родич ваш,—
До ґрат її нові додали пруття.

По л е т

Немає ґрат для хитрості її.
Хто зна, чи не підпиляно ці ґрати?
Можливо, ця підлога, мури ці,
Міцнії зовні, тайний отвір мають
І зраду пропускають, поки сплю?
Посада клята—вартувати хитру,
Яка щохвилі замишляє лихо.
Пробуджує мене з дрімоти страх,
Вночі блукаю, мов нещасний дух,
Перевіряю і замки, і варту,
І, тремтячи, стрічаю кожен ранок—
Чи не дарма боявсь? Та слава богу!
Надіюсь я, що скоро все скінчиться.

Бо радше би юрбу загиблих душ
Я біля брам пекельних вартував,
Аніж оцю лукаву королеву.

Кеннеді

Іде вона сама!

Полет

З хрестом в руках,
І з гонором, суётністю в душі.

ЯВА ДРУГА

Ті ж. Марія, під покривалом, з розп'яттям у руці.

Кеннеді *(поспішаючи
їй назустріч)*

О, королево! Нас ногами топчуть,
Жорстоким утискам немає меж,
Щодня—нова біда, нова ганьба
Твоїй вінчаній голові.

Марія

Стривай!

Скажи, що сталося нового.

Кеннеді

Глянь!

Зламали ящик твій, твої листи—
Єдиний скарб, що ми ховали пильно—

Убір вінчальний з Франції останній —
Забрали. Королівського нічого
Не маєш ти, пограбували все.

Марія

Спокійно, Ганно. Королеву творить
Не блиск порожній. Можуть з нами низько
Поводитись, та не принизить нас.
Я в Англії навчилася терпіти,
І це знесу я. Сер, ви силоміць
Забрали те, що я сама збиралась
Уже сьогодні передати вам.
Є серед цих паперів лист один —
Моїй сестрі, англійській королеві
Написано цей лист. Так дайте слово,
Що чесно їй ви вручите його,
А не до Берлі віроломних рук.

Полет

Подумаю, що слід мені зробити.

Марія

Вам треба зміст узнати, сер. Прошу́ я
Подарувать мені велику милість —
Розмову з королевою. Ми з нею
Не бачились ніколи ще. Мене
Покликали на суд чоловіків,
Яких за рівних я не визнаю,
Яким довіритись не могу серцем.

Єлізавета—тої ж крові, тої ж
І статі, й сану. Їй лиш—королеві,
Сестрі та жінці—можу я відкритись.

П о л е т

Міледі, дуже часто ви ввіряли
І честь і долю тим чоловікам,
Що менше варті вашої пошани.

М а р і я

І ще про другу милість я прошу—
Відмовити могла б лише нелюдськість.
Уже давно в ув'язненні не маю
Ні втіхи церкви, ні святих дарів.
Та, що забрала в мене трон і волю,
Та, що життю загрожує,—мені
Закрити не захоче браму неба.

П о л е т

Як побажаєте, декан⁷ місцевий...

М а р і я

Декани—не для мене! Вимагаю
Служителя моєї церкви. Також
Я прошу писарів і нотарів—
Мою останню волю записати.
Журба, тюремний довгий сум гризуть
Життя моє. Вже дні мої, боюсь,
Раховано, дивлюсь на себе я,
Немов уже вмираю.

П о л е т

Так і слід,
Вам до лица подібні міркування.

М а р і я

Не знаю, чи рука швидка чиясь
Журби повільну справу не прискорить?
Я хочу заповіт укласти, хочу
Розпорядитись тим, що в мене є.

П о л е т

Ви це зробити вільні. Королева
Збагачуватися на вас не стане.

М а р і я

І слуг моїх, і вірних дам придворних
Забрали в мене. Де вони тепер?
Яка їх доля? Можу обійтись
Без послуг їх; я хочу знать лише,
Що не бідують, не страждають вірні.

П о л е т

Подбали вже про ваших слуг.
(Хоче йти.)

М а р і я

Ви знову, сер, лишаєте мене,
І знов од страху серце завмирає,

І знов мене тяжка непевність мучить.
Сувора пильність ваших шпигунів
Одрізала мене від світу, вісті
Не долітають крізь тюремні мури,
В руках у ворогів моя судьба.
Уже минув нестерпно-довгий місяць,
Відколи раптом сорок комісарів⁸
У замку цім напали враз на мене,
І з непристойним поспіхом вони,
Мені не давши оборонця навіть,
Нечуваний улаштували суд.
На ряд заплутаних обвинувачень
Збентеженій, розгубленій мені
Напам'ять довелось відповідати...
Мов привиди, вони прийшли та зникли.
І всі тепер мовчать. Дарма силкуюсь
У вашім погляді я прочитати:
Моя невинність і старання друзів,
Чи злоба ворогів перемогла?
Так більше не мовчіть... Скажіть мені—
На що надіятись? Чого боятись?

П о л е т *(по короткій паузі)*

Зведіть усі рахунки ваші з небом.

М а р і я

Я сподіваюсь на небесну милість...
І правди жду я від земного суду.

Полет

Ви правду матимете. Будьте певні.

— Марія

Процес мій закінчився, сер?

Полет

Не знаю.

Марія

Вже вирок є?

Полет

Нічого я не знаю,

Міледі.

Марія

Швидко люблять тут робити.
Убивця прийде раптом, як і судді?

Полет

Вважайте, ніби так і є,—то ж він
Вас краще підготованою знайде.

Марія

Сер, не здивуюсь я, що не рішив би
Суд у Вестмінстерголі⁹: ним керують
Ненависть Берлі й Геттона старання.
Я знаю вчинки, на які могла б
Наважитись англійська королева.

Полет

Владикам Англії страшні лише
Сумління власне та парламент їхній.
Що правосуддя ухвалило, те
Здійснить безстрашно перед світом влада.

ЯВА ТРЕТЯ

Мортімер, небіж Полета, входить і, ніби не
помічаючи королеви, звертається до Полета.

Мортімер

Там вас шукають, дядю.

Так само виходить. Королева помічає це з незадоволенням і звертається до Полета, який збирається йти за небожем.

Марія

Сер, іще

Одне прохання. Я стерплю від вас
Багато, бо шаную ваші літа.
Нахабства юнака я не стерплю,
Звільніть мене від грубостей його!

Полет

Ціную в ньому те, що вам огидне.
Напевне, він не з тих м'якеньких дурнів,
Що тануть від брехливих сліз жіночих—
Він у Парижі, в Реймсі побував,

Привіз назад англійське вірне серце.
Мистецтво ваше тут безсиле, леді!

(Виходить.)

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Марія. Кеннеді.

Кеннеді

Вам у лице посмів таке сказати!
Жорстоко це!

Марія *(глибоко замислена)*

В дні блиску нашого охоче надто
Улесника вислухували ми,
То ж, добра Кеннеді, ми заслужили
Почути вперше голос дорікань.

Кеннеді

Як, леді мила! Ви смутні, смиренні?
Були ви жваві, навіть і мене втішали.
За легковажність докоряла вам я,
Не за відчай.

Марія

Я впізнаю її—

То Дернлі—короля кривава тінь,
Що гнівно з домовини повстає
І не примириться зі мною, поки
Не сповниться мого нещастя міра.

Кеннеді

Що за думки?

Марія

Ти забуваєш, Ганно...

Але ж у мене пам'ять не зрадлива—
Сьогодні знов минають роковини
Лихої справи, що її завжди
Постом і каяттям я відзначаю.

Кеннеді

Нарешті дайте спокій злому духу.
І каяттям, і муками цю справу
Спокутували ви за довгі літа.
І церква, що тримає ключ прощення,
І небо вам цей гріх уже простили.

Марія

У крові знов, давно прощений гріх
Встає з могили, розгорнувши землю!
До помсти закликає привид мужа,
І ні церковні дзвони, ні причастя
Його до гробу повернуть не в силі.

Кеннеді

Але ж не ви його згубили! Інші!

Марія

Я знала. Я дозволила цю справу,
Сама в смертельну пастку затягла.

Кеннеді

Ваш вік пом'якшує вину: були ви
Такі ще юні.

Марія

Й молодість мою
Обтяжила таким важким гріхом.

Кеннеді

Образа вас розгнівала жорстока,
Зухвала поведінка чоловіка,
Якого з темряви кохання ваше,
Неначе божеська рука, підняло,
Який дійшов—крізь вашу спальню—трону,
Якому ви дали свою красу
І вашу славу родову корону.
Чи міг забути він, що славу долю
Йому любов дала великодушна?
А все ж таки він це забув, невдячний!
Підозрами низькими ображав,
Брутальністю він вашу ніжність мучив
І став огидний, осоружний вам.
І чари всі розвіялись, і ви
Тікали гнівно від гидких обіймів,
Йому зневагою платили... Він
Чи спробував вернути вашу ласку?
Просив прощення, падав вам до ніг
І виправитись, може, обіцяв?

Мерзотник був упертим—витвір ваш
Розігравати короля хотів,
Він наказав улюбленця—співця,
Красавця Річчіо при вас убити—
І кров'ю ви помстилися—за кров...

Марія

За це й мені кривава буде помста.
Втішаючи, засуджуеш мене.

Кеннеді

Коли цю справу допустили ви,
Собою не були ви. Полонило
Вас божевілля пристрасті сліпої,
Віддало вас облеснику страшному,
Лихому Ботвеллу... Над вами він,
Мов рідний муж, зухвало панував
І напував напоєм чарівним,
Чаклунством вашу душу він обплутав
І запалив...

Марія

Було його чаклунство тільки
В його всесиллі, в слабості моїй.

Кеннеді

Ні, ні, кажу я. Всіх пекельних духів
Він викликав—тенетами своїми
Обплутати ваш розум. І тоді

Не слухали ви застережень друга,
Не бачили пристойності вимог.
Залишила вас ніжна соромливість
Перед людьми; і лиця ваші, де
Колись рум'янець вигравав цнотливий,
Палали тільки грішною жагою.
Ви скинули покрови таємниці,
Зухвалий гріх отого чоловіка
Вас також подолав, і ви одверто
Показували всім свою ганьбу.
Священний меч шотландських королів
На едінбургських вулицях пронести
Дозволили перед собою ви
Йому, убивці, клятому народом;
Ви оточили військом свій парламент
І там, у власнім храмі правосуддя,
По-блазенському змусили ви суддів
Провину вбивства зняти з душогуба...
Пішли ви далі... Боже!

Марія

~ Так закінчуй;
При алтарі дала йому я руку!

Кеннеді

О, хай мовчання скрие хоч би трохи
Цю справу! Це обурливо, ганебно,
Пропашого створіння варто... Тільки ні,

Ви не пропащі... Я ж бо знаю вас,
Я змалку вас виховувала. Серце
У вас м'яке, для сорому доступне,
Провина ваша—тільки легковажність.
Я знов кажу: існують злії духи,
Вони в людини серце безборонне
Вдираються, оселяються там
І швидко в нас вони страшне вчиняють,
І повертаються до пекла, жах
Лишивши в заплямованій душі.
Те діло вам затьмарює життя,
А ви гріхів відтоді не чинили,
Ви стали кращі, свідок я цьому.
Мужайтесь! З собою примиріться!
Вам є в чім каятись, але не тут,
Не в Англії, бо не Єлізавета
І не парламент Англії—ваш суд.
Гнітить вас тільки сила тут, і ви
Явитись можете на суд зухвалий
Зі спокоєм невинності ясним.

Марія

Хто там іде?

Мортімер з'являється в дверях.

Кеннеді

Той небіж. Увійдіть!

ЯВА П'ЯТА

Ті ж. Несміливо входить Мортімер

Мортімер *(до мамки)*

Залиште нас, біля дверей вартуйте.
Я маю з королевою розмову.

Марія *(багатозначно)*

Лишайся, Ганно, тут.

Мортімер

Не бійтеся, міледі. Взнайте, хто я.

(Подає їй записку.)

Марія *(переглядає записку
і, вражена,
відступає назад)*

Ах, що таке?

Мортімер *(до мамки)*

Ідіть же, пані Кеннеді,
Подбайте, щоб не бачив нас мій дядько.

Марія *(до мамки, яка ва-
гається й
запитливо дивиться
на королеву)*

Іди, іди! Роби, що каже він!

Мамка йде геть, здивована.

ЯВА ШОСТА

Мортімер. Марія.

Марія

Від кардинала Лотарінгії,
Із Франції, від мого дядька¹⁰ лист!

(Читає.)

„Сер Мортімер вам принесе листа,
Вірніше друга в Англії немає“.

(Дивлячись, вражена, на Мортімера.)

Можливо це? Чи то не сон облудний?
Так близько друга бачу, а вважала вже,
Що світ мене забув... Я бачу друга
У небожі тюремника мого,
Що ворогом найгіршим я...

Мортімер *(падаючи до її ніг)*

Пробачте

Цю ненависну маску, королево,
Мені її було носити важко,
Та з нею зміг наблизитись до вас,
Принести поміч вам і порятунок.

Марія

Сер, підведіться... Вразили мене ви...
Не можу з глибини біди моєї
Так швидко до надії перейти.
Кажіть, щоб я повірила в це щастя.

Мортімер (*підводиться*)

Летять години. Скоро прийде дядько,
А з ним—одна ненависна людина.
Раніше, ніж вони злякають вас,
Почуйте: шле рятунок небо вам.

Марія

Він—у його всевладності чудесній!

Мортімер

Дозвольте, з себе я почну.

Марія

Сер, говоріть!

Мортімер

Мені минуло двадцять, королево.
У правилах суворих я зростав,
В ненависті похмурій до папістів,—
Коли на континент мене погнала
Непереборна сила. Я лишив
Задушливі молільні пуритан
І рідний край, і швидко я проїхав
Крізь Францію, бо палко я бажав
Побачити Італію славетну.

Були часи великих свят церковних,
Кишіло пілігримів на шляхах,
Уквітчаний був кожен божий образ,
Здавалось, ніби рушило все людство

Паломниками до держави неба.
З потоком віруючих я полинув,
І ось передо мною—Рим...

Що я відчув тоді!

Колон величчя, тріумфальна арка
Здіймалася, і розкіш Колізея
Побачив я; високий творчий дух
У свій чудовий світ мене замкнув!
Мені була незнана міць мистецтва;
Та церква, що мене плекала, думки
І образу ненавидить принади,
Шанує тільки слово безтілесне.
Що я відчув, коли зайшов до церкви,
Коли почув я музику небес
І рясно, щедро, образи святі
Полинули зі стелі та зі стін!
Коли краса й величчя божества
Причарували всі мої думки,
І навів я божественне побачив—
І благовіст, і господа різдво,
І матір божу, і святую трійцю,
І світлом осяйне преображення!
Коли сам папа у своїй пишноті
Обідню правив, люд благословляв!
О, злота блиск і дороге каміння—
Царів земних прикраса—то пусте!
Лише на нім—ознаки божества.
Оселя справжня неба—дім його,
Бо в ньому все—не від земного світу.

Марія

О, пощадіть! Не треба далі! Годі
Розстелювати килими життя
Передо мною!.. Бідна я, в полоні.

Мортімер

І я був, королево! Мій полон
Розпався, і відчув себе на волі
Мій дух, і день життя він привітав.
І я тоді прокляв похмуру книгу,
Вінками свіжими уквітчав чоло,
Із радісними радісно з'єднався.
Знайшов я там шотландців благородних,
З французами веселими зустрівся.
До дядька вашого прийшов я з ними,
До кардинала Гіза... Що за муж!
Ясний, твердий, спокійний!.. Народився,
Щоб керувати душами людськими!
Зразок священика царської владі,
Князь церкви, що йому не бачу рівних!

Марія

Ви бачили обличчя дороге
Любимої, величної людини,
Керівника моїх дівочих літ.
О, розкажіть про нього! Він мене
Ще пам'ятає? Щастя—з ним іще?
Ще гордо він стоїть—підпора церкви?

Мортімер

Він сам ласкаво згодився мені
Високе вчення віри роз'яснити,
Вагання всі розвіяти мої.
Довів, що розуму лукава мудрість
У глибочінь облуди нас веде,
Що слід очам розкрить, у щό душі
Повірити, що зримий володар
Потрібний церкві, що святих отців
Собори духом істини пройняті.
Дитячої душі моєї хиби
Здолати він зумів умом високим
І красномовством проречистих уст.
Я знову повернувся в лоно церкви
І зрікся помилок своїх навіки.

Марія

Так ви — один із тих численних тисяч,
Яких своїм небесним даром слова,
Немов отой нагірний проповідник,
Він до спасіння вічного привів!

Мортімер

Покликали його державні справи
До Франції, мене ж послав до Реймса,
Ісусове там товариство¹¹ ревно
Для Англії священників готує.
Там Морган, шляхетного шотландця¹²,

І вірного вам Леслі я знайшов, —
Ученого єпископа із Роса¹³:
Сумні вигнанці на землі французській.
Я приєднавсь до тих людей достойних,
Ще більше я зміцнивсь у вірі... Якось
Я оглядав єпископські покої—
І там побачив я портрет жіночий
Зворушливої, дивної краси.
До глибини душі він схвилював
Мене; стояв я, почуттям проїнятий.
Тоді сказав єпископ: „Ви по праву
Схвицьовані перед оцим портретом.
То—найпрекрасніша з жінок у світі,
Вона ж—найнещасливіша з усіх.
Вона за нашу віру муки терпить,
Вітчизна ваша—край страждань її“.

Марія

О, праведний! Ні, я не все згубила,
Коли в біді такий лишився друг!

Мортімер

Тоді він мовою почав палкою
Змальовувати всі страждання ваші
І кровожерність ваших ворогів.
Ваш родовід мені він показав,
Довів, що ви походите з родини
Високої Тюдорів—саме ви
Народжені, щоб Англією править,

А не ота фальшива королева,
Зачата в ліжку перелюбства—зрікся ж
Її сам батько Генріх, як байстрючки.
Мені було одного свідка мало,
Звернувся до славетних правознавців,
Гербовників чимало переглянув.
І всі знавці, яких лише питав я,
Потвердили всю силу ваших прав.
Тепер я знаю: ваше певне право
На Англію—то злочин ваш єдиний.
Належить вам уся держава ця,
Де ви невинно в'янете в тюрмі.

Марія

О, це злощасне право! Тільки в нім—
Єдине джерело моїх страждань!

Мортімер

У ті часи прийшла до мене звістка,
Що вас відвезено із замку Толбот
І дядькові передано моєму.
Чудесну, рятівничу руку неба,
Здавалось, я впізнав у цій події.
Немов би доля голосно мене
Покликала, щоб вас урятувати.
Зі мною згодні друзі, кардинал
Дає мені благословення й раду
І вчить важкій науці удавання.
План розробили швидко, я вернувся

До батьківщини, де, як вам відомо,
Я десять днів уже перебуваю.

(Стає навколішки.)

Вас бачу, королево, вас!
Не ваш портрет!.. О, що за скарб ховає
Цей замок! Не тюрма! Богів оселя,
Блискучіша, ніж королівський двір
Англійської корони... О, щасливий,
Хто дихає одним повітрям з вами!
Вона вас не дарма ховає так!
Вся молодь Англії за вас повстала б,
У піхвах не лишився б жоден меч,
І, велетенську голову підвівши,
Повстання мирним островом пройшло б,
Якби свою побачив королеву
Британець!

Марія

О, якби британець кожен
Її очима вашими побачив!

Мортімер

Коли б, як я, він свідком був страждань
І свідком тихості, з якою ви
Так мужньо терпите знущання дикі!
Чи не сприймаєте всі лиха ви,
Як личить королеві? Чи ж у вас
Ганьба тюрми красу пограбувала?

Оздоби всі життя забрали в вас,
А ви пройняті світлом і життям.
Коли переступаю цей поріг,
То серце розривається від мук
І повне радощів, що бачу вас!..
Але вже близько рішення жакливе,
Зростає небезпека щогодини;
Не смію більше гаятись... ховати
Страшне від вас...

Марія

Чи вирок мій уже
Ухвалено? Кажіть. Я здатна чути.

Мортімер

Ухвалено. І сорок два судді
Вас визнали за винну. Місто Лондон,
Палата лордів і громад палата
Настоюють, щоб виконали зразу
Цей вирок. Ще бариться королева—
Хитрує, щоб примусили її—
Не з жалості, не з людських почуттів.

Марія *(спокійно)*

Сер Мортімер, мене це не дивує
І не лякає. Цих новин давно
Я жду. Мені мої відомі судді.
Я розумію, що після знущань,
Яких зазнала я, подарувати

Не можуть волі. Знаю їх мету:
Замурувать мене в тюрмі довічній,
Мої права, мою священну помсту
Зо мною в ніч ув'язнення сховати.

Мортімер

Ні, королево, ні!.. О, ні! Замало
Цього. Не зробить тиранія справи
Наполовину. Поки ви живі,
Живий і страх в англійській королеві.
Нема тюрми, щоб досить вас ховала.
Лиш ваша смерть престол їй забезпечить.

Марія

Посміє голову мою вінчану
Вона покласти на ганебну плаху?

Мортімер

Посміє. В цьому сумнівів не майте.

Марія

Насмілиться вона втоптати в пил
Своє та інших королів величчя?
А помста Франції не страшна їй?

Мортімер

Складає з Францією вічну згоду,
Стає до шлюбу з герцогом Анжу.

Марія

А не озброїться король іспанський?

Мортімер

Весь світ озбройся—все не страшно їй,
Покіль її народ із нею в мирі.

Марія

Британцям це видовище готує?

Мортімер

Міледі, в цім краю останнім часом
Не мало коронованих жінок
Зійшло з престолу на поміст кривавий.
Пішла Єлзавети рідна мати
Отим шляхом, і Катарина Говард,
І леді Грей носила теж корону¹⁴.

Марія (*по паузі*)

Ні, Мортімер! Засліплює вам очі
Даремний страх, а вірне ваше серце,
Турбуючись, вигадує жахи.
Мені не шибениця страшна, сер.
Існують інші засоби, якими
Спокійніше англійська володарка
Позбутись може домагань моїх.
Раніше, ніж для мене знайдуть ката,
Убивця підкупити дасть себе.
Ось перед цим тремчу я, сер. І завше,

Коли підношу келих я до уст,
То потайки здригаюсь: може, він
Приправлений сестри коханням ніжним.

Мортімер

Ні явно, ні таємно смерть не зможе
До вашого торкнутися життя.
Не бійтеся! Вже все наготові.
Дванадцять благородних юнаків
Зі мною в спілці, і сьогодні рано
Всі на святім причасті присяглись
Урятувати вас із цього замку.
Граф Обепін, посол французський, знає
Про нашу спілку, помагає нам,
В його палаці—місце зборів наших.

Марія

Тремчу я, сер,—не з радощів тремчу,
Сумне передчуття проймає серце.
Згадайте Тічберна¹⁵ та Бебінгтона!
Їх голови скривавлені стирчать
Загрозово на лондонському мості.
Вас не лякає гибель незчисленних,
Які знайшли в такому ж ділі смерть,
Мені зробивши важчими кайдани?
Нещасний, нерозсудливий,—тікайте!
Тікайте, поки час, якщо вже Берлі,
Шпигун отой, про вас не знає й вам
У лави зрадників не надіслав,

Тікайте з краю! Друг Марії Стюарт
Щасливим не буває.

Мортімер

Не боюсь,
Згадавши Тічберна та Бебінгтона,
Хоч голови скривавлені стирчать
Загрозово на лондонському мості!
І не лякає гибель незчислених,
Які знайшли в такому ж ділі смерть.
Вони знайшли собі й довічну славу,
Це щастя—вмерти за рятунок ваш!

Марія

Дарма! Ні міць, ні хитрість не спасуть
Мене. Пильнує ворог, сильний він.
Не тільки Полет і його сторожа —
Вся Англія мою тюрму вартує.
І тільки волею Єлізавети двері
Розкритись можуть.

Мортімер

О, не сподівайтесь!

Марія

Розкрить їх може лиш одна людина.

Мортімер

Назвіть мені її!..

Марія

Граф Лейстер.

Мортімер (*вражений
відступав*)

Лейстер!

Граф Лейстер!.. Кровожерний ворог ваш,
Улюбленець Єлізавети... Він...

Марія

Коли врятуюсь, тільки через нього.
Ідіть до нього! Все йому відкрийте,
А в знак того, що я вас надсилаю,
Подайте лист. У ньому—мій портрет.

(Дістає лист, схований на грудях. Мортімер відступає, не наважуючись узяти листа.)

Візьміть! Давно його ношу з собою.
Бо дядька вашого сувора пильність
Закрила всі шляхи до графа. Вас
Послав мій добрий ангел.

Мортімер

Королево...

Цю загадку...

Марія

Граф Лейстер пояснить.
Довіртеся один одному... Хто там?

Кеннеді *(поспішно входить)*

Сер Полет і якийсь придворний з ним.

Мортімер

Лорд Берлі! Не хвилюйтесь, королево.

Сприйміть байдуже те, що скаже він.

(Виходить у бічні двері. Кеннеді—за ним.)

ЯВА СЬОМА

Марія, Лорд Берлі, великий канцлер скарбниці
англійської, і рицар Полет.

Полет

Ви істину хотіли нині взнати

Про долю вашу. Істину приніс

Лорд Берлі. Слухайте її покірно.

Марія

З достоїнством невинності почую.

Берлі

Прийшов сюди я посланцем од суду.

Марія

Лорд Берлі судові позичив дух,

Тепер уста йому він позичає.

Полет

Говорите, мов знаєте вже вирок.

Марія

Приніс його лорд Берлі—отже, знаю...
До діла, сер!

Берлі

Суду сорока двох
Ви згодилися підкоритись, леді...

Марія

Пробачте, що спочатку я, мілорде,
Вас мушу перервуть... Я підкорила
Суду сорока двох, сказали ви?
Ні, аж ніяк не підкорялась я.
Та й не могла—я не могла ні сану,
Ні гідності мого народу й сина
Та інших королів отак зректись.
Записано в англійському законі:
Судить обвинуваченого можуть
Лише присяжні, рівні з ним. А хто
Мені там рівний? Королі лише—
Для мене пери.

Берлі

Вислухали ви
Обвинувачення, на допит суду
Відповідали...

Марія

Так, я піддалась
На Геттонові підступи, заради
Своєї честі, вірила бо я,

Що переможе міць моєї правди.
Я згодилася вислухати акт,
Щоб заперечити його. Зробила
Я це, шануючи особи лордів,
А їх посади я не визнаю.

Б е р л і

Визнаєте ви їх, чи ні, міледі,
То є лише формальність незначна,
Що судові не чинить перешкод.
Ви дихаєте Англії повітрям,
Вас захищають Англії закони;
То ж мусите коритись їм!

М а р і я

Дишу

Повітрям Англії в її тюрмі.
Чи зветься це—під захистом законів
Англійських жити? Їх я ледве знаю,
І не давала слова їм коритись.
Землі цієї не піддана я.
Я—вільна іноземна королева.

Б е р л і

Гадаєте, що королівський титул
Дає вам право на чужій землі
Криваву чвару сіяти безкарно?
Що сталося б з безпекою держави,
Якби Феміди¹⁶ справедливий меч

Не рівно винних досягав голів
І гостя—короля, і жебрака?

Марія

Я ухилитись хочу не від суду,
А відкидаю тільки суддів цих.

Берлі

Як, суддів? Чи ж по-вашому, міледі,
То—безсоромні покидьки юрби,
Базікали нікчемні, що готові
Продати право, істину, служити
Охочими знаряддями насильства?
Чи то не перші люди в цій країні,
Доволі незалежні, щоб не бути
Брехливими, монарха не боятись
І геть відкинути низький хабар?
Чи не вони народом благородним
Правдиво, вільно правлять, і доволі
Їх імена назвати, щоб замовкли
Всі сумніви та всі підозри вмить?
На чолі їх стоїть народів пастир—
Кентерберійський непідкупний примас,
І мудрий Толбот, що печатать пильнує,
І Говард, що державний флот веде.
Скажіть, могла Британії владарка
Зробити більше, ніж у всій державі
Людей найблагородніших обрати,
Щоб розсудили королівський спір?

Хай той чи той палає сліпо навіть
Ненавистю, але чи можуть сорок
Обранців об'єднатись одностайно
У гнівнім упередженні?

Марія (помовчавши)

Збентежено я чую силу вуст,
Які давно для мене вже зловісні...
Не легко це мені—невченій жінці
Змагатися з промовцем видатним!
Коли б такими лорди ті були,
Як ви намалювали їх—я мовчки
Та безнадійно вислухала б вирок.
Та імена, які хвалили ви,
Чия вага мене розчавить мусить,—
Мілорд, я бачу—зовсім іншу роль
Вони в історії країни грають.
Я бачу: ця висока знать англійська,
Сенат величний, мов раби сераля,
Хвалили влесливо султанські примхи,
Які любив немало Генріх Восьмий,
Двоюрідний мій дід. Я бачу далі,
Що благородна ця палата лордів—
Така ж продажна, як громад палата—
Закони видає, касує, знов
Розв'язує, освячує знов шлюби—
Як володар накаже їм; сьогодні
Байстрючками принцес англійських лає,
Щоб завтра їх вінчати на престол.

Я бачу, ці шановні пери швидко
Релігію свою міняти ладні:
Чотири уряди—чотири зміни.

Берлі

Закони Англії вам невідомі?
Досвідчені в її нещастях ви.

Марія

І це—є суд? Лорд-канцлере скарбниці!
До вас я буду справедлива! Будьте
Так само й ви до мене!.. Кажуть, щиро
Ви служите державі, королеві,
Ви непідкупні, пильні та невтомні—
Охоче вірю. Не своя користь,
А благо суверена та країни
Керує вами. Благородний лорде,
Саме тому й пильнуйте, щоб користь
Державна вам за правду не здалась.
Я певна, що між суддями моїми,
Крім вас, іще є люди благородні.
Але ж то протестанти, дороге
Їм тільки благо Англії, а я—
Шотландська королева, католичка!
„Британець до шотландця справедливим
Не може бути“—поговорка давня.
Тому заведено від сивих давен:
Перед судом британець на шотландця,
Шотландець на британця хай не каже.

Закон цей породила необхідність;
Глибокий зміст у звичаях старих,
Їх шанувати слід, мілорд... Природа
Жбурнула два народи запальні
На дощі в океан; розподілила
Нерівно їх, веліла їм боротись,
І тільки Твіда¹⁷ річище вузьке
Розділює бурхливі сили; часто
В потоці змішувалась кров борців.
В очах—погроза, руки—на мечях,
Тисячоліття так вони стоять.
Ще Англія не знала ворогів,
Яким підтримки не давав шотландець;
Шотландія не знала міжусобиць,
Яких би не розпалював британець.
І не вгамується ненависть, поки
Один парламент братньо не з'єднає
Під скипетром єдиним цілий острів.

Берлі

І щастя це державі дасть одна
Із Стюартів?

Марія

Чому ховатись мушу?
Так, визнаю, плекала я надію
Дві благородні нації під тінню
Оливкового древа об'єднати.
Не жертвою ненависті народів

Гадала бути; ворожнечу довгу,
Старого розбрату злощасний пал
Навіки сподівалась я вгасити.
І, як мій предок Річмонд¹⁸ дві троянди
Зв'язав після війни,—злучити дружньо
Шотландії та Англії корони.

Берлі

Поганий шлях обрали ви для цього,
Пожежу міжусобиці хотіли
Ви запалити, щоб на трон зійти.

Марія

Цього я не хотіла, богом свідчусь!
Коли хотіла? Докази які?

Берлі

Не сперечатись я прийшов. Уже
Не підлягає справа сперечанню.
Признали сорок голосів супроти двох,
Що ви зламали тогорічний акт—
І підлягаєте законній карі.

Оповідчає тогорічний акт:

„Коли в державі спалахне повстання
В ім'я та на користь якійсь особі,
Що заявляє на престол права,—
Така особа підлягає суду
І смертю та карається провина“.

А як доведено...

Марія

Мілорде Берлі!

Я певна, що закон, який навмисне
Для мене створений, на мій загин,
Супроти мене обернеться... Горе
Безщасній жертві, бо уста ті самі,
Які закон дали, і присуд кажуть!
Не заперечуйте, що акт отой
Мені на гибель вигадано, лорде.

Берлі

Він застереженням вам бути мусив.
Самі собі зробили з нього пастку.
Ви бачили—безодня перед вами,
Застерігали вас, а ви плигнули.
Зі зрадником державним Бебінгтоном,
Зі зграєю його були ви в згоді,
Про все ви знали і з тюрми своєї
Ви змовою зухвало керували.

Марія

Коли я це зробила? Хай покажуть
Мені ті документи.

Берлі

Вам недавно
Уже в суді показували їх.

Марія

То—копії, то—не моя рука!
Хай докази дадуть мені, що я
Сама їх диктувала й саме так,
Так диктувала, як мені читали!

Берлі

Признався перед смертю Бебінгтон,
Що він од вас одержав ці листи.

Марія

А чом не привели його живого
На очну ставку? Чом так поспішали
Розправитися з ним раніше, як
Його передо мною допитати?

Берлі

І ваші писарі—і Керл і Нау
Присягою підтвердили, що ці
Листи вони писали з ваших слів.

Марія

За свідченнями слуг моїх мене
Засуджують! Безмірно вірять тим,
Що королеву зрадили свою,
Що в ту же мить мені зламали вірність,
Як свідчити наважились на мене?

Б е р л і

Та ж ви самі шотландця Керла звали
Людиною, що має честь і совість.

М а р і я

Таким його я знала... та визнаєш
Про честь людини тільки в небезпеці.
Його могли тортури залякати
І він засвідчив те, чого не відав!
Гадав неправим свідченням спастись,
Пошкодивши не дуже королеві.

Б е р л і

Він вільно дав невимушену клятву.

М а р і я

Та не перед моїм лицем!.. Як, сер?
Оці два свідки досі ще живі?
Хай очну ставку зроблять, хай вони
Мені в обличчя свідчення повторять!
Чому ж мені у праві відмовляють,
Якою не позбавляють і вбивцю?
Казав колишній наглядач мій, Толбот,
Що саме за цієї королеви
Був прийнятий закон, який велить
У спорі звести сторони обидві.
Чи, може, помилилась я?.. Сер Полет!
Я визнаю, що ви—людина чесна,
Отож, по совісті мені скажіть—
Нема такого в Англії закону?

П о л е т

Він є, міледі. Так у нас ведеться.
Я правди не сховаю.

М а р і я

Ну, мілорде!

Коли суворе так англійське право
До мене там, де це мені на шкоду,
Чому ж його обходити, коли
Воно мені на кóристь?—Відмовляйте!
Чом Бебінгтона, як закон велить,
Зі мною не звели? Чом писарів
Не приведуть—вони ж іще живі?

Б е р л і

Не розпаляйтесь, леді. Не лише
За ваш зв'язок із Бебінгтоном...

М а р і я

Тільки

За нього. Він грозить мені мечем
Закону, в ньому виправдатись мушу.
Мілорде, не відхияйтесь! До діла!

Б е р л і

Доведено, що ви з послом іспанським
Мендозою зайшли в переговори...

М а р і я (*жваво*)

До діла, лорде!

Б е р л і

...Намагались ви

Відозвами релігію країни

Звалити, королів усіх Європи

Озброїти супроти нас...

М а р і я

Коли ж

І так воно? Не так воно, а всеж,

Скажімо, так!—В тюрмі мене тримають,

Порушуючи право міжнародне.

Я не з мечем прийшла в країну цю,

Прийшла до вас гостинності благодати

Священної, прилинула в обійми

До королеви—родички моєї.

І що ж я тут зустрінула? Насильство!

Кайдани—там, де захисту шукала.

Так чи тепер я зв'язана якимсь

Обов'язком до Англії? Скажіть!

Священним правом користаюсь я,

Коли з тенет я рвусь і, силу силі

Протиставляючи, Європу всю

Підбурюю собі на оборону.

Я смію все, що в праведній війні

Нам дозволяє рицарська честь.

Лише криваву, тайну справу вбивства

Мені забороняють честь і гордість,

Воно мене збезчестить, заплямує.

Збезчестить,—я кажу,—але ніяк

Прав не позбавить, не віддасть під суд,
Бо не про право, тільки про насильство
Ідеться поміж Англією й мною.

Берлі (*багатозначно*)

Не покликайтеся на право сили,
Воно для в'язнів небезпечне, леді.

Марія

Слабіша я, вона сильніш... Гаразд,
Хай до насильства вдасться, вб'є мене,
Хай принесе своїй безпеці жертву.
Та хай признається, що тільки сили,
Не справедливості, вона вживає.
Хай у закону меч не позичає—
Ненависного ворога позбутись,
Хай не вбирає у священні шати
Жорстоку, безсоромну справу сили.
Комедією хай не дурить світ!
Убити може, не судити нині
Мене! Тож хай ненависті злочинній
Святого саява правди не дає.
Хай явиться вона така, як є!

(*Виходить.*)

ЯВА ВОСЬМА

Берлі. Полет.

Берлі

Впирається, впиратиметься далі,
До сходин ешафоту... Горде серце...

Його не зломиш... Вразили її
Слова про вирок? Бачили ви сльози
В очах її? Хоч би з лиця змінилась?
І милості не просить. Добре їй
Відома нерішучість королеви.
Що нас лякає—сил їй додає.

Полет

Лорд-канцлере скарбниці! Швидко зникне
впертість,

Коли позбавити її підпори.
Насмілюся сказати, помилок
Ви припустились на суді таки.
Їй слід було зробити очну ставку
Із Бебінгтоном, з Тічберном, а також
Із тими писарями...

Берлі (жваво)

Ні, сер Полет!

Ні! Рискувати цим не слід було.
Вона впливає надто на людей,
Міцна жіноча сила сліз її.
Той писар Керл на очній ставці з нею,
Коли б він вимовити мусив слово,
Що важило б їй на життя,—злякавшись,
Назад забрав би зізнання своє...

Полет

А ні, так наші недруги наповнять
Ворожими чутками цілий світ,

Святковий блиск судового процесу
Вони змалюють як зухвалий злочин.

Б е р л і

Оце й турбує нашу королеву.
Бодай ота, що принесла нам горе,
Померла перше, ніж устигла стати
На землю Англії!

П о л е т

І я кажу—амінь!

Б е р л і

Бодай би вбив її в тюрмі недуг!

П о л е т

Багато лиха нас-тоді минуло б.

Б е р л і

Та хоч би випадок нам допоміг,
То всеж убивцями назвали б нас.

П о л е т

Авжеж. Не заборониш людям думать,
Що забagnetься.

Б е р л і

Так, але коли б у них
Не стало доказів, галасували б менше.

Полет

Хай галасують! Не гучна хула,
А справедлива—шкоди завдає.

Берлі

О, навіть правосуддя не втече
Від нарікань хули. Громадська думка—
За нещасливих, вічно буде заздрість
Картати тих, хто переміг в бою.
Меч рицарський—прикраса чоловіка—
Ненависний в руках жіночих. Світ
Не вірить у жіночу справедливість,
Якої жертва—жінка теж. Дарма
Сумління підказало вирок нам.
Помилування право—в королеви,
Його повинна вжити; неможливо
Здійснити до кінця закон суворий.

Полет

Отож...

Берлі *(жваво перебуває його)*

Отож, їй жити? Ні! Ніколи!
Не можна, щоб жила вона! Оце,
Оце й хвилює нашу королеву,
Жене від ліжка сон... І я читаю
В її очах борню її душі,
Уста не сміють висловить бажання;
Але питає зір її німий:

„Невже немає серед слуг моїх
Такого, що мене від вибору звільнив би—
Тремтіти вічно за престол, або
Без жалю родичку та королеву
Покласти під сокиру?“

П о л е т

Тут необхідність, і змінить не можна справи.

Б е р л і

Ні, можна,—мислить королева,—тільки
Уважніші були б у неї слуги.

П о л е т

Уважніші?

Б е р л і

Так, і німий наказ
Могли би зрозуміть.

П о л е т

Німий наказ!

Б е р л і

І щоб, коли змію отруйну їм
Дали під нагляд, ворога вони
Не зберігали б, мов священний скарб.

П о л е т *(багатозначно)*

Священний скарб—і слава королеви,

Її незаплямоване ім'я,
І це ми пильно зберігаєм, сер!

Берлі

Коли цю леді в Шрузбері забрали
І вартовим її став рицар Полет,
То всі гадали...

Полет

Сер, надіюсь я,
Гадали всі, що завдання найважче
У найчистіші руки віддають.
Бог бачить! На посаду поліцая
Не згодився б, якби не думав я,
Що треба тут найкращого з англійців.
Не запевняйте, ніби тут потрібна
Не тільки слава добрая моя.

Берлі

Ми пустим поголос: вона все слабне,
Все в'яне, в'яне, і вмирає тихо,
І в пам'яті людей вона вмирає,
І—чиста ваша слава.

Полет

Та не совість.

Берлі

Коли руки своєї не дасте,
То не завадите руці чужій...

Полет (перебиває його)

Убивця на поріг її не ступить,
Покіль мої Пенати¹⁹—захист їй.
Її життя—святе мені, так само,
Як і життя моєї королеви.
Ви—судді! Так судіть! Виносьте вирок!
А в слушний час хай прийдуть теслярі
З сокирою, з пилою, щоб поміст
Зробити їй,—шерифові та кату
У замок мій я браму розчиню.
Тепер вона—під наглядом моїм,
І знайте: стежу я, щоб не змогла
Вона зробити чи зазнати зла!

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

Вестмінстерський палац.

ЯВА ПЕРША

Граф Кент і сер Вільям Девісон зустрічаються.

Девісон

Це ви, мілорде Кент? Уже з турніру
Вернулися? Хіба скінчилось свято?

Кент

Як? Рицарську не бачили ви гру?

Девісон

Мав невідкладні справи.

Кент

Загубили

Видовище прегарне, сер, зразок
Смаку та благородства! Уявіть,
Цнотливу спорудили там фортецю
Краси, на штурм ішло Бажання.

Лорд-маршал, сенешал, суддя верховний,
А з ними десять рицарів іще
Фортецю королеви боронили,
Французські ж кавалери нападали.
Спочатку вийшов наперед герольд
І мадригалом замку вимагав,
А з валу канцлер відповів йому.
Тоді гармати гримнули, і квіти,
І запашні есенції коштовні
З гармат гарненьких ринули потоком.
Дарма! Відбито всі зухвалі штурми,
Бажанню довелося відступити.

Девісон

Прикмета, графе, наче б то недобра
Для сватання французького.

Кент

Ну, ну, то ж тільки жарт... Насправді ж, я
Гадаю, здасться, зрештою, фортеця.

Девісон

Ви вірите? Я вже не вірю.

Кент

Улагоджено всі статті найважчі
І Франція погодилась на все.
Задовольнився герцог тим, що месу
В своїй капелі слухатиме нишком,

А привселюдно шанувати віру
Державну буде він... Коли б ви тільки чули,
Як веселився люд, почувши звістку ту!
Бо вічний страх терзав країну: може
Померти без нащадків королева
І Англію скують кайдани папські,
Коли за нею трон посяде Стюарт!

Девісон

Даремний страх—до шлюбного покою
Єлізавета йде, до смерті—Стюарт.

Кент

Ось королева!

ЯВА ДРУГА

Ті ж. Єлізавета, в супроводі Лейстера. Граф
Обепін, Бельєвр, граф Шрузбері, лорд Бер-
лі та інші французські й англійські пани.

Єлізавета (до Обепіна)

Шкодую, графе, кавалерів цих,
Що припливли галантно через море.
Вони для мене кинули розкоші,
Що ними славний сен-жерменський двір.
Таких, богів достойних, свят не вмію
Вигадувать, як мати—королева
Французська... Лиш народ веселий, мирний,
Який мене оточує завжди,

Благословляючи, моє правління,—
Усе, що можу з гордістю якоюсь
Очам чужинців показати. В сяйві
Шляхетних дам садів Єкатерини,
Звичайно, непомітною була б
І я сама, й мої заслуги скромні.

Обепін

Єдину даму вражено побачить
Чужинець при вестмінстерським дворі,
Та все, чим вабить нас прекрасна стать,
У цім єдинім образі злучилось.

Бельєвр

Дозволить нам велична володарка
Вклонитись їй, поїхати назад
І герцога, велителя мого
Вщасливити сподіваною вістю?
Палаючи гарячим нетерпінням,
Він із Парижа виїхав і жде
В Ам'єні вісників своєї долі,
Аж до Кале він надіслав гінців,
Щоб слово „так“—з твоїх державних уст
Могло долинути на крилах вітру
І радістю пройняти слух його.

Єлізавета

Не силуйте мене, я прошу, графе!
Не час тепер, кажу я знову вам,

Запалювати факели весільні.
Над краєм цим нависло небо чорне
І личить більш мені тепер жалоба,
А не весільних шатів пишний блиск.
Бо близько вже ота лиха біда,
Що вдарить і мене, і весь мій рід.

Бельєвр

Лиш обіцянку дай нам, королево,
У дні щасливі виконаєш ти.

Єлізавета

Ми, сану королівського раби,
Не владні серця слухати свого.
Я мріяла померти незаміжня,
У тім я славу бачила свою,
Щоб написали на моїм надгробку;
„Тут королева-дівчина лежить“.
Але не так мої піддані хочуть,
Вони вже ревно думають про час,
Коли потойбіч буду я... Замало,
Що я тепер даю країні щастя,
Я за майбутнє жертвувати мушу,
І мушу я мою дівочу волю—
Добро найвище—за народ віддати.
Велителя нав'язують, і тим
Доводять, що для них я—тільки жінка,
А я гадала, ніби правлю я,
Немов би чоловік, немов король.

Я знаю: зневажаючи природу,
Не догоджають богів. Хвала
Тим, що до мене царювали тут,
Бо, відімкнувши монастирські брами,
Чимало жертв ханжества дурного
Вони природі повернули знов.
Та королева, що своє життя
Не в спогляданні млявому марнує,
Яка виконує невтомно свій
Найважчий із обов'язків,—для неї
Зробити можна виняток з закону
Природного, що половину роду
Людського іншій підкорив...

Обепін

Усі чесноти, королево, ти
Прославила на троні; залишилось
Тій статі, що пишається тобою,
Явити ще в собі зразок її
Заслуг природних. Не живе ще в світі
Той чоловік, якому ти могла би
Пожертвувати волею своєю.
Але, коли народження високе,
Геройська доблесть, мужня краса
Ту честь дарують смертному, то...

Єлізавета

Пане

Посланик,—безперечно, шлюб із принцем
Французським—то висока честь мені,

Так, щиро визнаю—коли судилось
Мені таке, і я скоритись мушу
Тому, що вимагає мій народ,—
Тоді в Європі я не знаю князя,
Якому волю—мій найвищий скарб—
Я з меншою огидою віддам.
Задовольніться визнанням оцим!

Бельєвр

Найкраща це надія, та лише
Надія. Герцог більшого бажає...

Елізавета

Чого бажає він?

(Знімає обручку з пальця й замислено дивиться на неї.)

І королева

Не краща від звичайної міщанки!
Той самий знак, обов'язок той самий,
Покора—та ж... Обручка шлюб складає,
Складаються з обручок ланцюги...
Дарую це височності його.
Ще не ланцюг, ще не кує мене,
Та може стать кайданами моїми.

Бельєвр *(стає навколішки,
беручи обручку)*

Його ім'ям, велика королево,
Навколішках приймаю цей дарунок,
Цілюючи моїй велительниці руку.

Елізавета (до графа Лейстера,
на якого вона
пильно дивилась
під час цієї промови)

Мілорде, прошу!

(Знімає з нього блакитну стрічку й оперезує нею
Бельєвра.)

Огорніть цією

Прикрасою його височність, як
Вас огортаю, в орден мій прийнявши.
Nonny soit qui mal y pense!²⁰—Хай зникнуть
Усі підозри поміж двох народів,
Хай стрічкою довір'я обів'ються
Британії та Франції корони!

Обепін

День радості, велика королево!
Хай буде він такий для всіх, і хай
На острові не мучиться ніхто.
В твоїм обличчі сяє милосердя.
О, хоч би відблиск од ясного світла
Упав на ту монархиню безщасну,
Британії та Франції близьку
Однаково...

Елізавета

Не треба далі, графе!
Не змішуймо дві справи, зовсім різні.
Коли серйозно Франція шукає
Зі мною спілки, то мої турботи

Ділити має, ворога мого
Не бути другом...

Обепін

У твоїх очах
Вона була б тоді не варта дружби,
Коли б нещасну, вірою їй рідну
І короля її вдову забула
У цім союзі... Вимагає честь
І почуття людське...

Єлізавета

В цім розумінні
Я захист шануватиму її.
Виконуйте обов'язок свій дружній,
А я чинитиму як королева

*(Вклоняється французьким послам; вони шанобливо
виходять разом з іншими лордами.)*

ЯВА ТРЕТЯ

Єлізавета. Лейстер. Берлі. Толбот.
Королева сідає.

Берлі

Преславна королево! Нині ти
Палкі народні мрії увінчала.
Ти дарувала нам блаженний день,
Лише тепер в будуччину бурхливу
Безстрашно можемо дивитись ми.

Одна лише турбота край смутить,
Одної жертви просить весь народ.
Задовольни його—і тим віднині
Довічне вчиниш Англії добро.

Єлізавета

Чого народ мій хоче ще?

Берлі

Йому

Потрібна голова Марії Стюарт...
Коли народові своєму волю
І світло правди хочеш ти лишити,
То їй не бути... Щоб не вічно нам
Тремтіти за твое життя безцінне,
Умерти мусить недруг твій!.. Ти знаєш,
Не всі твої британці мислять рівно,
Є ще на острові людей чимало,
Що римським ідолам таємно служать.
Вони думки ворожі затаїли;
Прихильні серцем до цієї Стюарт,
У спілці з лотарінгськими братами,
А ті—твої запеклі вороги.
І ця шалена згряя поклялася
Смертельною війною йти на тебе,
Позичивши нечесну зброю з пекла.
У Реймсі, де єпископ—кардинал,
Кують на тебе блискавки вони,
Там царевбивству вчать... І саме звідти

На острів твій відряджують вони
Послаників, фанатиків завзятих,
Одягнених в одежі всякі... звідти
Убивця третій вже прийшов, і все ж
Безперестанно, знов і знов ідуть
Таємні вороги з тієї пащі...
А в замку Фотрінгейському сидить
Натхненниця довічної війни,
Що королівство факелом кохання
Підпалює. Дає надії всім,
Всі юнаки за неї ладні вмерти.
Їх лозунг—воля їй, а їх мета—
Її на твій престол посадовити.
Бо лотарінгці прав твоїх священних
Не визнають, і кажуть, ніби ти
Загарбала престол, бо пощастило.
І то вони навчили нерозумну
Назвать себе: „англійська королева“.
Їй, родові її немає миру!
Стерпи удар, або завдай його.
Живе—помреш! Помре—і ти живеш!

Єлізавета

Мілорде! Ваш обов'язок—сумний!
Я знаю, чисті ваші поривання
І мудрість промовляє з ваших уст;
Але ж цю мудрість, що жадає крові,
Ненавиджу я в глибині душі.

Пораду змисліть не таку жорстоку...
Лорд Шрузбері, якої думки ви?

Толбот

Ти по заслугі похвалила ревність,
Якої повне серце Берлі... В мене,
Хоч і не так я красно промовляю,
Теж серце віддане у грудях б'ється.
Живи, живи ще довго, королево,
Народові на радість, миром тихим
Державу цю щасливою роби.
Ніколи ще за королів своїх
Таких прекрасних днів не бачив острів.
То хай ціною честі щастя він
Не купить. Хай заплющатись, принаймні,
Раніше очі Толбота навіки!

Єлізавета

Сплямити славу,—боже, борони!

Толбот

Отож подумаєш про інший засіб ти,
Яким державу можна врятувати,
Бо страта Стюарт є неправий засіб.
Не маєш права тій казати присуд,
Що не твоя піддана.

Єлізавета

Помилились
Моя державна рада, мій парламент,

Зайшли в оману всі суди країни,
Коли за мною визнали це право?..

Т о л б о т

Не більшість голосів доводить право,
Британія—то ще не цілий світ,
В парламенті не все зібралось людство.
Сьогодні Англія—не та, що буде
І що колись була... Чуття людські
Міняються, а з ними вниз і вгору
Гойдається людського суду хвиля.
Ти не кажи, що змушена коритись
Потребі та народним домаганням.
Аби схотіла—миттю можеш ти
Побачити, що вільна ти цілком.
Так заяви, що ти не любиш крові,
Життя сестри урятувати хочеш,
А тим, хто радить інше, покажи,
Який насправді королівський гнів.
Побачиш, як умить потреба зникне,
А право те неправом стане вже.
Сама судити мусиш ти! Не можеш
Схилитись на хитку очеретинку.
Довірся сміло милості своїй.
В жіноче ніжне серце не суворість
Поклав господь. Засновники держави,
Які дали бразди правління й жінці,—
Вони вказали тим, що не суворість—
Чеснота королів у цій країні.

Є л і з а в е т а

Граф Шрузбері—гарячий оборонець
Мого й держави недруга. Мені
Потрібні радники, яким я любя.

Т о л б о т

Їй оборонця не дали, ніхто
Не зважився заради неї гніву
Твого зазнати. Так дозволь мені,
Старому, що стоїть біля могили
І не плекає вже земних надій,
Покинутій на оборону стати.
Нехай не кажуть, що в державній раді
Твоїй казали страсть і себелюбство,
А милосердя голосу не мало.
Злучилось проти неї все, сама
Ніколи ти не бачила її,
Твоєму серцеві чужа вона...
Провин її не заперечу. Кажуть,
Вона звеліла вбити чоловіка—
І правда, що з убивцею звінчалась.
То гріх тяжкий! Але його вчинила
У той похмурий, нещасливий час,
У злу, жакливу бурю міжусобиць.
Її—слабку, самотню—оточили
Васали бунтівні, вона в обійми
Міцнішого, могутнішого впала.
Хто зна, якого вжив чаклунства він?
Бо жінка—то створіння не міцне.

Єлізавета

Ні, жінка не слаба. Є сильні душі
У статі цій... В присутності моїй
Мовчати треба про жіночу слабість.

Толбот

Тобі недоля школою була.
Тобі не посміхалося життя,
Перед собою бачила не трон,
А лиш могилу біля ніг своїх,
Вудсток і темний Тауер—там навчав
Державний батько нашої країни²¹
Тебе в журбі обов'язків твоїх.
Там не шукав тебе улесник. Рано
Твій дух навчився думкою міцніти,
Не підкорятись марній суєті
І цінувати справжній скарб життя...
Нещасну бог не боронив. Ізмалку
До Франції відвезено її.
І там, серед веселощів безкрайніх,
При тім дворі, де легковажні втіхи,
Не чула правди голосу вона.
Гріховне сяйво очі їй сліпило
І течія пороку затягла.
Даровано було їй вроду пишну,
Усіх жінок затьмарила вона
Своїм обличчям та високим родом...

Єлізавета

Мілорде Шрузбері! Та схаменіться ж!
Згадайте—сидимо в поважній раді.
О, то, либонь, принади надзвичайні,
Що і старого розпалили так.
Мілорде Лейстер! Мовчите? Язик вам
Скувало те, що надихає графа?

Лейстер

Мовчу я, бо дивуюсь, королево,
Що слух тобі страхіттями лякають.
Казкі, які на лондонських завулках
Жахають суевірну чернь, сюди
Здіймаються, в твою державну раду,
І мудреці про них серйозно кажуть.
Мене здивовання проймає, справді,
Як безземельна королева ця,
Що не змогла маленький свій престол
Оборонити, всім васалам посміх
Своїм, вигнанка з власної країни,
Ув'язнена, тебе лякає раптом!
Що́, боже ж мій, у ній тобі страшно?
Що трону домагається? Що Гізи
Тебе не визнають за королеву?
Чи здатні Гізи відібрати силу
У прав, які тобі дає твій рід,
Які парламент за тобою ствердив?
Хіба в своєму заповіті Генріх
Їй мовчки не відмовив? І хіба

Британія, в новій щаслива вірі,
Віддасться знову католиці в руки?
Від тебе, любленої володарки,
Перебіжить на бік убивці Держлі?
Чого бажають нетерплячі люди?
Тебе, живу, наступницею мучать,
Не терпиться тебе їм одружити,
Щоб рятувати батьківщину й церкву!
Хіба в тобі не квітнуть юні сили?
Хіба вона не в'яне день-у-день?
О, боже правий! Ти багато літ
Іще топтатимеш її могилу,
Хоч не сама штовхнеш її туди.

Берлі

Граф Лейстер не завжди гадав отак.

Лейстер

То правда, сам я голос подавав
За смертну кару їй; але—в суді.
В державній раді інше я кажу.
Не за права тут мова—за користь.
Боятись нам тепер її, коли
Їй Франція підпорою не служить,
Коли даруєш герцогові щастя
Руки своєї, і над краєм цим
Надія на династію розквітла?
Пощо її вбивать? Вона вже мертва!
Зневага—справжня смерть. Так бережись,

Щоб співчуття її не відживило!
То ж раджу я: лишити в силі вирок,
Нехай живе, але сокира^тката
Над нею висне хай; коли підніме
За неї руку хтось—впаде сокира!

Єлізавета (*підводиться*)

Мілорди, чула ваші я думки
І дякую вам за старання ваші.
З підмогою від бога, що монархів
Освічує, ті доводи розважу
І те зроблю, що візнаю за краще.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті ж. Рицар Полет з Мортімером.

Єлізавета

Аміас Полет! Благородний сер,
Що скажете?

Полет

Велика володарко!
Мій небіж, повернувшись з країв
Далеких, падає до ніг твоїх
З юнацькою присягою на вірність.
Прийми її прихильно, хай же він
Зростає в променях твоєї ласки.

Мортімер (*стає навколішки*)

Нехай живе монархія моя—
І щастя й слава чоло їй вінчають!

Єлізавета

Устаньте, сер. Вітаю з прибуттям.
Ви мандрували довго, ви були
У Франції, у Римі, жили в Реймсі,
То розкажіть про заміри ворожі.

Мортімер

Хай бог на них збентеження нашле,
Нехай вразять самих стрільців ті стріли,
Що шлють вони велительці моїй.

Єлізавета

Чи вам зустрілись Морган і лукавий
Єпископ Рос?

Мортімер

Побачив я шотландських
Усіх вигнанців, що кують у Реймсі
Таємні пута острову цьому.
Довір'я їхне я завоював,
Бажаючи їх підступи розкрити.

Полет

Йому листи довірили—таємні,
Шифровані—шотландській королеві;
Він вірною рукою нам віддав їх.

Елізавета

Так що ж нове замислили вони?

Мортімер

Немов би громом уразило їх,
Що з Англією Франція до згоди
Стає; тепер у них одна надія—
Іспанія.

Елізавета

Так пише Волсінгем.

Мортімер

А бўлла, що недавно папа Сікст
Із Ватикана проти тебе кинув²²,
Прийшла до Реймса в день мого від'їзду,
Сюди ж прибуде з першим кораблем.

Елізавета

Подібна зброя Англії не страшна.

Берлі

Вона загрозлива в руках безумця.

Елізавета (допитливо дивля-
чись на Мортімера)

Говорять, що відвідували в Реймсі
Ви школи, віри нашої зреклись?

Мортімер

Не відмовляюсь, вигляд я зробив,
Так щиро прагнув я тобі служити!

Є л і з а в е т а (*Полетові, який
подав
їй папірця*)

Що це в руках у вас?

П о л е т

То лист, який
Тобі шотландська королева шле.

Б е р л і (*поспішно прос-
тягав руку*)

Мені віддайте!

П о л е т (*віддає листа
королеві*)

Вибаchte, мілорде!
До власних рук моєї королеви
Листа вона звеліла передати.
Вона говорить—я їй ворог. Я ж
Лише її порокам ворог. Те,
Що з честю згодне, я зроблю охоче.

Королева взяла листа. Поки вона його читає,
Мортімер і Лейстер потай обмінюються кіль-
кома словами.

Б е р л і (*Полетові*)

Що може бути в тім листі? Лише
Даремні скарги. Серце королеви
Слід пощадити.

Полет

Що є в тім листі—
Не приховала. Дозволу благає
На зустріч з королевою.

Берлі *(жваво)*

Ніколи!

Полет

Чому? Адже прохання те—законне.

Берлі

Не має права зріти королеву
Вона, бо готувала вбивство їй,
Бо крові королівської жадала.
Хто вірний володарці, той не стане
Таку зрадливу раду подавати.

Толбот

Коли б її вщасливити схотіла
Велителька, завадили б ви їй?

Берлі

Засуджено її! Над нею вже
Сокира. Не годиться володарці
Побачити приречену на смерть.
Не можна буде виконати присуд,
Коли її побачить королева:
Дарує милість королевин погляд.

Єлізавета (прочитавши листа,
втирає сльози)

Що є людина? Що земнее щастя!
Далеко як зайшла ця королева,
Хоч почала з таких надій погордих,
Хоч найстаріший з тронів християнських
Недавно посідала, і в думках
Уже трьома коронами вінчалась!
Не та вже в неї мова, як тоді,
Коли привласнювала герб англійський
І слухала підлесні величання:
„Двох островів британських королева“!
...Мілорди, вибачте, стискає серце
Мені журба, і точить кров душа,
Що все земне—таке мінливе, що
Людська жахлива доля близько так
Промчала над моєю головою.

Толбот

О, королево! Бог торкнувся серця
Твого. Небесних закликів послухай!
За гріх тяжкий вона страждала тяжко,
Пора покласти край важкій покуті!
Подай же руку тій, що впала низько!
Неначе сяйво ангельське, ввійди
В могильну ніч ув'язнення її...

Б е р л і

Незламна будь, велика королево!
Хай почуття людське, хвали достойне,
Тебе не звадить. Не позбав себе
Свободи виконати необхідне.
Не можеш ти їй дати порятунку,
Не накликай же нарікань на себе,
Немов би ти в глузливому тріумфі
Втішалась виглядом своєї жертви.

Л е й с т е р

У наших межах залишаймось, лорди.
Бо королева мудра, і без наших
Порад вона достойний вихід знайде.
Між королевами двома розмова—
З судом нічого спільного не має.
Закон англійський—не монарша воля—
Марію засудив. Було б достойно
Великої душі Єлізавети
Піти за добрим пориванням серця,
Коли закон піде шляхом суворим.

Є л і з а в е т а

Мілорди, вільні ви. Ми знайдем спосіб
Вимоги милосердя та потреби
Погодити, як це нам до лиця.
Тепер—ідіть!

Л о р д и виходять. Біля дверей вона кличе М о р т і м е р а.

Сер Мортімер! Два слова!

ЯВА П'ЯТА

Єлізавета. Мортімер.

Єлізавета *(деякий час пильно
змірює
очима Мортімера)*

Ви смілість виявили й надзвичайне
Самовладання, як на ваші літа.
Хто рано так опанував важке
Мистецтво удавання, той до строку
Вже віку повноліття досягнув.
— Вас кличе доля на великий шлях,
Я пророкую вам, мої ж пророцтва,
На ваше щастя, здійсняю сама.

Мортімер

Наказуй, володарко! Все, що можу,
Тобі я на послуги віддаю.

Єлізавета

Ви з ворогами Англії знайомі,
Безмірна їх ненависть проти мене
І невичерпні підступи криваві.
Всевишній боронив мене донині;
Але вінець хитатиметься вічно
На голові моїй, покіль живе
Вона, підпора їхня та надія.

Мортімер

Вона помре, як тільки ти звелиш.

Єлізавета

Ах, сер! Гадала, я дійшла мети,
А бачу—на початку ще стою.
Хотіла я, щоб діяв тут закон,
Щоб не скривавилась моя рука.
Вже присуд є. А що здобула я?
Ще треба виконати, Мортімер!
І наказати це повинна я.
На мене—вся провина. Я не можу
Невинності подобу зберегти.
І це—найгірше!

Мортімер

Чом тебе турбує
Подоба зла, коли правдиве діло?

Єлізавета

Ви, рицарю, не знаєте життя.
За вигляд судять кожного,—не за єство.
Ніхто моему праву не повірить,
То мушу дбати, щоб у страті цій
Моя під сумнівом лишалась участь.
В непевного такого роду справах
Єдиний захід—темрява. Найгірший
Той крок, яким провину визнаєм.
Що заховав, того не загубив.

Мортімер *(намагаючись розгадати її думки)*

Отож, було б найкраще...

Єлізавета *(жваво)*

Безперечно,
Найкраще... О, мій добрий ангел вас
Послав. Кажіть, достойний сер, кінчайте.
Ви все збагнули, зрозуміли суть,
Ви зовсім не такий, як дядько ваш...

Мортімер *(вражений)*

Ти рицареві замір свій відкрила?

Єлізавета

На жаль, я це зробила.

Мортімер

Ти пробач
Старому. Обережним він стає
З роками. На такі зухвалі вчинки
Потрібна юність.

Єлізавета *(жваво)*

Чи ж я смію вам...

Мортімер

Моя рука—твоя, рятуй лише
Ім'я, як можеш.

Єлізавета

Сер! Якби могли
Мене збудити звісткою колись:

Марія Стюарт, ворог твоїй запеклий,
Вночі сьогодні вмерла!

Мортімер

Здайсь на мене.

Єлізавета

Коли спокійно зможу спати я?

Мортімер

Як молодик засяє, зникне страх твоїй.

Єлізавета

Прощайте, сер! Нехай не мучить вас,
Що змушена я під покровом ночі
Ховати дяку... Бо мовчання—бог
Щасливих... Найтісніші, найніжніші—
Зв'язки, що зав'язала таїна!

(Виходить.)

ЯВА ШОСТА

Мортімер *(сам)*

Ти, королево лицемірна, йди!
Обдуриш світ, я ж обдурю тебе.
Бо зрадити тебе—їпочесне діло!
Чи я на вбивцю схожий? Прочитала
Готовість грішну ти на чолі в мене?
Повір моїй руці, тримай свою
Далеко! Удавай перед людьми
Високе милосердя! Поки ти

Чекатимеш од мене вбивства тайно,
Ми виграєм для рятування строк!
Мене піднести хочеш: дорогою
Ти вабиш нагородою... Либонь,
І ти сама, й твоя жіноча ласка!
Хто, вбога, ти, і що ти можеш дати?
Мене не вабить слави блиск пустий!
Життя принади—тільки в тій...
Довкола неї, вбране в легкі шати,
Танцює коло грацій чарівне,
На грудях в неї—щастя неземне,
А ти—на мертві блага лиш багата!
Єдиного, що красить нам життя,
Коли дарує в шалі забуття
Душа душі блаженство небувале,—
Жіночого в'нця ти не знавала,
Любов'ю не вщасливила життя.
...Я мушу лорда ждати, лист її
Йому вручити. Завдання огидне!
Не до душі мені придворний цей.
Я зможу сам її урятувати,
Мені самому—риск, і честь, і плата!
(Хоче вийти, але зустрічається з Полетом.)

ЯВА СЬОМА

Мортімер. Полет.

Полет

Про що ви розмовляли?

Мортімер

Так... нічого

Важливого.

Полет *(суворо дивиться
на нього)*

Послухай, Мортімер!

Слизький той ґрунт, що ти на нього став.
Принадна, вабить ласка королів,
Шаноби прагне молодість. Дивись—
Не піддавайся честолюбству!

Мортімер

Чи то не ви мене ввели до двору?

Полет

Жалкую сам про це. Не при дворі
Зажив собі наш рід і честі й слави.
Тримайсь, небоже. Не переплати!
Сумління не ламай свого.

Мортімер

Та що це ви? Пощо такі турботи?

Полет

Чого б не обіцяла королева
Тобі—не вір її облесній мові.
Ти виконаєш—і вона зречеться;
Аби своє очистити ім'я,
Помститься за кривавий свій наказ.

Мортімер

Кривавий, кажете?

Полет

Облиш ховатись!

Про що казала королева—знаю;

Надіється, що суеславна юність

Упертості старечої не має.

Ти згодився, скажи мені!

Мортімер

Мій дядьку!

Полет

Коли ти це зробив, то проклинаю,

Зрікаюся тебе!..

Лейстер *(входить)*

Достойний сер,

Дозвольте—з вашим небожем два слова.

Йому дарує королева ласку—

Особу леді Стюарт віддає

Йому лише під нагляд, бо поклалась

На чесність юнака...

Полет

Поклалась?.. Добре!

Лейстер

Що, сер?

П о л е т

Вона на юнака поклалась,
А я, мілорде, покладаюсь тільки
На себе й на свої два пильні ока.

(Виходить.)

ЯВА ВОСЬМА

Лейстер. Мортімер.

Лейстер *(здивовано)*

Що рицаря збентежило? .

Мортімер

Не знаю... Несподіване довір'я,
Яке мені дарує королева...

Лейстер *(допитливо дивлячись на нього)*

Ви заслужили, рицарю, довір'я?

Мортімер *(так само)*

Я вас про це питаю, графе Лейстер.

Лейстер

Ви щось мені сказати хотіли тайно.

Мортімер

Спочатку доведіть, що я це можу.

Лейстер

А хто ж мені поручиться за вас?
Не ображайтесь на мої підозри!
З двома обличчями вас бачу тут...
Одно з них неодмінно мусить бути
Фальшивим; та яке ж із них правдиве?

Мортімер

Та сама справа з вами, графе Лейстер.

Лейстер

То хто ж початок покладе довір'ю?

Мортімер

Звичайно, той, хто менше ризикує.

Лейстер

То—ви!

Мортімер

Ні, ви! Бо свідчення від вас,
Могутнього, заслуженого лорда,
Мене згубити може, а моє—
Що проти сану вашого та сили?

Лейстер

Невірно, сер, я маю в інших справах
Велику силу тут. Але в оцій,
Яку довірити я мушу вам,

Я—найбезсиліший при цім дворі,
Мене звалити може кожен наклеп.

Мортімер

Якщо лорд Лейстер, усевладний, так
Мене шанує визнанням своїм,
То маю право я, напевне, думать
Про себе трохи вище, і йому
Великодушності подати приклад.

Лейстер

Довіртесь перший, я—слідом за вами.

Мортімер *(швидко дістає
листа)*

Це вам шотландська королева шле.

Лейстер *(лякається і кванно
схоплює лист)*

Сер, тихше... Що я бачу? Ах, її
Портрет!

(Цілує портрет і розглядає його в німому захваті.)

Мортімер *(пильно дивиться
на Лейстера,
поки той читав
листа)*

Мілорде, вірю вам тепер.

Лейстер *(швидко прочитавши
листа)*

Сер Мортімер, вам зміст листа відомий?

Мортімер

Нічого я не знаю.

Лейстер

Та, напевно,
Вона відкрила...

Мортімер

Ні, казала—ви
Цю загадку розв'яжете мені.
То загадка для мене, що граф Лейстер,
Улюбленець Єлізавети, явний
Маріїн ворог і суддя її,—
Є той, від кого королева жде
В нещасті порятунку... А протє,
Це так і є, бо кажуть ваші очі
Занадто ясно про чуття до неї.

Лейстер

Відкрийте перш мені, чому це ви
Так гаряче піклуєтесь про неї,
Чому вона так вірить вам.

Мортімер

Мілорде,
Я стисло можу пояснити вам.
Своєї віри зрікся в Римі я
І з Гізами підтримую зв'язки.

Єпископ Реймський дав мені листа—
І я здобув довір'я королеви.

Лейстер

Я знаю, ви релігію змінили,
Збудило це в мені до вас довір'я.
Так дайте руку. Вибачте за сумнів,
Я мушу обережним бути, мене
Ненавидять і Волсінгем, і Берлі,
Вони мені, я знаю, ставлять пастки.
Могли ви бути посланим від них,
Знаряддам їхнім...

Мортімер

При дворі цьому,
Великий лорд, у вас дрібна хода!
Жалію, графе, вас!

Лейстер

Я радо кинусь
На дружні груди, де, нарешті, зможу
Звільнитись од важкого тягара
Облуди. Вас дивує, чом так швидко
Змінив я до Марії почуття.
Ніколи я їй ворогом не був,
А все ж їти я мусив проти неї.
Її мені призначено ще здавна,
Ви знаєте, іще до шлюбу з Дернлі,
Коли над нею сяяло величчя.

Тоді я щастя холодно відкинув,
Тепер її в неволі я шукаю,
При брамі смерті, важучи життям.

Мортімер

Великодушністю це зветься!

Лейстер

Справи

Тепер стоять інакше зовсім, сер.
Пиха мене робила нечутливим
До молодості і краси. Тоді
Мені було руки Марії мало,
Я королеви Англії жадав.

Мортімер

Відомо, що вона вас відзначила
Серед усіх чоловіків...

Лейстер

Це так здавалось, благородний сер...
Тепер, коли я марно загубив
Десяток літ невтомних залицянь,
Огидної облуди... Сер, я мучусь!
Я мушу туги давньої позбутись...
Вважаюсь я щасливим... О, коли б
Довідались, яким кайданам заздять...
Я десять літ пожертвував покірно
Кумирові суєтності її,

Як вірний раб, виконував я кожному
Нестримну примху, іграшкою був
Для дріб'язкового її свавілля.
Сьогодні відчував її любов,
А завтра зазнавав її презирства,
І ласка й гнів—однаково нестерпні.
Мов полоненого, ревнивий Аргус
Мене стеріг, неначе хлопчика
Допитували, й лаяли мене,
Немов слугу... О, слів нема назвати
Це пекло!

Мортімер

Графе, я жалію вас!

Лейстер

І все дарма! Приходить інший, плід
Моїх безмірних домагань зриває.
Квітучий, юний забирає муж
Мої давно звойовані права!
І мушу я тепер зійти зі сцени,
Де в першій ролі довго я блищав.
Не тільки руку,—ласкѹ королеви
Загрожує відняти новий прибула.
Вона бо жінка, він—кохання вартий.

Мортімер

Він—Катерини син. У добрій школі
Мистецтву лестощів навчився він.

Лейстер

Так падають мої надії, гине
Мойого щастя корабель, за дошку
Я пробую схопитись і шукаю
Очима знов прекрасної надії.
Портрет Марії, в сяєві принад—
Передо мною. Молодість, краса
В свої права вступили вповні знов,
Не честолюбство—серце порівняло
І зрозумів я, скарб який утратив...
Я з жахом бачу,—в глибочінь біди
Зіштовхнута вона з вини моєї.
Надія пробудилася в мені—
Її спасти й завоювати можу.
Зумів я через вірні руки їй
Відкрити, що змінився серцем я,
А лист, який ви принесли мені,
Впевняє, що пробачила, що буде
Вона сама—ціною порятунку.

Мортімер

Та ж ви нічим не допомогли спасінню!
Її ви припустили осудити,
Самі за смерть її голосували,
Було потрібно диво... Правди світло
Мені відкритись мусило у Римі,
У Ватікані мусило їй небо
Рятівника нежданого добути,
Інакше не знайшла б до вас путі.

Лейстер

Ах, сер, це дуже мучило мене!
Її тоді до замку Фотрінгей
Перевели, і пильний дядько ваш
Почав її суворо доглядати,
Замкнув усі шляхи... Про людське око
Я мусив далі ворогом їй бути.
Та не гадайте, ніби дав би я
На смерть піти цій мучениці! Ні,
Я сподівався й сподіваюсь досі
Знайти шляхи, щоб визволить її.

Мортімер

Шлях найдено... Одвертість ваша, Лейстер,
Заслугувала на одвертість. Я
Звільню її, для цього тут я. Вжито
Вже заходів. Могутній підтрим ваш
Щасливий успіх забезпечить нам.

Лейстер

Що? Ви мене злякали! Як? Ваш намір...

Мортімер

Темницю хочу силою розкрити,
Є в мене друзі, все готове вже...

Лейстер

Є спільники, довірені! Біда!
У риск який ви затягли мене!..
І їм моя відома таємниця?

Мортімер

Ви не турбуйтеся. Без вас почато,
Без вас було б і зроблено, якби
Вона рятівником вас не обрала.

Лейстер

Так можете запевнити мене,
Що в спілці вашій невідомий я?

Мортімер

Без сумніву! Ви обережні, графе,
З людьми, що вам приносять допомогу!
Назвіть своєю ви хотіли Стюарт,
Знаходите собі раптово друзів,
Вам звалюється з неба допомога,
А ви збентежені скоріш, ніж раді?

Лейстер

Не треба сили. Надто небезпечне
Це діло.

Мортімер

Небезпечне й відкладання!

Лейстер

Кажу вам, рицарю, не треба ризику.

Мортімер (*зірко*)

Не треба вам, щоб володіти нею!
Ми хочем тільки врятувати її,
І не такі розважливі...

Лейстер

Юначе,

Ви надто смілі в небезпечній справі.

Мортімер

Ви—надто обережні в справі честі.

Лейстер

Тенета бачу, що довкола нас.

Мортімер

Я знайду силу—розірвати їх.

Лейстер

Зухвалість і відчай—ось ваша мудрість.

Мортімер

Та ваша мудрість—не відвага, лорде.

Лейстер

Ви прагнете скінчить, як Бебінгтон?

Мортімер

Вас Норфолька не вабить мужній приклад.

Лейстер

Собі дружини Норфольк не здобув.

Мортімер

Але довів, що гідний був її.

Лейстер

Коли загинемо—вона загине.

Мортімер

Бережучись, її ми не врятуєм.

Лейстер

Не чуєте, не думаєте, все
Зруйнуєте своїм сліпим безумством,
А шлях уже цілком готовий був.

Мортімер

Напевне, ви той шлях проторували?
Що ж ви зробили, щоб її спасти?
І чим? Коли б негідником я був
І вбив її з наказу королеви,
Яка й тепер від мене жде цього,
То засоби які знайшли би ви,
Скажіть, її життя оборонити?

Лейстер (*вражено*)

Наказ такий дала вам королева?

Мортімер

І помилилась у мені так само,
Як і Марія—в вас.

Лейстер

Дали ви згоду?

Мортімер

Щоб інших рук вона не підкупила,
Я обіцяв свої.

Лейстер

Зробили добре!

На вашу послугу криваву буде
Надіятись, лишиться смертний вирок
Нездійснений, ми виграємо час...

Мортімер (нетерпляче)

Ні, ми втрачаєм час!

Лейстер

На вас поклавшись,
Вона старатиметься навіть більше
Перед людьми вдавати милосердя.
Либонь, я зможу вмовити її
Побачення з суперницею мати,
А це зав'яже зовсім руки їй.
Берлі правій. Здійснити смертний вирок
Не можна, як зустрінуться вони...
Так, спробую, напружу сили всі...

Мортімер

Чого досягнете? Коли в мені
Помилиться, побачить, що Марія

Іще живе—все буде, як раніш?
На волі їй не бути! І найменше,
Що жде її,—ув'язнення довічне.
Відважним ділом мусите кінчити;
Чому ж не хочете почати з нього?
В руках у вас могутня сила є,
Ви військо зберете—лише озбройте
Дворянство незліченних ваших замків!
Доволі друзів тайних є в Марії;
Шляхетні роди Говардів і Персі
Згубили голови свої, та ще
Багаті на героїв, тільки ждуть,
Щоб приклад їм подав могутній лорд!
Ховатись годі вам! Одверто дійте!
Свою кохану бороніть, як рицар,
На чесний бій—за неї!—Королеви
Англійської ви пан, аби схотіли.
Так заманіть її до вас, до замку,
Де часто гостювала. Як велитель,
Із нею говоріть! Тримайте, доки
Вона не подарує волі Стюарт!

Лейстер

Дивуюсь я, жахаюсь я... Куди
Жене безумство вас? Відомі вам
Оця земля, цей двір, держава жінки,
Яка всі душі туго пов'язала?
Знайдіть геройський дух, який колись
У цій країні квітнув... Мов ключем,

Замкнула все одної жінки воля,
І всі пружини мужності ослабли.
Мені довіртеся! Обміркуйте все!..
Та хтось іде сюди!

Мортімер

Марія жде!

Невже пусті слова їй принесу?

Лейстер

Скажіть, що я клянусь кохати вічно!

Мортімер

Скажіть самі! Я—вісник порятунку,
Не вашого кохання посланець!

(Виходить.)

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Єлізавета. Лейстер.

Єлізавета

Хто звідси вийшов? Чула я розмову.

Лейстер *(швидко й злякано
повертаючись до неї)*

То був сер Мортімер.

Єлізавета

Що з вами, лорде?

Збентежені такі?

Лейстер (*опановує себе*)

Тебе узрівши!

Принадна ти, як ще ніколи досі.

Твоя краса засліплює мене...

— Ах!

Єлізавета

Чом зітхаєте?

Лейстер

Підстав не маю

Зітхати? На твою красу дивлюсь,

Мене проймає невимовний біль,

Бо знаю, щó гублю.

Єлізавета

А саме, що?

Лейстер

Тебе гублю, твоє кохане серце!

Вже незабаром у руках юнацьких

Палкого мужа щастя ти відчуєш,

Він запанує сам в душі твоїй.

Він—крові королівської, я ж—ні;

Але нема, нема в цілому світі

Людини, що молилась би тобі

Покірливіше, пристрасніш од мене.

Анжуйський герцог ще тебе не бачив,

Він тільки блиск твоєї слави любить,

А я люблю тебе. Якби пастушка
Була ти найбідніша, я ж був князь
Найбільший, до твого звання зійшов би,
Тобі до ніг поклав би діадему.

Єлізавета

Жалій—не дорікай мені, мій Дедлі!
Не можу в серця я питать. Воно
Обрало інше. Заздрю я жінкам,
Які піднести владні те, що люблять.
Я не така щаслива, щоб людині,
Яка мені дорожча всіх, корону
Подарувати!.. Стюарт—та могла,
Кому хотіла, дарувати руку;
Вона собі все дозволяла, в неї
Була по вінця повна чара щастя.

Лейстер

Тепер вона п'є повну чару горя.

Єлізавета

Байдужі їй були думки людські,
Було їй легко жити, не згиналась
Під тягарем, що я взяла на себе.
Адже могла б і я земним життям
Впиватися, могла б радіти я...
Обрала ж я повинності державні.
Та всі чоловіки вклонялись їй,
Хоч тільки жінкою вона була,

І молоді й старі підвладні їй.
Такі чоловіки! Всі—ласолюбці!
Принадна їм весела легковажність,
Для них не цінне те, що варте шани.
Хіба не помолодшав Толбот навіть,
Як про її принади промовляв!

Лейстер

Пробач йому! Він вартував її,
Вона його, підлесна, обдурила.

Єлізавета

Хіба вона така прекрасна справді?
Так часто мусила хвалу їй чути,
Що хтіла б знати, чи правдиво це.
Лестять портрети, описи брехливі,
Я вірила б лише своїм очам.
— Чому так дивно глянули?

Лейстер

Я в думці

Тебе з Марією поставив поруч...
І—не ховаюсь—дуже б я радів,
Коли б таємно, нишком міг би я
Тебе побачити супроти Стюарт!
Тоді б упилась ти цілком своєю
Звитягою! Вона ж на власні очі—
Бо гострий зір у заздрості—тоді
Переконалась би в своїй поразці,

Ти навіть зовні, виглядом шляхетним
Перемогла, чеснотами без краю,
Далеко перевищивши її.

Є л і з а в е т а

Адже вона молодша ще.

Л е й с т е р

Молодша?

Цього не видно! Може, то страждання!
Напевне, постаріла передчасно.
Вона б іще сильніш біду відчула,
Побачивши тебе перед вінцем!
Вона вже втратила життя надії,
А ти назустріч щастю виступаєш!
І принц французський—наречений твій!
Вона ж пишалась так французським шлюбом,
Що навіть досі просить допомоги
У Франції могутньої вона!

Є л і з а в е т а *(недбало)*

Всі мучать цим побаченням мене.

Л е й с т е р *(жваво)*

Побачення вона, як ласки, просить,
А ти її побаченням скарай!
На ешафот її ти звести можеш,
Та гірша буде мука їй—узріти,
Що ти її затьмарила красою.
Ти вб'єш її—так, як вона тебе

Хотіла вбити... Як твою красу
Побачить у величчі всіх чеснот
Незаплямованої чистоти,
Яку вона відкинула зухвало,—
У сяєві високому корони,
У чарах нареченої,—для неї
Година знищення тоді проб'є.
Отак... Дивлюсь на тебе зараз я...
Ніколи переможною красою
Озброєна ти краще не була;
Здалось мені, долинув світлий промінь,
Коли ти увійшла в кімнату... Що,
Якби тепер, такою от, з'явилась
Ти перед нею... То було б найкраще...

Елізавета

Тепер... Ні... ні... Тепер не можна, Лейстер!
Обміркувати мушу... з Берлі...

Лейстер *(уриває її)*

Берлі!

Він дбає тільки про твою державу;
Але ж ти маєш і права жіночі,
Про справу цю судити мусиш ти,
А не діяч державний... Та й державі
Корисно, щоб своїм великодушням
Здобула ти загальне визнання!
Тоді вже ти невідомої зможеш
Яким завгодно способом позбутись.

Єлізавета

Не гоже бачить родичку мені
У злиднях і в зневазі. Люди кажуть,
Що не по-королівському живе,
Мені була б докора—зустріч ця.

Лейстер

Ти можеш і не стати на поріг!
Послухай ради. Є слухна нагода.
Сьогодні в нас велике полювання,
І по дорозі—замок Фотрінгей,
У парку може там гуляти Стюарт.
Ти з'явишся, мов ненавмисне, там;
Хай буде все це ніби випадково,
А не захочеш—можеш навіть з нею
Не розмовлять...

Єлізавета

Коли вчиню безумство,
То це безумство буде вашим, Лейстер.
Не хочу вам сьогодні відмовляти
Ні в чім, бо нині я з усіх підданих
Покривдила найбільше вас.

(Ніжно поглядає на нього.)

Хай буде ваша примха це. На те
Існує в нас кохання, щоб чинити
Те, що само не може похвалити.

Лейстер падає їй до ніг.

ДІЯ ТРЕТЯ

*Місцевість у парку. Попереду — дерева,
позаду — широкий краєвид.*

ЯВА ПЕРША

Марія швидко вибігає за дерев. Ганна Кеннеді
повільно йде за нею.

Кеннеді

Ви поспішаєте, немов на крилах,
Я встигнути не можу, почекайте!

Марія

Дай же ковтнути волі нової,
Я вже дитина, будь і ти,
Килим зелений нам із тобою
Тут розстелили — так ну ж бо, лети!
Справді тюрма вже позаду за нами?
Темна могила залишена десь?
Дай мені пити жадібно, ковтками
Вільне, безкрайне повітря небес!

Кеннеді

О, леді дорога! Темницю вашу
Лише розширили не набагато.
Не бачите ви мурів, що довкола,
Бо дерева рясні закрили їх.

Марія

Спасибі щире, дерева рясні,
Що мури ви ховаєте тюремні!
Я бачу вільні, дивні мрії,
Так не кажи, що сні мої даремні!
Небесне лоно погляд мій узрів
І зір, без тісних ланцюгів,
У просторі безкрайньому шаліє.
Отам я бачу гір туманні брили,
Держава славна там моя,
А хмари ті на південь полетіли,—
До Франції—в далекії моря.

Хмари прудкії, линьте човнами!
Хто в піднебессі плавав із вами?
Край привітайте, де я зросла!
В пута окута, тут я страждаю,
Інших посланців я вже не маю!
Вільні в небі, летіть мерщій,
Ви не підвладні королеві цій!

Кеннеді

Ах, люба леді! Довго ждали волі,
І марите від щастя ви тепер!

Марія

Ладнає човен рибалка там.
Шкаралупка могла би мене врятувати,
В дружні держави відразу домчати.
Заробляє так мало він сам!
Йому дарую скарби коштовні,
Небувалий улов я рибалці віддам!
Знайшов би він щастя в своєму човні,
Тільки подав би рятунок він нам!

Кеннеді

Даремні мрії! Бачите, за нами
Слідкують невідступні шпигуни.
Сувора, непохитна заборона
Перетинає шлях до співчуття.

Марія

Ні, добра Ганно! Вір мені, не дárма
Тюрми моєї двері розчинились.
Маленька милість про велике щастя
Мені віщує. Я не помиляюсь.
Руці кохання вдячна я за це.
Я пізнаю—могутній Лейстер тут.
Мені помалу відпускають пута,
Через мале до більшого привчають.
А потім я лице того побачу,
Хто вічну волю, врешті, дасть мені.

Кеннеді

Ах, я не розумію протиріччя.
Ще вчора вам оголосили смерть,
А нині, раптом—стільки волі вам.
Я чула, що послаблюють кайдани
Тому, кого чекає вічна воля.

Марія

Чуєш ти сурму? Заклик чистий
Лине могутньо крізь поле й гай!
Ах, на баского коня б мені сісти
І скакати чимдуж—доганяй!
Ще! О голос, давно знайомий,
Скільки спогадів і поривань!
Часто чула я раді звуки,
Як топтала гірської луки
У щасливий час полювань.

ЯВА ДРУГА

Ті ж, Полет.

Полет

Ну, що, міледі, догодив я вам?
Чи заслужив од вас подяку?

Марія

Ви?

Ви, рицарю, мені зробили милість?
То ви?

П о л е т

Чому ж не я? Був при дворі
І передав там вашого листа...

М а р і я

Передали? Ви, справді, це зробили?
І воля, що впиваюсь нею нині,
То—наслідок листа?..

П о л е т *(багато-
значно)*

І не єдиний!
До наслідків готуйтеся ще більших.

М а р і я

Ще більших, сер? Що хочете сказати?

П о л е т

Ви чули сурми...

М а р і я

(відсахнулась, догадуючись)

Ви мене злякали.

П о л е т

Полює королева близько.

М а р і я

Що?

Полет

І за хвилину буде перед вами.

Кеннеді *(підбігаючи до Марії,
що захиталась
і ось-ось упаде)*

Що з вами, люба леді? Зблідли ви.

Полет

Ну! Недоречно? Не просили ви?
Раніше здійснено, ніж ви гадали.
Завжди були такі прудкі на мову,
Так приготуйте всі свої слова—
Тепер казати треба!

Марія

О, чом не попереджено мене!
Я не готова, ні, не можу я.
Чого благала, наче вищу милість,
Здається те страшним, жахливим... Ганно,
Ходім, я заспокоюсь, приготуюсь
Либонь...

Полет

Лишайтесь! Тут вам треба ждати.
Атож, лякає вас, я розумію,
Перед суддею вашим стати.

ЯВА ТРЕТЯ

Ті ж, граф Шрузбері.

Марія

Ні, не тому! О, боже, зовсім інше
Відчула я... Ах, Шрузбері шляхетний!
То небо ангела мені послало!
Не можу бачити її! Врятуйте
Від зустрічі страшної...

Шрузбері

Мужайтесь, королево! Все напружте.
Вирішується все в оцю годину.

Марія

Цього я ждала... Довгі роки я
До цього готувалась, повторила
Собі та в пам'яті я записала
Все, чим її хотіла зворушити!
Забуто раптом, зникло геть усе,
Нічого я тепер не відчуваю,
Лише печуть мене мої страждання.
Кривавої ненависті вогонь
Палає в серці. Де мій добрий дух?
Ні, струшуючи зміями волосся,
Оточують мене пекельні духи.

Ш р у з б е р і

Вгамуйте бунтівливу кров свою,
Зло в серці придушiть. Добра не буде,
Коли назустріч гніву гнів iде.
Хоч як у вас душа не повстає,
Законовi години підкорiться!
Вона сильнiша, треба вам смиритись!

М а р і я

Коритись їй! Не можу.

Ш р у з б е р і

Треба так!

Тримайтеся почитиво та спокiйно,
Благайте милостi лише—не права.
Не заперечуйте, не час тепер.

М а р і я

Ах, випросила я собі загин
І на бiду моє благання вчуто!
Не треба зустрічатись нам, не треба!
Нiколи, нi, добра не буде з цього!
Скорiш вода вогонь любовно стрiне,
Скорiш ягнятко тигра поцiлує...
Покривджена я надто, надто тяжко
Образила вона... Нема нам згоди!

Шрузбері

В обличчя перше гляньте їй!
Я бачив, як од вашого листа
В очах у неї затремтіли сльози.
Ні, почуттів не втратила вона,
Довіртеся більше їй, для цього саме
Я й поспішав до вас—підготувати
І мужністю наснажити спішив.

Марія *(бере його за руку)*

Ах, другом, Толбот, ви були моїм...
Якби під вашим наглядом лишалась!
Мені було тут важко, Шрузбері!

Шрузбері

Забудьте все! І думайте лише,
Як ви зустрінете її покірно.

Марія

А з нею також Берлі, злий мій ангел?

Шрузбері

Її лише граф Лейстер супроводить.

Марія

Лорд Лейстер?

Ш р у з б е р і

Не лякайтеся його!
Він вам не ворог... Адже він домігся,
Що королева згодилась зустрітись
Із вами.

М а р і я

Ах, я знала добре це.

Ш р у з б е р і

Що ви сказали?

П о л е т

Королева йде!

Всі відступають убік; лише Марія лишається,
спершись на Кеннеді.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті ж. Єлізавета. Граф Лейстер. Почет.

Єлізавета (до Лейстера)

Яка місцевість?

Лейстер

Замок Фотрінгей.

Єлізавета (до Шрузбері)

Пошліть наш почет наперед у Лондон.
На вулицях народ юрмиться надто,
У тихім парку знайдемо притулок.

(Толбот відсилав почет. Єлізавета пильно дивиться на Марію, продовжуючи розмову з Лейстером.)

Народ мене занадто любить! Буйні,
Безмірні знаки радощів його,
Шанують бога так, а не людину.

Марія *(весь час, майже непри-
томна, спиралась на мамку,
тепер підвелась і
зустрілась очима з пиль-
ним поглядом Єлізавети.
Здригається і знов ки-
дається на груди мамки)*

О, боже правий, серця в ній нема!

Єлізавета

А хто ця леді?

Загальна мовчанка.

Лейстер

Ти, королево, в замку Фотрінгей.

Єлізавета *(удає, ніби вражена
і здивована, звертає
похмурий
погляд на Лейстера)*

Хто це мені зробив? Лорд Лейстер!

Лейстер

Так сталося, королево,—і тепер,
Як небо привело тебе сюди,
Хай співчуття і милість переможуть.

Шрузбері

Дозволь тебе просить, державна пані,
Звернути погляд свій на ту нещасну,
Що тут стоїть перед тобою.

Марія випростовується й хоче підійти до Єлізавети, але на півдорозі зупиняється, тремтячи; на її обличчі — жорстока боротьба.

Єлізавета

Як, мілорди?

Хто про похилену мені казав?
Знаходжу горду я, біда її
Зігнути не могла.

Марія

Хай буде так!

І перед цим скоритись мушу я.
Мовчи, безсила благородна гордість!
Забуду, хто я і страждань яких
Зазнала; я схилюсь перед тією,
Яка мене штовхнула в цю ганьбу.

(Звертається до королеви.)

Вам на користь рішило небо, сестро!
Вінчала перемога ваше чоло,
Благаю божество, що вас підняло!

(Падає перед нею долі.)

Та будьте й ви великодушні, сестро!
В ганьбі лежать не дайте! Вашу руку
Державну простягніть і підніміть
Мене з глибокого мого падіння!

Єлізавета *(відступаючи)*

Ви на своєму місці, леді Стюарт!
Всевишньому хвала! Він не дозволив,
Щоб я лежала біля ваших ніг
Отак, як ви біля моїх—тепер.

Марія *(дедалі
більше хвилюючись)*

Подумайте, що все земне мінливе!
Є боги, що погордливість карають!
Шануйте, бійтеся страшних богів,
Що кинули мене до ваших ніг.
Заради свідків цих німих шануйте
Себе в моїй особі! Не ганьбіть
Кров Тюдорів, що в мене ллється в жилах,
Як і у вас!.. О, господи всевишній!
Не стійте так суворо й недоступно,
Мов скеля, що за неї нещасливий
Хапається даремно мореплавець.

Усе моє—життя моє та доля
Від слів моїх залежить і від сліз,
Так серце розв'яжіть мені, щоб я
Могла пройняти жалем ваше серце!
Ось дивитесь ви зором льодовим,
І серце замикається, здригнувшись,
І сльози не течуть, холодний жах
Затримує слова благання в грудях.

Єлізавета *(холодно й
суворо)*

Що маєте сказати, леді Стюарт?
Хотіли розмовляти ви зі мною.
Забула я образу королеви,
Щоб виконать обов'язок сестри,
І дозволяю бачити себе.
За поривом великодушшя йду,
І дорікнуть правдиво, що спускаюсь
Так низько... бо відомо вам,
Що вбивство замишляли ви моє.

Марія

З чого почати, як добрати слів
Розумно, щоб розчулили вам серце,
Але образи не завдали вам?
О боже! Силу мові дай моїй
І відніми жало вразливе в неї!
Не можу говорити я про себе,

Не скаржучись на вас—цього ж не хочу.
...Вчинили ви зі мною не по правді,
Бо королева я—така ж, як ви,
А ви мене тримали, наче бранку.
Прийшла до вас я захисту благи,
А ви, зневаживши святі закони
Гостинності, святі права народів,
В ув'язнення мене замкнули; друзів
І слуг мене позбавили суворо,
В ганебні злидні вкинули мене,
На глум покликали мене до суду...
Ні слова більше! Вічне забуття
Покрие все страшне, що я зазнала.
...Дивіться! Все я долею назву,
Не винні ви, не винна також я;
Недобрий дух з пекельної безодні
Повстав, у нас ненависть розпалив
І змалку ще зробив нас ворогами.
Вона зростала з нами, люди злі
Роздмухували полум'я зловісне,
Безумці ревні дбали подавати
Меч і кинджал непроханим рукам...
Така вже клята доля королів—
Ненависть їхня роздирає світ,
На волю випускає фурій чвари.
...Тепер між нами уст чужих нема.

*(Наближається до неї довірливо; улесливим
тоном.)*

Тепер зустрілись ми віч-на-віч, сестро.
Кажіть! Назвіть мені мої провини,
Я повнотою заплачу́ за них.
Ах, чом не вислухали ви мене
Тоді, як я цього благала ревно!
Ніколи до такого не дійшло б,
Не сталося б у цім похмурім місці
Побачення зловісне та сумне.

Єлізавета

Моя зоря мене обороняла—
Змії на грудях не зогріла я.
Не лайте долі, лайте чорне серце
Своє, свій дико-честолюбний рід.
Між нами ворожнечі не було,
Тоді мені оголосив війну
Ваш дядько, владолюбний пастир церкви,
Що тягнеться до всіх корон зухвало:
Безумну думку надихнув у вас—
Привласнити мій герб і титул мій,
На смерть і на життя борню зі мною
Почати... Все покликав проти мене—
Попівські язики, народів меч,
Жахливу й грізну зброю фанатизму,
І навіть у моїй державі мирній
Він полум'я повстання запалив.
Але зі мною—бог, а гордий піп
Залишив поле бою!.. Блискавиця,
Готована мені, на вас упала!

Марія

Я в божій волі. Злочином таким
Не перевищуйте своєї влади...

Єлізавета

А хто затримає мене? Ваш дядько
Дав приклад королям усього світу,
Як укладати мир із ворогами,
І ніч Варфоломієва,—то школа
Мені! Що рід? Що міжнародне право?
Бо від обов'язків звільняє церква,
Освятиє і зраду й царевбивство.
Роблю, як ваші пастирі навчають.
Що запорукою було б мені,
Коли б я ваші пута розв'язала?
Де той зам'ок для вірності, якого
Не відімкне Петра святого ключ²³?
Насильство—забезпечення єдине,
Немає згоди з кодлом лютих змії!

Марія

О, то все ваша чорна підозрілість!
Ви маєте за ворога й чужу
Мене. Якби оголосили ви,
Що я—нащадок ваш, за певним правом
Народження, подяка та любов
Зробили б вірну родичку та друга
Із мене.

Єлізавета

За кордоном, леді Стюарт,
Там—ваші друзі, католицький дім.
Чернець—ваш брат... Своїм нащадком вас
Оголосити! Хитра пастка зради!
Щоб ви ще за мого життя народ
Мій спокусили, мов нова Арміда ²⁴,
Всіх благородних юнаків держави
Заплутали в свої тенета хитро
І щоб до променів нового сонця
Усі звернулись, я ж...

Марія

Царюйте в мирі!

Зрікаюсь я всіх прав на цю державу.
Ах, вже слабкі душі моєї крила,
Величчя не приваблює... Свого
Добились ви, я ж—тільки тінь Марії.
Зломилася в ганьбі тюремній довгій
Вся мужність... До кінця зробили діло ви,
Мене згубили в розквіті моїм!
...Тепер кінчайте, сестро! Слово те
Скажіть, яке сказати ви прийшли,
Бо не повірю я ніколи, ніби
Прийшли знущатись ви з своєї жертви.
Скажіть же слово! Вимовіть: „Ви вільні,
Маріє! Міць мою відчули ви,
Тепер мое шануйте благородство!“
Скажіть—і я життя мое та волю

Прийму, як подарунок ваших рук...
Єдине слово—й не було нічого.
Я жду. О! Хай чекатиму недовго!
Коли не скажете, то горе вам!
Бо, наче життєдайне божество,
Повинні ви піти від мене... Сестро!
Інакше я за весь цей славний острів,
За всі краї, що обмиває море,
Не стала б так, як ви передо мною!

Єлізавета

Свою поразку визнали ви врешті?
Забули підступи? Немає вбивців
Більш на шляху моїм? І жоден рицар
Вам по́слуги похмурої не зробить?
Усе скінчилось, так. І вам не спокусити
Нікого більш. Є в світа інші справи.
Ніхто для вас... четвертим чоловіком
Не стане, бо своїх ви наречених
Вбиваєте так само!

Марія (обурено)

Сестро, сестро!
О боже! Боже! Сили дай стерпіти!

Єлізавета (*змірює її довгим
презирливим
поглядом;
до Лейстера*)

Так ось вони—ті чари, лорде Лейстер,
Що небезпечні всім чоловікам,

З якими поруч блідне кожна жінка!
Недорого купили славу цю!
Загальною красою бути не важко,
Якщо добром загальним також бути!

Марія

Це вже занадто!

Єлізавета (*глузливо сміючись*)

Ось тепер ви справжнє
Обличчя показали, а не маску.

Марія (*палаючи гнівом, але з
благородною гідністю*)

Людина я, робила помилки
Я змолodu, спокусі піддававшись,
Не крилась я, облудним лицемірством
По-королівському я гордувала.
Про мене світ найгірше знає, можу
Сказати—краща я своєї слави.
Та горе вам, коли з учинків ваших
Зірвуть той покрив, під яким ви скромно
Свої таємні пристрасті сховали.
У спадщину дістали ви не скромність
Від матері; відомі ті чесноти,
Що Анну Бoleйн довели до страти!

Ш р у з б е р і *(стає між обома
королевами)*

О, боже мій! До чого вже дійшло!
Чи стриманість оце й покора ваша,
Леді Маріє!

М а р і я

Стриманість! Я все
Стерпіла, що людина знести може.
Тікай же геть, спокійносте ягняча!
На небо линь, покоро терпелива!
Зірви кайдани, врешті, наперед
Рушай, давно затримувана лють!
А ти, що василіскові дав погляд
Убивчий, язикові дай моему
Стрілу отруйливу...

Ш р у з б е р і

Вона в нестямі,
Пробач безумній, враженій так тяжко!
Є л і з а в е т а, від гніву німа, несамовито погля-
дає на Марію.

Л е й с т е р *(україн стурбований,
намагається відве-
сти Єлізавету)*

Люту

Не треба слухати! Мерщій, мерщій
Залишмо це зловісне місце!

Марія

Трон Англії збезчестила байстриючка,
І націю британців благородну
Фіглярка лицемірна обдурила!
Закон велить упасти в ам порох
Передо мною, я бо—ваш король.

Єлізавета швидко йде геть, лорди —
за нею, надзвичайно збентежені.

ЯВА П'ЯТА

Марія, Кеннеді.

Кеннеді

О, що зробили ви! Пішла вона
Розлючена! Тепер надіям—край.

Марія (*усе ще не
тямлючись*)

Розлючена! У серці смерть уносить!

(*Падаючи в обійми Кеннеді.*)

О, як же легко, Ганно! Врешті, врешті,
Після років приниження, страждань,
Одна хвилина торжества та помсти!
Немов гора упала в мене з серця,
Встромила ніж я ворогові в груди!

Кеннеді

Нещасна! Захопило вас безумство!
Поранили ви ту, що не прощає.

Державиця вона, перед її
Коханцем насміялися ви з неї!

Марія

Так, бачив Лейстер торжество моє,
Він свідком був моєї перемоги,
Коли її штовхнула з високості,
Він поруч був, він сил надав мені.

ЯВА ШОСТА

Ті ж, Мортімер.

Кеннеді

О, сер! Що трапилося!

Мортімер

Чув я все.

*(Робить мамці знак вийти і підходить
ближче. Всю його істоту проймає напру-
женість і пристрасть.)*

Ти подолала! Збила в пил її!
Ти—королева, а вона — злочинець!
Я мужністю захоплений твоєю!
Схиляюсь я! Немов богиня світла,
Велична ти була в хвилину ту.

Марія

Ви Лейстерові подарунок мій
І лист передали... Кажіть же, сер!

Мортімер *(палаючими очима
дивлячись на неї)*

Як благородний королівський гнів
Твою красу осяяв чарівну!
Найкраща жінка ти на цій землі!

Марія

Благаю, сер! Мене ви заспокойте!
Що мовив лорд? Надіятись я можу?

Мортімер

Хто? Він? То жалюгідний боягуз!
На нього не надійтеся, забудьте!

Марія

Що?

Мортімер

Він врятує вас, назве своєю?
Він—вас? Нехай насмілиться! Зі мною
Боротиметься на життя і смерть!

Марія

Йому листа не віддали? Тоді
Все гине!

Мортімер

Любить боягуз життя.
Хто хоче врятувати тебе і взяти,
Той мусить смерть хоробро обнімати.

Марія

Невже не хоче він?

Мортімер

Про нього досить!

Що може він, потрібний нащо нам?

Спасу тебе один я, сам!

Марія

Безсилі ви!

Мортімер

Не думайте, немов

Стоять сьогодні справи, як учора!

Ви з королевою так попросились,

Розмову обернули так, що все

Загибло, шлях до милості закрито.

Тепер потрібні дія та відвага,

Поставлено тепер на ставку все,

Вас тільки ця коротка ніч спасе.

Марія

Що кажете? Цю ніч? Хіба можливо?

Мортімер

Послухайте, що зроблено. В таємній

Каплиці я зібрав товаришів;

Там нас один священник сповідав,

І нам усі відпущено гріхи,

Які зробили ми, а також ті,
Які зробити маємо пізніше.
Востаннє ми причастя прийняли,
Готові ми тепер в останню путь.

Марія

Які жахливі готування ваші!

Мортімер

Вночі ми ввійдемо до цього замку,
Є в мене ключ. Ми вартових уб'єм,
Тебе з твоєї вирвемо темниці
Ми силоміць, а щоб ніхто не міг
Про тайну викрадання сповістити,
Усі від нашої руки загинуть.

Марія

А Дрері, Полет, вартові мої?
О, скорше віддадуть останню кров...

Мортімер

Найпершими їх мій кинджал вразить.

Марія

Що? Дядько ваш і другий ваш отець?

Мортімер

Загине від моєї він руки.

Марія

О, гріх кривавий!

Мортімер

Всі гріхи вперед
Пробачено. Найгірше можу я
Зробити, і зроблю.

Марія

О жах, о жах!

Мортімер

Від мене може й королева впасти,
Бо в цім я присягнувся на причасті.

Марія

Ні, Мортімере! Стільки крові... Ні...

Мортімер

Коли є ти й моя любов—мені
Байдуже все життя! Хай світ увесь
Розвалиться, і в другому потопі
Усе живе під хвилями загине!
Мені все рівно! Не зрікусь тебе я
Раніше гибелі землі всієї!

Марія *(відступаючи)*

Що кажете, як дивитеся ви!
Мене ви налякали, сер.

Мортімер *(мов божевільний,
погляд у нього дикий)*

Життя—

Єдина мить, і смерть—єдина мить!
Нехай у Тайберн²⁵ тягнуть і кліщами
Залізними нехай мене шматують...

(Кидається до неї, розкривши обійми.)

Лише тебе, кохану, обійняти...

Марія *(відступаючи)*

Назад, безумні ви!

Мортімер

На персах цих,
На цих устах, що дихають любов'ю...

Марія

Благаю, сер! Пустіть мене в кімнату!

Мортімер

Ні, божевільний той, якому небо
Подарувало щастя це, а він
Не вдержить у міцних обіймах щастя.
Спасу тебе, хоча б усім пропасти,
Спасу тебе, бо хочу так, але
Клянусь, тебе своєю назову я!

Марія

Невже ні бог, ні ангел не врятує?
О, доле зла! Мене штовхаєш ти
Від одної до другої біди.
Чи народилась я, щоб шал будити?
Ненависть і любов—несамовиті.

Мортімер

Тебе кохаю палко, як вони
Ненавидять. Сокира в них готова,
Тебе, жадана, прирекли до страти—
Сліпучо-білу шию перетяти.
Пожертвуй богові живої втіхи
Те, що кривавий хоче взяти гнів!
І чарами, які вже не твої,
Блаженство дай щасливому коханцю!
Твої прекрасні кучері шовкові
Ось-ось поглине смерті дух неситий,
Мене навіки ними зав'яжи ти.

Марія

Яку я мушу чути мову! Сер,
Шануйте хоч мої гіркі страждання,
Коли не королівський мій вінець.

Мортімер

Корона з голови твоєї впала,
Величності земної вже нема,

І скільки б вірних друзів не гукала,
Рятівника не знайдеш ти—дарма.
Лишили небеса тобі одне
Обличчя необорно-чарівне,
Для нього здатен я на все рушати,
Для нього ляжу під сокиру ката...

Марія

О, хто від мене відведе цю лють!

Мортімер

Відважний вимага відважно плати.
За що хоробрі кров свою проллють?
В житті—життя найкраща наша путь.
Безумний, хто його даремно тратить.
Раніш на ніжних персах відпочину...

(Палко притискує її до себе.)

Марія

Невже на поміч мушу кликати я?
Адже ви—рятівник!

Мортімер

Ти не безчула,
Тобі світ не за скромність докоряв,
І до благань кохання не глуха ти.
Наблизила ти Річчіо-співця,
І Ботвел той зумів тебе здолати.

Марія

Нахабо!

Мортімер

Над тобою панував!
Ти перед ним тремтіла та кохала!
Якщо тебе він тільки страхом взяв,
Клянуся пеклом!..

Марія

Геть! Пустіть, шалений!

Мортімер

Тремтіти будеш і від мене.

Кеннеді *(втручаючись)*

Ідуть! Ідуть! Озброєний народ
Наповнив сад!

Мортімер *(гнівно схоплюється
за шпагу)*

Я захищу тебе!

Марія

О, Ганно, поможи від нього скритись!
Де знайдеться притулок, бідним, нам?
Яким святим повинна я молитись?
Насильство тут, але загибель—там.
(Тікає до будинку, Кеннеді — за нею).

ЯВА СЬОМА

Мортімер, Полет і Дрері, схвилювані, вбігають. Почет біжить через сцену.

Полет

Замкнути браму! Підніміть мости!

Мортімер

Що з вами, дядьку?

Полет

Де вона, убивця?
У найтемніший льох її замкнути!

Мортімер

Що це таке? Що сталось?

Полет

Королева!
Прокляті руки! Чортова зухвалість!

Мортімер

Що? Королева? Та яка?

Полет

Англійська!
У Лондоні, на вулиці забита!

(Поспішає в замок.)

ЯВА ВОСЬМА

Мортімер, а потім О'Келлі.

Мортімер

Чи збожеволів я? Чи хтось пробіг
І закрячав: „Убито королеву!“
Ні, ні, то тільки сон... У лихоманці
Я бачу здійсненими ті думки,
Що мозок переповнюють мені.
Хто там іде? О'Келлі. Весь тремтить!

О'Келлі (*вбігає*)

Тікайте, Мортімер! Кінець усьому!

Мортімер

Чому кінець?

О'Келлі

І не питайте. Швидше
Тікайте геть!

Мортімер

Що трапилось?

О'Келлі

То Соведж

Зробив, безумний, замах.

Мортімер

Правда це?

О'Келлі

То правда, правда! О, рятуйтеся!

Мортімер

Вбито

Її, і на престол зійде Марія!

О'Келлі

Убито? Хто сказав?

Мортімер

То ж ви!

О'Келлі

Жива!

А ви, і я, ми всі тепер—мерці.

Мортімер

Жива!

О'Келлі

У мантиї заплутався кинджал,
І Шрузбері убивцю обеззброїв.

Мортімер

Жива!

О'Келлі

Жива, і згубить нас усіх.
Скоріше, парк оточують.

Мортімер

Та хто ж
Насмілився?

О'Келлі

Тулонський барнабіт ²⁶—
Пригадуєте, бачили його:
Замислений, сидів він у каплиці,
Коли чернець анафему читав нам,
Де папа королеву проклинає.
Обрав собі він найкоротший шлях:
Одним ударом визволити церкву,
І мученицького вінця здобути;
Про це сказав священникові тільки
І виконав на лондонським шляху.

Мортімер (*по довгій паузі*)

Тебе жене жорстока, люта доля,
Нещасна! Так... Тепер ти вмерти мусиш,
Тобі твій ангел сам загин готує.

О'Келлі

Куди тікати думаєте? Я
На півночі, в лісах сховатись хочу.

Мортімер

Тікайте, хай вам допоможе бог!
Я спробую ще врятувати милу,
А ні—за нею ляжу я в могилу.

(Розходяться в різні боки.)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Передпокій.

ЯВА ПЕРША

Граф Обепін, Кент і Лейстер.

Обепін

Що з їхньою величністю? Мілорди,
Ви бачите, не тямлюсь я від ляку.
Як сталось це? Як трапитись могло
Серед такого вірного народу?

Лейстер

Не з нашого народу був злочинець,
То був чужий, підданець ваш, француз.

Обепін

Напевно, навіжений він.

Кент

Папіст,

Граф Обепін!

ЯВА ДРУГА

Ті ж. Входять Берлі і Девісон,
розмовляючи.

Берлі

Негайно приготуйте
Наказ про страту, і подбайте, щоб
На нім була печать... Зробивши це,
На підпис королеві принесіть
Відразу. Йдіть! Губити час не можна.

Девісон

Я все зроблю.

(Виходить.)

Обепін *(назустріч Берлі)*

Мілорде, вірне серце
Мое разом з цим островом радіє.
Хвала творцеві, що удар смертельний
Від голови вінчаної відвів!

Берлі

Хвала тому, хто злобу ворогів
Їм обернув на сором!

Обепін

О, прокляття
Тому, хто зважився на злочин цей.

Берлі

Прокляття і натхненникам злочинця.

Обепін (до Кента)

Лорд-маршале, ласкаві будьте, прошу,
Мене до їх величності відвести,
Щоб міг вітання короля мого
До ніг Її з пошаною покласти...

Берлі

Даремний труд, граф Обепін.

Обепін (офіційно)

Я знаю,
Лорд Берлі, що мені належить.

Берлі

Вам
Належить миттю залишити острів.

Обепін (здивовано
відступає)

Що? Як це так?

Берлі

Священний сан сьогодні
Ще захищає вас, та завтра—ні.

Обепін

А в чому злочин мій?

Берлі

Коли його
Назвати, то простити вже не можна.

Обепін

Надіюсь, лорде, що звання посла...

Берлі

Для зрадника—не захист.

Лейстер і Кент

Що таке?

Обепін

Мілорде,

Обдумайте...

Берлі

Вї підписали паспорт,
Що знайдено в кишені душогуба.

Кент

Чи це можливо?

Обепін

Паспортів багато
Я видаю, не зазирнеш у душу.

Берлі

У вашім домі сповідався вбивця.

Обепін

Мій дім відкрито...

Берлі

Ворогам країни.

Обепін

Я розсліду жадаю.

Берлі

Стережіться!

Обепін

Образили в моїй особі ви
Мого монарха, він союз порве.

Берлі

Уже його порвала королева,
Вже Англія за Францію не піде.

(До Кента.)

Мілорде Кент! Ви маєте подбати,
Щоб граф на корабель зійшов безпечно.
Розгніваний народ на дім його
Напав, і зброї цілий арсенал
Там знайдено; отож, його сховайте,
Відповідаєте ви за його життя!

Обепін

Іду я, залишаю цю країну,
Де міжнародне право зневажають
І грають договорами... Але
Велитель мій подасть рахунок вам
Кривавий...

Берлі

Хай він подає його!
(*Кент і Обепін виходять*).

ЯВА ТРЕТЯ

Лейстер і Берлі.

Лейстер

Отак самі ви розірвали спілку,
Яку, непрохані, ви зав'язали.
Ви дяки Англії не заробили,
Мілорде, ви могли б не турбуватись.

Берлі

Бажав я блага. Бог волів інакше.
Блаженний той, хто в гіршому не винний.

Лейстер

Відомий всім таємний вид Сесіля,
Коли за зрадою полює він...
Для вас тепер найкращий час, мілорде:

Учинено нечуване злочинство
І співучасники ще невідомі.
Тепер почнеться суд інквізиційний.
Все зважуватимуть—і слово, й погляд,
І думку навіть приведуть на суд.
Тоді—ви всіх важливіш, ви—Атлант ²⁷,
Всю Англію тримаєте на плечах.

Б е р л і

Я визнаю—ви вчитель мій, мілорд;
Бо стільки красномовством досягти,
Як ви, мені ніколи не щастило.

Л е й с т е р

Це що за натяк, лорд?

Б е р л і

Адже то ви за спиною моєю
Зуміли королеву затягти
До замку Фотрінгей.

Л е й с т е р

За спиною у вас?
Коли ж я вашого лица боявся?

Б е р л і

Не привели до замку Фотрінгей
Ви королеви? Ні, ви королеву
Не затягли!.. То, певно, королева
Сама туди ласкаво затягла вас.

Лейстер

Що хочете сказати цим?

Берлі

Прекрасну
Її ви змусили там розіграти роль!
Довірливій високе торжество
Приготували!.. Добра володарко!
Знущались так безсоромно з тебе,
Зневажили зухвало так тебе!..
Так ось воно—високе милосердя,
Що раптом охопило в раді вас!
І Стюарт—то такий безсилий ворог,
Такий нікчемний, що не варто навіть
Нам кров'ю закалятися їй!
О, план тонкий! Такий тонкий! На жаль,
Тонкий занадто—вістря обломилось!

Лейстер

Нікчемо! Йдіть за мною! Біля трону
Відповідати будете мені.

Берлі

Там стрінете мене, мілорд. Глядіть,
Щоб красномовство там вас не лишило!

(Виходить.)

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Лейстер сам, потім Мортімер.

Лейстер

Розкрито, викрито мене... Та як
Проклятий на мої сліди натрапив?
Біда, як має докази. Коли
Довідається королева, що Марія
Зі мною мала зносини... О боже,
Яким я винним перед нею буду,
Якою хитрістю лихою здасться
Порада їхати до Фотрінгея!
Подумає вона—віддав її
Я ворогові лютому на глум!
Цього ніколи не пробачить, ні!
Їй здасться—все підстроїв я навмисне;
Розмови їх зловісний оборот,
Тріумф суперниці, глузливий сміх
І навіть руку вбивці, що неждано
З'явилася, немов кривава доля,—
Озброїв я—так вирішить вона!
Нема, нема рятунку! Хто це там?

Мортімер (*входить вкрай
схвильований,
боязко озирається
навкруги*)

Граф Лейстер! Ви! Сторонніх тут нема?

Лейстер

Нещасний, геть! Чого вам треба тут?

Мортімер

За нами стежать, і за вами—теж;
Так будьте обережні!

Лейстер

Геть!

Мортімер

Відомо,
Що в графа Обепіна тайні збори
Відбулися.

Лейстер

При чому ж я?

Мортімер

Що вбивця
Там був присутній теж.

Лейстер

Це ваша справа!
Нещасний! Як ви смієте мене
Заплутувати в ваш кривавий злочин?
Самі за зло своє відповідайте!

Мортімер

Та вислухайте!

Лейстер (гнівно)

В пекло забирайтесь!

Чом по п'ятах ви ходите за мною,
Мов дух недобрий? Геть! Я вас не знаю,
До зграї вбивців непричетний я.

Мортімер

А я вас попередити прийшов.
Всі ваші справи теж відомі...

Лейстер

Га!

Мортімер

Лорд-канцлер поспішив до Фотрінгея
Негайно після замаху, і пильно
Кімнату королеви обшукав.
Там знайдено...

Лейстер

Що?

Мортімер

Розпочатий лист

Від королеви—вам.

Лейстер

О, нещаслива!

Мортімер

Там просить вас вона тримати слово
І знову руку вам дає свою,
Ще згадує портрет...

Лейстер

Смерть і прокляття!

Мортімер

Той лист—у лорда Берлі.

Лейстер

Я загинув!

*(Поки Мортімер говорить далі, він у розпачі
ходить туди й сюди.)*

Мортімер

Не гайтеся! Його випереджайте!
Спасайтесь і спасіть її... Клянїться,
Вигадуйте виправдання, відкиньте
Найгірше! Я тепер до дій не здатний.
Загинули всі спільники, розпалось
Таємне товариство. Поспішаю
В Шотландію—нових зібрати друзів.
За вами—черга, користайтесь вашим
Ім'ям та розумом сміливим!

Лейстер (зупиняється, вражений
якоюсь думкою)

Вірно!

(Підходить до дверей, розчиняє їх і гукає.)

Гей, хто там! Варто!

*(До офіцера, який з'являється на чолі озброєного
загону.)*

Зрадника держави
Затримайте й пильуйте невідступно!
Жахливу змову викрито—я сам
Цю звістку королеві принесу.

(Виходить.)

Мортімер *(спочатку зацікавлено,
але невдовзі схематично
і з глибокою
погордою дивиться
Лейстерові вслід)*

Презренний!.. Правда, заслужив я це!

Пощо було такому довірятись?

Я падаю, і це йому—як міст,

Що ним негідний хоче врятуватись.

Рятуйся ж! Я таких товаришів

Не потребую в смертну годину.

Мені вмирати мовчки час приспів,

Для підлого життя—добро єдине!

*(До офіцера варту, який підходить ближче,
щоб схопити його.)*

Продажний рабе деспота, куди?
Я—вічно вільний, відійди!

(Виймає кинджал.)

Офіцер

При зброї він... Візьміть кинджал у нього!
Варта наступає на Мортімера, він захищається.

Мортімер

І вільно я в останню цю хвилину
Розкрию серце, розтулю вуста!
Прокляття вам, що господа свого
І королеви справжньої зреклись!
Які Марію зрадили земну
Так саме, як Марію в небесах,
І продались байстрючці - королеві...

Офіцер

Спиніть блюзнірство! Захопіть його!

Мортімер

Кохана! Я не міг тебе спасти,
Та приклад мужності подам тобі я.
Свята Маріє, допусти
Мене на небеса твої святії!

*(Пробиває собі груди кинджалом і падає на руки
вартівим.)*

Світлиця королеви.

ЯВА П'ЯТА

Єлізавета з листом у руці, Берлі.

Єлізавета

Так затягти мене! Знущатись так!
О, зраднику! Привести до коханки
На глум! Ах, Берлі, жодну жінку ще
Так не обдурював ніхто, ніколи.

Берлі

Не розумію досі, як він міг,
Якою міццю, чарами якими
Моеї королеви світлий розум
Лукаво засліпити.

Єлізавета

О, вмираю
Від сорому! Як, мабуть, він сміється,
Її принизити хотіла... Що ж—
Вона мене взяла на глум!

Берлі

Тепер ти бачиш, як я вірно радив!

Єлізавета

О, важко я покарана за те,
Що відвернула вашу раду мудру!

Та як йому не вірити могла?
Шукати пастки в присягах палких?
Кому ж і вірити, як не йому?
Йому, що вище всіх я підняла,
Що ближче всіх стояв до мого серця
І що тримався з дозволу мого
При цім дворі, мов пан і мов король!

Берлі

А водночас він зраджував тебе
Брехливій тій шотландській королеві.

Єлізавета

Вона мені за це заплатить кров'ю!
... Написано вже вирок?

Берлі

Він готовий,
Як ти веліла.

Єлізавета

Хай умре вона!
Її загин побачить, сам загине.
Його я з серця вирвала свого,
Нема кохання, помста все проймає,
Він високо стояв, паде тим нижче,
Моеї сили пам'ятником буде,
Як прикладом несли був моеї!
До Тауера його! Призначу перів,

Які судитимуть його. Суворість
Усю закону нашого пізнає.

Б е р л і

Виправдуватись прибіжить до тебе...

Є л і з а в е т а

Як може виправдатись? Чи не звалить
Його цей лист? О, ясно, наче день,
Що він—злочинець!

Б е р л і

Милосердна ти,
Могутня міць присутності його...

Є л і з а в е т а

Я з ним не бачитимусь. Ні, ніколи!
Ви наказали, щоб його сюди
Не допускали?

Б е р л і

Віддано наказ!

П а ж *(входить)*

Мілорд граф Лейстер!

К о р о л е в а

Безсоромний! Я

Не хочу бачити його! Скажіть,
Що я не хочу.

П а ж

Лордові не смію
Сказати це, та й не повірить він.

К о р о л е в а

Я так його піднесла—слуги навіть
Його бояться більше, ніж мене!

Б е р л і (до пажа)

До королеви вхід йому закрито!

П а ж нерішуче виходить.

К о р о л е в а (по паузі)

Якби можливо це було... Якби
Він виправдатись міг... Скажіть, а може,
То хитрощі лукавої Марії—
Мене з найкращим другом посварити?
О, в неї підступів запас великий!
Отруйливі підозри влити в серце
Мені, звалити ворога свого
Листом...

Б е р л і

Але подумай, королево...

ЯВА ШОСТА

Ті ж. Лейстер.

Лейстер *(силоміць розчиняє двері
і входить з владним ви-
глядом)*

Де той негідник, що забороняє
Мені вхід до моєї королеви?

Єлізавета

Яке зухвальство!

Лейстер

Вхід мені закрити!
Коли відкрито вхід до неї Берлі,
Відкритий він мені!

Берлі

Ви надто сміло, лорде,
Вдираєтесь без дозволу сюди.

Лейстер

Говорите ви тут зухвало надто, лорде.
Що? Дозвіл? При дворі цьому нема
Нікого, щоб із уст його граф Лейстер
Почути дозвіл міг чи заборону!

(Смирено наближаючись до Єлізавети.)

Я хочу з уст моєї королеви...

Єлізавета *(не дивлячись
на нього)*

З очей моїх ідіть, ви, недостойний!

Лейстер

Не благосну мою Єлізавету,
А лорда, ворога мого, я чую
У злих словах... Звертаюсь до моєї
Єлізавети... слухала його,
Я вимагаю те ж.

Єлізавета

Кажіть, негідний!
Брехнею збільшуйте свою провину!

Лейстер

Спочатку накажи, щоб цей докучний
Пішов... Мілорде, йдіть... Моя розмова
З моєю королевою без свідків
Відбудеться.

Єлізавета *(до Берлі)*
Лишайтеся! Я велю!

Лейстер

Для чого третій між тобою й мною?
Монархині моїй коханій мушу
Сказати щось... До прав моїх волаю,

І ті права мої—священні!
І я наполягаю—хай цей лорд
Піде!

Єлізавета

Вам дуже личить горда мова!

Лейстер

Так, личить, бо вщасливлено мене
Твоєю ласкою, піднято вище
Від нього, від усіх. Твоя душа
Мені цей гордий сан подарувала,
А щó любов дала, то—богом свідчусь!—
Я боронитиму життям своїм.
Хай він піде—і тільки дві хвилини
Потрібні, щоб домовитися нам.

Єлізавета

Базіканням мене не обдурити.

Лейстер

Базікало дурити міг тебе,
До серця хочу я твого звернутись.
І на що зваживсь я, на ласку певний
Твою, виправдуватись перед серцем
Твоїм я буду... Іншого я суду
Не визнаю—лише твою любов!

Єлізавета

Безсовісний! Вона вас перша засудила.

(До Берлі.)

Ви покажіть йому листа, мілорде!

Берлі

Ось він!

Лейстер *(швидко переглядає
листа, не втрачаючи
самовладання)*

Стюарт рука!

Єлізавета

Читайте й зацікавте!

Лейстер *(прочитавши,
спокійно)*

Все зовні проти мене; та, надіюсь,
Судитимуть мене не тільки зовні!

Єлізавета

Чи заперечите, що ви були із Стюарт
У тайних зносинах, її портрет
Дістали, обіцяли волю їй?

Лейстер

Якби я винним почував себе,
Відкинув би свідоцтво я вороже!

Але з сумлінням чистим визнаю—
Вона писала правду!

Єлізавета

Що ж тепер,
Нещасний?

Берлі

Сам він осудив себе.

Єлізавета

З очей моїх! До Тауера!.. невірний!

Лейстер

Не зрадник я. То помилка моя,
Що це зробив я потайки від тебе.
Але мету я добру мав—дізнатись,
Що мислить ворог,—і згубить її!

Єлізавета

Нікчемний викрут!

Берлі

Справді ви, мілорде...

Лейстер

Замислив я відважну грати гру,
Я знаю добре це: лише граф Лейстер
Наважитись міг на подібну річ.

Відомо всім—ненавиджу я Стюарт.
Високий сан, довір'я королеви
Розвіяти повинні всякий сумнів
У щирості всіх намірів моїх.
Хто вищий всіх відзначений тобою,
Той міг насмілитися на власну путь
Виконання обов'язку.

Берлі

Чому ж
Мовчали ви про добрий намір свій?

Лейстер

Мілорде! Ви базікаєте перше,
Ніж діяти. Самі про ваші справи
Ви дзвоните. Такий у вас звичай.
У мене—спершу дія, мова—потім!

Берлі

Говорите, бо мусите.

Лейстер *(гордо й глузливо
змірюючи його очима)*

А ви

Пишаєтеся: неймовірну справу
Зробили, врятували королеву,
Зі зрадництва зірвали маску... Все
Відомо вам, під вашим пильним зором
Не скриється ніщо... Хвалько нікчемний!

Сьогодні вже була б Марія Стюарт
На волі—тільки я завадив їй.

Б е р л і

Ви?..

Л е й с т е р

Я, мілорде. Королева наша
На Мортімера звірилась, йому
Відкрила все, пішла далеко так,
Що віддала йому наказ кривавий
Проти Марії, дядько бо його
З обуренням відмовився від цього...
Кажіть! Не так?

К о р о л е в а і Б е р л і збентежено поглядають
один на одного.

Б е р л і

Як ви могли дізнатись

П р о ц е?

Л е й с т е р

Не так? То де ж були, мілорде,
Всі ваші тисяча очей? Не взріли,
Що Мортімер оцей вас обдурив?
Що лютий він папіст і зброя Гізів,
І щирий друг Марії Стюарт він,
Фанатик запальний, який приїхав
Звільнити Стюарт, королеву ж нашу
Убити?..

Єлізавета (вражена)
Мортімер!

Лейстер

То з ним Марія

Листи мені передавала, так
Я зміг розкрити заміри його.
Сьогодні мали вирвати її
З темниці, власними устами він
Сказав мені це щойно; я звелів
Його схопити; в розпачі тоді,
Побачивши, що все пропало, він
Убив себе!

Єлізавета

Нечувано мене
Обдурено... Цей Мортімер!

Берлі

Тепер
Це трапилось? Як я пішов од вас?

Лейстер

Заради себе, дуже я шкодую,
Що він загинув. Зізнання його,
Якби він жив, очистили б мене
Цілком, зняли би з мене всю провину.
Тому я судові його віддав.

І мусив найсуворіший процес
Мене звільнити від підозр усіх.

Б е р л і

Убив себе він, кажете? Він сам?
Чи ви його?

Л е й с т е р

Ганьба! Спитайте варту,
До рук якої я віддав його!

(Відходить до дверей і гукає.)

Входить офіцер варті.

Її величності подайте рапорт,
Як Мортімер загинув!

О ф і ц е р

Я стояв на варті
В передпокою, раптом двері швидко
Розкрив мілорд і наказав мені
Затримати державного злочинця.
Ми бачили, як він осатанів,
Схопив кинджал і люто проклинав
Монархиню. Не встигли ми втрутитись,
Як груди він пробив собі, і мертвий
Упав на землю.

Лейстер

Добре. Вільні ви,
Сер, королеві вже відомо досить.

Офіцер виходить.

Єлізавета

Яка безодня злочинів огидних!

Лейстер

Так хто ж урятував тебе? Чи то
Лорд Берлі? Знав про небезпеку він
Оту? Чи відвернув від тебе він
Її?.. Твій вірний Лейстер був твій ангел!

Берлі

Граф! Мортімер помер для вас до речі.

Єлізавета

Не знаю, що сказати. Вірю вам,
І все ж не вірю. Ви, здається, винні
Ї не винні! О, ненависна! Від неї—
Уся біда.

Лейстер

Вона повинна вмерти.
Тепер я сам—за смерть її. Тобі
Я радив не виконувати вирок,
Аж поки хтось не встане знов за неї.

Це сталося—я тепер наполягаю,
Щоб виконали вирок той нехайно.

Б е р л і

Ви радите! Ви!

Л е й с т е р

Хоч мені й не легко
До крайніх заходів удатись—бачу
Я, що добро моєї королеви
Кривавої офіри вимагає;
Тому пропоную: наказ про страту
Написаний нехайно мусить бути.

Б е р л і́ (до королеви)

Коли мілорд уже настільки щирий,
То я пропоную: здійснити вирок
Йому самому доручити слід.

Л е й с т е р

Мені!

Б е р л і

Так, саме вам. Не можна краще
Від цих підозр очиститися вам.
Гадають, ви її кохали. Ви ж
Накажете їй голову відтяти.

Єлізавета (*пильно дивлячись
на Лейстера*)

Порада гарна. Хай же й буде так.

Лейстер

Високий сан мене звільнити мав би
Від отаких сумних доручень, що,
В усякім разі, значно більше личать
Якомусь Берлі—тільки не мені.
Хто близько так стоїть до королеви,
Не мусив би торкатися до зла.
Але, щоб ревний запал свій довести
І виконати волю королеви,
Зрікаюся високих привілеїв,
Приймаю цей обов'язок огидний.

Єлізавета

Лорд Берлі з вами теж його поділить!
(*До Берлі.*)

Нехай наказ негайно приготують.

Берлі виходить. Чути гамір за сценою.

~
ЯВЇ СЬОМА

Ті ж. Граф Кент.

Єлізавета

Що сталося, мілорде Кент? Юрба
Хвилює місто? Що це?

Кент

Королево,

Народ юрбою оточив палац
І він жадає бачити тебе.

Єлізавета

Чого народ мій хоче?

Кент

Лондон повен

Чуток, немов би всюди вбивці ходять,
Яких на тебе папа надіслав;
Немов католики запряглися
З темниці вирвати на волю Стюарт
І королевою оголосити.
Чернь вірить і лютує. Заспокоїть
Її лише Марії голова,
Сьогодні, зразу.

Єлізавета

Змушують мене?

Кент

Наважились вони не відступати,
Аж поки вирок не підпишеш ти.

ЯВА ВОСЬМА

Ті ж. Берлі і Девісон з папером.

Єлізавета

Що принесли ви, Девісон?

Девісон *(наближаючись,
поважно)*

Веліла

Ти, королево...

Єлізавета

Що це?

*(Хоче взяти папір, але,
здригнувшись, відступає.)*

Боже!

Берлі

Слухай:

Народу голос—божий голос то?

Єлізавета *(нерішуче, сама з
собою борючись)*

О, лорди! Хто мене запевнить, ніби
То справді голоси мого народу
Й цілого світу? Ах, боюсь я дуже:
Коли тепер я підкорюсь юрбі,
То зовсім інші голоси почую
Невдовзі... Так, і ті, хто нині навіть
Мене штовхають на цю річ, осудять
Суворо, скоро вчиниться вона.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Т і ж і гра ф Ш р у з б е р і.

Ш р у з б е р і *(входить, дуже
схвилюваний)*

До вчинків необачних, королево,
Тебе схиляють! О, не поступайсь!

(Помітивши Девісона з папером)

Чи вже схилили? Чи можливо це?
Папір зловісний бачу в цих руках.
Нехай його не бачить королева
Моя.

Є л і з а в е т а

Шляхетний Шрузбері! Мене
Примушують!

Ш р у з б е р і

Примусити тебе?
Владарка ти, яви свою величність!
І накажи мовчати голосам,
Які нахабно королівську волю
Твою собі бажають підкорити.
То жах сліпий підбурює народ,
І ти розгнівана з тяжкої кривди;
Людина ти, й тепер судить не можеш.

Берлі

Відбувся суд давно. Тепер лише
Той вирок виконати слід.

Кент *(попрямувавши
до виходу після появи
Шрузбері, тепер повер-
нувся)*

Юрба росте, її тепер не спиниш.

Єлізавета *(до Шрузбері)*

Ви бачите—примушують мене!

Шрузбері

Лише відстрочки прошу. Щастя й спокій
Свої рішаєш розчерком пера.
Ти довгі роки думала про це,
Невже за мить тебе потягне буря?
Недовгої відстрочки прошу я—
Зажди лише тихішої години.

Берлі *(палко)*

Зажди, барись, нє квапся—поки племінь
Не спалахне в державі й ворог твій
Меткішого не підшукає вбивці.
Вже тричі рятував тебе господь;
Сьогодні—знов; чекати ще раз дива,
Це означає—спокушати бога.

Ш р у з б е р і

Господь, який тебе чотири рази
Урятував, надав сьогодні сили
Руці старого—втримати злочинця,—
Такий господь довір'я заслужив.
Я голосу на захист правосуддя
Не підніму тепер—іще не час,
У бурі цій не вчуєш ти його.
Одне почуй! Сьогодні ти тремтиш
Перед Марією живою! Мусиш
Тремтіти не перед живою. Бійся
Обезголовленої, мертвої! Бо встане
З труни вона—богиня міжусобиць,
По всій твоїй державі мстивий дух
Пройде й підніме твій народ на тебе.
Тепер її ненавидить британець,
Коли загине—мститиме за неї.
Не ворога своєї віри, тільки
Онуку королів своїх побачить,
Невинну жертву ревнощів і гніву
Оплакуватиме в нещасній він!
Ти швидко зміну цю сама помітиш.
По Лондону проїдь, коли здійсниться
Криваве діло, покажись народу,
Що так радів тобі раніш,—побачиш
Ти Англію не ту, не той народ,
Бо вже не буде ореолу правди,
Що ним ти звоювала всі серця!

І страх, жахний супутник тиранії,
Здригаючись, перед тобою піде,
І вулиці, де йтимеш ти, спустошить.
Зробила ти найгірше, найстрашніше.
Чия ще може голова триматись,
Коли священна впала голова!

Єлізавета

Ах, Шрузбері! Мені життя ви нині
Спасли, кинджал убивці відвернули
Від мене... Чом його спинили ви?
Тоді скінчилась би вся боротьба
І, чиста від підозри та провини,
Лежала б я в могилі мирній! Справді,
Втомилась я від влади та життя!
Одна з нас, королів, повинна впасти;
Щоб другій жити. Виходу нема
Тут іншого—так чом же не мені
Звільнити путь? Народ обрати може,
Йому його величність повертаю.
Я богом свідчусь—не для себе я
Жила, а для добра свого народу.
Коли він від улесливої Стюарт—
Вона ж молодша—більше щастя жде,—
Я залюбки зійду з цього престолу,
До Вудстока повернусь, де самотньо
Минала скромна молодість моя,
Де, від земної суєти далека,
В собі самій знаходила величчя...

Не створена для влади я! Владар
Суворим бути мусить, я—м'яка.
Цим островом я правила щасливо,
Бо тільки щастя мусила давати.
Важка повинність королівська перша—
Я безсилля відчуваю...

Б е р л і

Боже!

Коли такі слова некоролівські
Я чую з уст моєї королеви,
То зрадив би обов'язок я свій,
То зрадив би вітчизну я, мовчавши.
— Народ свій любиш більше ти від себе?
Так доведи! Собі не обери
Спокою, бурям не віддай державу.
— Згадай про церкву! Забобони давні
З тією Стюарт повернутись мусять?
Чернець ізнову запанує? З Рима
Легат приїде—замикать церкви,
Скидати з трону наших королів?
Усіх твоїх підданих душі!.. Ти
За них відповідаєш, бо від тебе
Залежить їх спасіння чи загибель.
Тепер не час для ніжного жалю,
Народне благо—то закон найвищий;
Хай Шрузбері тебе урятував,
Я Англію рятую—більше це!

Єлізавета

Лишіть мене саму! Поради, втіхи
Не знайдеш між людей в такому ділі.
Подам його найвищому судді.
Як він навчить, так і зроблю. Ідіть,
Мілорди!

(До Девісона.)

Ви лишайтеся близько, сер!

Лорди виходять. Лише Шрузбері кілька секунд
стоїть перед королевою, багатозначно дивлячись на неї,
а потім поволі виходить; на обличчі його — вираз жор-
стокої муки.

ЯВА ДЕСЯТА

Єлізавета *(сама)*

Невільництво — народів служити!
Ганебне рабство! Утомилась я
Презренним ідолам лестити вічно.
Коли ж я на престолі буду вільна?
Громадську думку шанувати мушу,
Хвали юрби шукати, мушу черні
Я догоджать — їй блазень до смаку.
О, той ще не король, якому треба
Подобатися світові — лиш той,
Кому байдужа будьчия хвала.

Чому я правосуддя пильнувала,
Ненавиділа все життя сваволю,—
І в першій неминучій справі цій
Насильства—я собі зв'язала руки!
Мене засуджує мій власний приклад!
Тираном бувши, як іспанська та
Марія, попередниця моя,
Пролляла б я спокійно кров царську!
Але хіба з своєї волі я
Обрала правду? Ні, непереможна
Потреба, що керує й королями,
Примусила мене до цих чеснот.

В кільці ворожім я, народна ласка—
Єдине, що мене на троні держить.
Мене згубити прагнуть всі держави
На континенті. Папа римський шле
Прокляття злі на голову мою,
Цілунки братні Франції—облуда,
Одвертий бій на смерть і на життя
Іспанець на морях мені готує.
Так у борні стою супроти світу,
Беззбройна жінка! Мушу покривати
Високими чеснотами непевні
Права мого народження, яким
Заплямував мене мій власний батько.
Дарма ховаю, бо ворожа злоба
Все викриває... Мов примара вічна,
Загрожує мені Марія Стюарт.

Ні, жах оцей кінчитись мусить!

Упасти мусить голова її,
Спокою хочу. Фурія вона
Життя мого, мучитель мій фатальний!
Де я собі сподіванки та радість
Посію, там ота змія пекельна
Лежить. Коханця в мене відняла
І нареченого. Марія Стюарт —
Таке ім'я моїм усім нещастям!
Коли її серед живих не буде,
Я стану вільна, мов повітря гір.

(Пауза.)

Глузливо як дивилася на мене!
Мов блискавка—нищівний зір її!
Безсила ти! Є в мене краща зброя,
Вона вбиває раз і назавжди!

(Швидко підходячи до столу і хапаючи перо.)

Байстрючка я тобі?.. Нещасна ти!
Я нею буду, поки ти живеш.
Всі сумніви в народженні моїм
Зникають миттю, щойно зникнеш ти.
Коли в британця вибору нема—
Я в чеснім шлюбнім ліжку народилась!

(Підписує швидким, твердим розчерком пера; потім випускає перо і злякано відступає. Дзвонить.)

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Єлізавета. Девісон.

Єлізавета

Де інші лорди?

Девісон .

Всі вони пішли

Утішити розгніваний народ.

І справді, гамір миттю вщух, коли
Граф Шрузбері з'явився перед ними. —

„То він!—гукнула сотня голосів,—
Він королеву врятував! Що скаже
Найкращий муж Британії?“ Тоді
Шляхетний Толбот тихими словами
Став докоряти за насильства їм,
І так він переконливо казав,
Що заспокоїлись усі та мирно
Пішли з майдану.

Єлізавета

Нестійка юрба,

Хитається за вітром! Горе тим,
Що сперлись на билину цю! Гаразд,
Сер Девісон. Ви можете піти.

Девісон іде до дверей.

А цей папір... візьміть назад... Я вам
Вручаю.

Девісон *(глянувши на папір,
злякавшись)*

Королево, підпис твій!
Ти вирішила?

Єлізавета

Підпису жадали,
Я підписала. Та папір нічого
Не вирішив, і підпис не вбиває.

Девісон

Твій підпис, королево, під таким
Папером—все вирішує, вбиває,
То—блискавка крилата... Цей папір—
Наказ для комісарів і шерифа,
Не гаючись, у замку Фотрінгей
Одвідати шотландську королеву,
Оголосити їй наступну страту
І виконати, як займеться ранок.
Нема відстрочки! Тільки з рук пуцу
Оцей папір—вона вже нежива!

Єлізавета

Так, сер! Тягар великий бог поклав
До ваших рук слабких. Молить його,
Щоб мудрістю своєю просвітив.
Іду, лишаю вам повинність вашу.

(Хоче йти.)

Девісон *(заступає їй
дорогу)*

Ні, королево! Не лишай мене,
Раніше волю сповісти свою.
Чи тут іще потрібна більша мудрість,
Ніж точно виконати твій наказ?
... Ти цей папір дала мені до рук,
Щоб я про здійснення швидко подбав?

Єлізавета

А то вже вам ваш власний розум...

Девісон *(швидко і пере-
лякано)*

Ні,
Не мій! Хай бог боронить! Послух—ось
Увесь мій розум. Бо слугі твоєму
Нема чого вирішувати тут.
Маленька помилка—вже царевбивство,
Нещастя непоправне та страшне.
Дозволь мені у цій жахливій справі
Твоєю зброєю сліпою бути,
Виразними словами поясни,
Що діяти з кривавим цим наказом?

Єлізавета

У нім написано.

Девісон

Його здійснити хочеш ти негайно?

Єлізавета (*нерішуче*)

Здригаюсь я, подумавши про це.

Девісон

Ти хочеш, щоб його затримав я?

Єлізавета (*покvapно*)

На розсуд ваш, відповідальність вашу!

Девісон

Мою?.. О ні, скажи, чого ти хочеш?

Єлізавета (*нетерпляче*)

Я хочу, щоб про цю злощасну справу
Не згадувано більше, щоб, нарешті,
Я спокій мала з цим—навіки спокій.

Девісон

Єдине тільки слово. О, скажи
Мені, що діяти з оцим папером!

Єлізавета

Сказала я, не мучайте мене.

Девісон

Сказала ти? Але нічого досі
Ти не сказала ще. О, королево,
Згадай, благаю!

Єлізавета (*тупає ногою*)

Це нестерпно!

Девісон

Пожалій

Мене! Я на посаді цій недавно,
Нема ще й року! Мови я не знаю
Двірської, королівської. Зростав
У звичаях інакших, простих я.
Так май терпіння до свого слуги!
Не поскупись на слово, що навчить
Мене обов'язку мого...

*(Наближається до неї, благально дивлячись на неї,
вона відвертається від нього; тоді він рішуче говорить.)*

Візьми папір назад! Візьми назад!
Вогнем пече він у моїх руках.
Ти іншого знайди на справу цю
Страшну.

Єлізавета

Виконуйте свою повинність!

(Виходить.)

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Девісон, а незабаром — Берлі.

Девісон

Пішла! А я лишився, безпорадний,
З оцим папером... Що робити маю?
Затримати? Негайно передати?

(До Берлі, що входить.)

О, добре, добре, що прийшли, мілорде!
Мене звели ви на посаду цю.
Звільніть мене від неї. Бо не знав,
Яка відповідальність, я! Нехай
У темряву повернусь я, де ви
Знайшли мене, бо тут я не на місці...

Берлі

Що з вами? Заспокойтесь, сер. Де вирок?
Вас королева кликала?

Девісон

Пішла

Розгнівана. Порадьте! Поможіть!
Звільніть мене від сумнівів пекельних!
Ось—вирок, і стоїть на ньому підпис.

Берлі *(поспішно)*

Як? Дайте! Дайте!

Девісон

Я не смію.

Берлі

Що?

Девісон

Її бажання ще мені не ясне...

Берлі

Не ясне! Підписала вирок! Дайте!

Девісон

Я мушу виконати—і не мушу
Виконувати... Боже, що ж я мушу?

Берлі *(ще наполегливіше)*

Здійснити мусите його негайно!
Загаявши, загинете й самі!

Девісон

Загину я, коли я поспішу.

Берлі

Ви—дурень, божевільний ви! Давайте!
(Вихоплює у нього папірець і швидко виходить.)

Девісон *(поспішаючи за ним)*

Що робите? Стривайте! Я загинув!

ДІЯ П'ЯТА

Та сама кімната, що й у першій дії.

ЯВА ПЕРША

Ганна Кеннеді, в глибоку жалобу вбрана, з заплаканими очима і виразом великого, але тихого горя, запечатує пакети й листи. Часто туга перепиняє її роботу, і тоді вона тихо молиться. Полет і Дрері, також у чорних вбраннях, входять; за ними — багато слуг, що несуть золотий і срібний посуд, люстра, картини та інші коштовні речі, складаючи їх у глибині сцени. Полет передає королевиній мамці шухлядку з дорогоцінностями й папірець, показуючи жестами, що в цьому папірці — опис принесених речей. Побачивши ці багатства, мамка з новою силою відчуває горе; вона заглиблюється в смуток; Полет і Дрері тихо виходять. З'являється Мельвіль.

Кеннеді (скрикує, побачивши його)

Мельвіль! То ви! Я знову бачу вас!

Мельвіль

Так, вірна Кеннеді, ми знов зустрілись!

Кеннеді

Була розлука довга та гірка!

Мельвіль

Судилось і побачення гірке!

Кеннеді

'О боже! Ви прийшли...

Мельвіль

Щоб попрощатись
Навіки з королевою моєю.

Кеннеді

Лише тепер, у ранок смерті, їй
Дозволено давно жадану зустріч
Зі слугами її... О любий сер,
Я не питаю, що зазнали ви,
Не розповім про всі страждання наші,
Відколи з вами розлучили нас.
Ах, мабуть прийде час іще на це!
О Мельвіль! Мельвіль! Чом дожили ми
Побачити світанок цей!

Мельвіль

Не будьмо
Знесилювати один одне! Вічно
Я плакатиму, все життя. Ніколи
Не звеселить мого обличчя посміх,

Ніколи одяг кольору нічного
Я не зніму! В жалобі вічно буду;
Та нині буду мужнім.— Обіцяйте
Ви теж утішити свою журбу.
Коли всі інші в безнадійну тугу
Вдадуться,—то й тоді шляхетний спокій
Ми перед нею виявимо, будьмо
Йй посохом на смертному шляху!

Кеннеді

Ні, Мельвіль! Помилились ви, гадавши,
Що підтрим наш потрібний королеві,
Щоб мужньо стріти смерть. Вона сама
Шляхетний приклад мужності дає нам.
За це не бійтеся! Марія Стюарт
Помре як королева й героїня.

Мельвіль

Чи твердо сприйняла слова про смерть?
Я чув, її спіткало це зненацька.

Кеннеді

Це вірно. Та лякало зовсім інше
Мою шляхетну леді. Ні, не смерті,—
Рятівника боялася Марія.
Нам обіцяли волю. Мортімер
Звільнити мусив нас цієї ночі.
Жахаючись, надіючись, не певна,
Чи треба юнакові доручити

Свою царську особу, честь свою,—
Тривожно ждала королева ранку.
...Тоді почувся в замку гомін, стукіт
І вдари незліченних молотків—
Гадали визволителів зустріти,
Надія, поривання до життя
Збудилися—могутні, нездоланні...
І двері розчинилися... сер Полет...
Він повідомив нас... що... теслярі
Поміст уже будують попід нами!

(Відвертається, перейнята жорстоким горем.)

Мельвіль

О боже! Та скажіть, як сприйняла
Марія несподіванку страшну?

Кеннеді *(по паузі, трохи
опанувавши себе)*

Не розлучаються з життям помалу!
У раз, раптово, миттю має статись
З дочасного у вічне перехід.
Бог допоміг моїй ласкавій леді
В хвилину цю сподіванки земні
Відкинути, з рішучою душею
Та з вірою сприйняти небеса.
Ні блідістю, ні стогоном себе
Моя не заплямила королева...
Лише про зраду Лейстера ганебну

Почувши та про долю юнака
Нещасного, що вмер заради неї,
Лише старого рицаря журбу
Побачивши, що всю надію втратив,—
Тоді лише заплакала; не за своє,
А за чуже нещастя побивалась.

Мельвіль

Чи можу я побачити її?

Кеннеді

Всю решту ночі провела в молитві,
Листи прощальні друзям написала
І власноручно склала заповіт.
Тепер вона спокійно задрімала,
Востаннє спить вона.

Мельвіль

А хто ж із нею?

Кеннеді

Лейб-лікар Бергоен, та ще служниці.

ЯВА ДРУГА

Ті ж і Маргаріта Керл.

Кеннеді

Що, місис, як? Прокинулася леді?

К е р л *(втираючи сльози)*

Вже одяглась... До себе кличе вас.

К е н н е д і

Іду.

(До Мельвіля, який хоче супроводити її.)

Ви зачекайте, підготую
Спочатку я до цього леді.

(Виходить.)

К е р л

Мельвіль!

Старий наш мажордом!

М е л ь в і л ь

Так, саме він!

К е р л

Тут більше не потрібний мажордом!
... Ви—з Лондона? Не знаєте нічого
Про долю мого чоловіка?

М е л ь в і л ь

Я чув, немов його звільнять негайно,
Коли...

К е р л

Коли не стане королеви!
О, недостойний, зраднику мерзенний!

Він убиває нашу любу леді;
Її згубили зізнання його.

Мельвіль

Це так.

Керл

О, проклята його душа
І в пеклі буде! Він брехливо свідчив...

Мельвіль

Що кажете, міледі? Схаменіться.

Керл

Заприсягтись я ладна перед судом,
Йому в обличчя ладна повторити,
Кричатиму про це на цілий світ.
Вона вмирає без вини...

Мельвіль

Дай боже!

ЯВА ТРЕТЯ

Ті ж і Бергоен, потім Ганна Кеннеді.

Бергоен (*побачив Мельвіля*)

О, Мельвіль!

Мельвіль (обіймаючи його)

Бергоен!

Бергоен (до Маргаріти Керл)

Вина подайте келих
Для леді нашої. І, прошу, швидше!

Керл виходить.

Мельвіль

Що? Королеві негаразд?

Бергоен

В піднесенні своєму героїчним,
Гадає, ніби їжі їй не треба;
Та жде її ще боротьба важка
І не повинні вороги хвалитись,
Що перед смертю зблідли щоки їй,
Немов би не від слабості—від ляку.

Мельвіль (до мамки,
що входить)

Я можу йти?

Кеннеді

Вона тут буде зараз...
Здивовані, питаєте, здається,

Ви поглядом мене—що означають
Усі розкоші в цій оселі смерті?
— О, сер! Ми за життя зазнали злиднів
І тільки смерть вертає нам достаток.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті ж. Дві інші камеристки Марії, теж у жалобі.
Побачивши Мельвіля, вони голосно заридали.

Мельвіль

Кого я бачу! Знов зустрілись ми!
Гертрудо! Розамундо!

Друга камеристка

Нас вона
Послала геть. Сама востаннє хоче
Бесідувати з богом!

Входять ще дві служниці, також у жалобі;
на обличчях їх — німа журба.

ЯВА П'ЯТА

Ті ж і Маргарита Керл. Вона приносить золотий келих з вином і ставить його на стіл, а сама — бліда, тремтячи — спирається на стілець.

Мельвіль

Що з вами, місис? Що злякало вас?

К е р л

О боже!

Б е р г о е н

Що?

К е р л

Видовище страшне!

М е л ь в і л ь

Та заспокойтеся! Що сталося?

К е р л

Я

З цим келихом вина нагору йшла
По східцях, що ведуть у нашу залу.
Розкрились двері... зазирнула я...
Побачила... о боже!

М е л ь в і л ь

Що? Спокійно!

К е р л

У чорному затягнуто всі стіни,
У чорному сукні—поміст великий
Угору звівся, і на нім лежать
Колода чорна, і подушка, й поруч—
Ясна, загострена сокира... Повно

Людей у залі, страти ждуть вони,
Їх очі кровожерні—жертви, жертви
Чекають...

Камеристки

Боже, змилуйся над леді!

Мельвіль

Спокійно! Йде вона!

ЯВА ШОСТА

Ті ж. Марія. Вона по-святковому вбрана в біле, на
шиї в неї, на ланцюжку з маленьких кульок — *Agnus
dei*²⁸, чотки звисають з пояса; в руках у неї — розп'яття.
на волоссі діадема; довга чорна вуаль відкинута назад,
При її появі всі присутні розступаються на дві
сторони, виявляючи глибоке горе. Мельвіль мимо-
вільним рухом падає навколішки.

Марія *(спокійно, озира-
ючи всіх)*

Сумуєте? Ридаєте? Чому?
Радійте ви зі мною: незабаром
Моїм стражданням край, впадуть кайдани,
Розвалиться моя темниця, і душа
До волі вічної полине радо.
Коли під гордим ворогом була я
В неволі, все терпіла, що не личить
Свободній і великій королеві,—
Тоді було вам плакати за мною!

— Цілюща, благосна приходить смерть—
Суворий друг! Мою ганьбу крилом
Своїм покриє чорним... Піднімає
Зневажену людину мить остання.
На голові моїй—корона знов,
Достойна гордість—у душі моїй!

(Роблячи кілька кроків наперед.)

Як? Мельвіль тут?—Ні, благородний сер!
Устаньте! Ви прийшли до королеви
На торжество, а не на смерть її.
Судилося мені неждане щастя:
Не всю мою посмертну славу ворог
Захопить, бо лишається мені
Ще друг один і одновірець мій,
Моеї смерті свідком буде він.
— Шляхетний рицарю, як ви жили
У цім ворожім, непривітнім краї,
Відколи вас відірвано від мене?
За вас мое стискалось часто серце.

Мельвіль

Лише за тебе побивався я,
Що був безсилий я тобі служити!

Марія

А як Дідье, старий мій камергер?
Але, напевно, спить уже давно
Довічним сном, бо дуже літній був.

Мельвіль

Господь не дав йому цієї ласки,—
Живе—сховати молодість твою.

Марія

Коли б я мала щастя перед смертю
Притиснути до серця, обійняти
Когось із любих родичів моїх!
Але я мушу вмерти між чужими,
І тільки ваші сльози я побачу!
Вам, вірний Мельвіль, віддаю свою
Останню волю я. Благословляю
Всехристиянського монарха-зятя
І Франції весь королівський дім.
Благословляю кардинала-дядька
І Генріха, шляхетного кузена.
Благословляю також папу я—
Священного намісника христового,
І короля католиків, що прагнув
Мене спасти, помститися за мене...
Усі вони стоять у заповіті,
Нехай мої дарунки не відкинуть—
Хоч і малі, та їх любов дарує.

(Повертаючись до своїх слуг.)

Вас братові моему, королеві
Французському я віддаю, подбає
Про вас і дасть нову вітчизну вам.

Коли ж цінуєте моє прохання
Останнє ви, то не лишайтесь тут.
Хай не радіє брит нещастям вашим,
Хай слуг моїх у поросі не бачить.
Заприсягніться ви на цім розп'ятті
Злощасну цю країну залишити
Негайно, як не буде вже мене.

Мельвіль *(торкається
розп'яття)*

За них усіх заприсягаюсь я.

Марія

Те, що мені—грабованій та вбогій—
Ще залишили, що в моїх руках,—
Між вами поділила я; надіюсь,
Мою останню волю пошанують.
І те, в чім я на смертну путь іду,
Належить вам... Дозвольте ви мені
Цей блиск земний в дорозі до небес!

(До камеристок.)

Алісо, Розамундо та Гертрудо,
Вам перли й сукні віддаю мої—
Радіє ще прикрасам ваша юність.
Ти, Маргаріто, прав найбільше маєш
На ласку, бо тебе я залишаю
Найбільше нещасливою з усіх.

Не мщу я за провину чоловіка
Тобі—це видно з духівниці... Ти ж,
Моя ти вірна Ганно, не жадаєш
Ні золота, ні каменів розкішних,
Найкращий скарб тобі—про мене згадка.
Візьми цю хустку! Власними руками
Її я вишивала в дні журби
Й гарячі сльози в неї заплела.
Цією хусткою мені зав'яжеш очі,
Як прийде час... Останньої послуги
Чекаю від моєї Ганни я.

Кеннеді

О, Мельвіль! Не знесу я.

Марія

Йдіть усі!

Ідіть, щоб нам востаннє попрощатись!

*(Вона простягає руки; всі, один по одному, падають
їй до ніг і цілують простягнуту руку, гірко
ридаючи.)*

Прощай же, Маргаріто... й ти прощай,
Алісо...

Спасибі, Бергоєн, за вірну службу...
Твої вуста горять, Гертрудо... Гніву
Багато я зазнала, та й любові!
Щаслива будь із мужем благородним,
Гертрудо, бо гаряче серце в тебе...

Ти, Берто, вибрала найкраще, хочеш
Ти бути нареченою Христа.
О, поспішай здійснити обітницю!
Облуда—вся земная суета,
Вчись на моєму прикладі... Доволі!
Прощайте всі! Навік прощайте!

(Швидко відвертається від них.)

Усі, крім Мельвіля, виходять.

ЯВА СЬОМА

Марія. Мельвіль

Марія

Скінчила всі земні рахунки я
І нічийм, надіюсь, боржником
На світі цім не буду я... Одне лиш
Мені ще, Мельвіль, заважає духом
Полинати безжурно в небеса.

Мельвіль

Відкрий мені. Зніми з душі тягар,
Свою турботу другові довір.

Марія

Я на порозі вічності стою;
І скоро вже мене суддя найвищий
Судитиме, а я ще з ним—не в мирі.

Відмовлено в отцях моєї церкви
Мені, а з рук фальшивого попа
Святе причастя взяти я не хочу.
У нашій вірі вмерти хочу я,
Бо лиш одна вона дає спасіння...

Мельвіль

Ти серце заспокой. Приймає небо
Бажання щире за здійсненне діло.
Зв'язати руки може тиранія,
Але для серця—вільний шлях до бога;
Бо слово—мертве, віра нас живить.

Марія

Ах, Мельвіль! Серцю мало самого
Себе, земний потрібний заклад вірі,
Щоб поєднатися з високим небом.
Тому господь людиною з'явився
І заключив незримий дар небес
У зрине тіло незбагненно він.
— Лише свята, висока церква нам
Будує сходини на небеса;
„Загальна, католицька“ — зветься церква,
В загальній вірі зміцнюється віра;
Де тисячі схиляються в молитві,
Там запал полум'ям стає, тоді
Злітає дух на крилах до небес.
Щасливі ті, хто в радісній громаді
У домі господа молитись можуть!

Прикрашено алтар, свічки горять,
Дзвіночок дзвонить і куриться ладан,
Стоїть єпископ там у світлих ризах,
Благословивши келих, сповіщає
Про чудо перетворення високе,
І віруючий падає народ
Перед присутнім богом... Ах! Мене
Саму відлучено, в мою темницю
Благословення боже не зійде.

Мельвіль

Зійде воно до тебе! Близько! Звірся
Всесильному—сухий розквітне посох
В руці того, хто вірою пройнятий!
І той, хто вибив джерело зі скелі,
В твоїй тюрмі алтар зробити може,
І в чарі цій земне вино звичайне
Перетворити на напій небесний.

(Бере келих, що стоїть на столі.)

Марія

Я зрозуміла вас? Так, зрозуміла!
Немає тут ні пастиря, ні церкви,
Ані причастя... та сказав спаситель:
„Там, де в ім'я моє зібрались двоє,
Там я завжди присутній поміж ними“.
Що робить пастиря устами бога?
Безгрішне серце та життя без плям.
Хоч непосвячені, ви — пастир мій.

Ви—божий посланець, що мир приносить.
Вам я скажу свою останню сповідь,
І з ваших уст мені—глагол спасіння.

Мельвіль

Коли такий гарячий порив твій,
То знай—тобі на втіху, королево,
Господь і чудо сотворити може.
Ні пастиря, ні церкви,—кажеш ти,—
Ані причастя?—Помилилась! Тут
Є пастир, і витає тут господь.

(Кажучи це, скидає головний убір і показує їй облатку на золотому блюді.)

Священик я; щоб вислухати сповідь
Твою останню, і тобі в путі до смерті
Оповістити мир,—главу мою
Вже сім разів по́мазано було,
І я приніс причастя це тобі,
Сам освятив його святий отець.

Марія

О, це на самому порозі смерті
Готовано мені небесне щастя!
Отак на хмарі золотій безсмертний
Злітає, так апостола колись
З ув'язнення на волю вивів ангел,
Його не спинять ні замок, ні меч,
Могутньо йде крізь замкненую браму

І, сяючи, стоїть він у темниці,—
Отак зійшов до мене вісник неба,
Коли вже зрадив рятівник земний.
— Ви, мій слуга колись, тепер—слуга
Всевишнього, його уста святі!
Як ви схилялися передо мною,
Так перед вами впала в прах.

(Стає навколішки.)

Мельвіль *(хрестить її)*

В ім'я

Отця і сина і святого духа!
Маріє, королево! Зазирнула
В своє ти серце і клянешся ти
Казати правду перед богом правди?

Марія

Йому й тобі відкрила серце я.

Мельвіль

Скажи, які гріхи в твоїм сумлінні,
Відколи ти востаннє сповідалась?

Марія

Мені сповняла серце заздра злоба,
В душі думки про помсту вирували.
Прощення, грішна, я ждала від бога,
Суперниці простити не могла.

Мельвіль

Чи каєшся? Чи вирішила твердо
У мирі залишити світ оцей?

Марія

Це так, прощенням божим я клянусь.

Мельвіль

Ще гріх який на серці в тебе є?

Марія

Ах, не лише ненавистю,—любов'ю
Гріховною ще більше завинила!
Я серце віддала своє дурне
Тому, хто зрадив, обдурив мене!

Мельвіль

Чи каєшся? Чи серцем відвернулась
Від ідола суєтного до бога?

Марія

Найтяжча битва то була мені,
Я розірвала всі зв'язки земні.

Мельвіль

Ще гріх який у тебе на сумлінні?

Марія

Кривавий гріх, сповіданий давно,
З новою силою він повстає,

Коли життя кінчається моє.
Рай закриває, чорним оповитий.
Я мужа—короля веліла вбити,
Спокусникові руку віддала!
Суворої зазнала я спокути,
Але в душі не може черв поснути.

Мельвіль

Чи ти на серці маєш інший гріх,
Якого не спокутувала ти?

Марія

Тепер усі мої гріхи ти знаєш.

Мельвіль

Подумай, що всевідаючий близько!
Подумай, що свята карає церква
За сповідь неодверту. Гріх оцей
До смерті вічної тебе веде,
Бо цим грішиш проти святого духа!

Марія

Хай перемогу бог у боротьбі
Пошле мені, бо все сказала я тобі!

Мельвіль

Як? Ти від бога приховала злочин,
Той, за який тебе карають люди?
Чому ж мовчиш про Бебінгтона й Перрі?

Замішана ти в чорній зраді їх,
Ти на землі за цей вмираєш гріх,
Невже довічно хочеш ти померти?

Марія

У вічність увійти готова я,
Хвилин земних мені лишилось мало,
Мене чекає вищий судія,
Але повторюю: всю сповідь я сказала.

Мельвіль

Обдумай добре! Серце дурить нас.
В двозначній хитрості, можливо, ти
Злочинного не вимовила слова,
Та волею своєю завинила.
То знай: побачить око полум'яне
Облуду, бо на дно душі загляне!

Марія

Усіх монархів ревно я благала
Мене звільнити від ганебних пут;
Але ніколи помислом чи ділом
На ворога життя не замірялась.

Мельвіль

Так писарі твої—брехливі свідки?

Марія

Сказала я. Що свідчили вони,
Хай судить бог!

Мельвіль

Невинності своєї
Свідома, сходиш на поміст кривавий?

Марія

Господь судив, щоб незаслуженою смертю
Спокутувала я свій давній гріх.

Мельвіль *(благословляє її)*

То йди; вмираючи, його спокутуй!
Впади, покірنا жертво, на алтар!
Гріхи криваві очищає кров,
Жіноча слабість у тобі грішила,
Поборює гріхи небесна сила,
Як тлінне тіло дух твій поборов.
Від господа одержав владу я—
Усе в'язати й розрішати право маю,
Усі гріхи тобі я відпускаю,
Хай віра долю змірює твою!

(Подає їй облатку.)

Візьми же плоть—вона за тебе жертва,

(Бере келих, що стоїть на столі, з тихою молитвою освячує й подає їй. Вона вагається, чи взяти, і відхиляє його рукою.)

Візьми же кров—вона за тебе лита,
Візьми же! Папа це тобі дарує!

Ти й перед смертю скористатись мусиш
Священним правом королів, найвищим!

Марія бере келих.

І як тепер свою земную плоть
Ти з богом таємничо пов'язала,
Так у державі радісній його,
Де ні плачу немає, ні провини,
Ти станеш ангелом святим,
Навіки з господом твоїм єдина.

*(Ставить келих. Почувши гомін, вкриває голову
й підходить до дверей; Марія, глибоко замислена,
лишається навколішках.)*

Мельвіль *(повертаючись)*

Тобі ще боротьба важка лишилась.
Чи сили досить відчуваєш ти
Здолати пориви образи й гніву?

Марія

Я не боюсь. І гнів мій і любов
У жертву богів я принесла.

Мельвіль

Готуйся ж лордів Лейстера та Берлі
Зустрінути. Бо йдуть вони сюди.

ЯВА ВОСЬМА

Ті ж. Берлі, Лейстер і Полет.
Лейстер лишається віддалік, не підводячи очей.
Берлі, помітивши його збентеження, стає між ним
і королевою.

Берлі

Прийшов я, леді Стюарт, ваш останній
Наказ почути.

Марія

Дякую, мілорде!

Берлі

Така моєї королеви воля—
Ні в чім можливим вам не відмовляти.

Марія

Моя остання воля—в заповіті.
Дістав його від мене рицар Полет,
Здійснити прошу всі мої бажання.

Полет

Все зробимо.

Марія

Без кривди прошу слуг моїх усіх,
Куди вони захочуть, відпустити—
До Франції чи до Шотландії.

Берлі

Ми виконаєм це.

Марія

Коли ж мені

В святій землі лежати не дано,
То хай дозволять, щоб слуга цей вірний
До Франції моє приставив серце.
... Ах, там воно завжди було!

Берлі

Так буде!

У вас є ще...

Марія

Англійській королеві
Привіт мій сестрин... Їй перекажіть,
Що від душі всієї смерть мою
Прощаю їй, а за вчорашню злобу
Прошу пробачення... Хай бог боронить
Її, щасливу владу їй пошле!

Берлі

Скажіть, іще думок ви не змінили?
Ви все таки не хочете декана?

Марія

Я з богом примирилася... Сер Полет!
Багато горя вам завдала я,

Хоч мимоволі; старості підпору
Забрала в вас... О, дайте сподіватись,
Що згадувати будете без злоби
Про мене...

Полет *(подає їй
руку)*

З вами бог! Ідіть у мирі!

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Ті ж. Ганна Кеннеді і інші придворні
дами вбігають, жах у них на обличчях; за ними —
шериф з білою палицею в руці, у відкриті двері
видно озброєних людей.

Марія

Що сталось, Ганно? А, тепер пора!
Прийшов шериф—на смерть повести нас.
Судилось так! Прощайте всі! Прощайте!

*(Гірко засмучені жінки обіймають її; вона звер-
тається до Мельвіля)*

Ви, сер, і Ганна дорога моя,
В останню проведіть мене дорогу...

(До Берлі)

В цій милості, мілорде, не відмовте.

Берлі

На це не маю повноважень.

Марія

Як?

Чи не дозволена така дрібниця?
Шануйте хоч би стать мою! Останню
Послугу хто подасть мені? Не вірю,
Ні, не така сестри моєї воля,
Щоб ображати стать мою жіночу,
Щоб грубий чоловік торкнувся до мене.

Берлі

Не можна жінці з вами на поміст
Іти... Її ридання, крик її...

Марія

Вона не плакатиме! Я ручусь
За душу стриману моєї Ганни!
О, згляньтесь! Виховательки моєї,
Не забирайте в мене перед смертю!
Я на руках її прийшла в життя,
То хай у смерть вона мене проводить.

Полет (до Берлі)

Дозвольте це!

Берлі

Гаразд.

Марія

Усе в цім світі

Зробила я...

(Бере розп'яття і цілує його.)

Спасителю святий!

Як на хресті ти руки простягнув,

Так і тепер розкрий мені обійми!

(Повертається йти. В цю мить вона зустрічається поглядом з графом Лейстером, який мимоволі здригнувся, коли вона наблизилась, і глянув на неї... Побачивши його, Марія тремтить, коліна їй підгинаються, вона мало не падає; тоді граф Лейстер підхоплює її в свої обійми. Довго й мовчки дивиться вона на нього, йому не сила витримати її погляд. Нарешті, вона говорить.)

Ви вірні, графе Лейстер. Обіцяли

Своєю вивести мене рукою

З ув'язнення—дотримали ви слова!

(Він стоїть, мов знищений. Вона ласковим голосом каже далі.)

Так, Лейстере, не тільки волі

Чекала я від вашої руки.

Дорожчою мені зробити волю

Ви мали: спершися на вашу руку,

Радіти мріяла життю й любові.

Тепер, коли готова землю я

Лишити і блаженним духом стати,

Якому вже земна любов байдужа,—

Без сорому признатись можу, Лейстер,
У слабості, яку я поборолала...
Живіть... Як можете—живіть щасливо!
Двох королів ви сміли домагатись,
Зневажили коханку ніжну ви
І зрадили, щоб гордою пишатись.
Так падайте до ніг Єлізавети!
Нехай вам платою не буде кара!
Прощайте!.. Все зробила я на світі!

*(Виходить; шериф — попереду, Мельвіль і Кеннеді —
обабіч її. Берлі і Полет йдуть за нею, всі інші журно
дивляться їй услід, поки вона не зникає, потім вихо-
дять через інші двері.)*

ЯВА ДЕСЯТА

Лейстер *(лишившись
сам)*

Я ще живу! Я смію жити ще!
Чи не завалиться на мене стеля?
Безодня не розкрилась, щоб істоту
Поглинути найнещасливішу? Що
Утратив я! Яку перлину кинув!
Яке небесне щастя я зневажив!
Вона іде, вона вже—дух ясний,
Лишивсь мені засудженого розпач.
Де намір мій, що з ним сюди прийшов—
Не дати голосу душі звучати,

Спокійно бачити страшну хвилину страти?
Вона в мені збудила сором знов!..
В любовні пута перед смертю зав'язати?
... Знедолений! В жіночій співчутті
Ти вже не можеш ніжно розпливатись.
Любов ясна—не на твоїй путі,
В сталеву броню мусиш одягти
Свої ти груди! Скелею здійматись!
Не втрачай плати за ганебне діло
І до кінця його довершуй сміло!
Замовкни, жаль! Закам'янійте, очі!
Побачити її загибель хочу!

*(Рішуче йде до дверей, через які вийшла Марія,
але на півдорозі зупиняється.)*

Дарма! Проймає жах несамошитий,
Не можу я жахливе діло взріти,
На смерть її дивитися... Що чую?
Вже там вони... Вже під ногами в мене
Готується жахлива справа та.
Я чую голоси... Геть! Геть! Скоріше
Із цього дому смерті та жаків!

*(Хоче втекти через інші двері, але, переконавшись,
що вони замкнені, відбігає.)*

Що? Дух якийсь тут прикував мене?
Почути мушу те, що бачити боюсь?
Деканів голос... Щось говорить їй...
Перериває... Молиться вона...

Так голосно... Ось—тиша!.. Зовсім тихо!
Лише жінки ридають... Роздягнутись
Їй допомогли... Посунули колоду...
І на подушку... голову кладе...

(Останні слова він вимовляє з дедалі більшим жахом і на хвилину замовкає; потім він раптом здригається і падає непритомний; водночас знизу здіймається неясний гомін, що довго триває.)

Світлиця королеви — та сама, що і в четвертій дії.

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Єлізавета *(входить через бічні двері, її хода і її обличчя надзвичайно стурбовані)*

Нікого ще... нема ще звістки... Вечір
Так і не прийде? Сонце зупинилось
У небесах? І мучитись на дибі
Нестерпного чекання довго мушу?
... Чи сталося? Чи ні? Мене жахає
І те, і те; не смію запитати!
Нема ні графа Лейстера, ні Берлі,
Що їм веліла виконати вирок.
Чи виїхали з Лондона? Тоді
Це сталося, летить уже стріла,
Влучає, влучила; за всю державу
Її спинити я не можу... Хто там?

ЯВА ДВАНADЦЯТА

Єлізавета. Паж.

Єлізавета

Ти сам сюди вертаєшся... Де лорди?

Паж

Мілорд граф Лейстер і лорд-канцлер Берлі...

Єлізавета (*нетерпляче*)

Де?

Паж

Їх немає в Лондоні.

Єлізавета

Немає?

Та де ж вони?

Паж

Цього ніхто не міг сказати.

Ще вдосвіта обидва лорди спішно

І таємниче геть за межі міста

Поїхали.

Єлізавета (*жваво*)

Тепер я королева!

(*Украй схвильована, ходить по кімнаті.*)

Иди! Поклич сюди... Ні, тут лишайся...

Мертва!

Нарешті маю простір на землі.
... Чому тремчу? Чого жахаюсь я?
Мій страх в труні лежить, і хто посміє
Мене обвинувачувати? Стане
У мене сліз—оплакати загиблу!

(До Паж.)

Ти все ще тут? Мій писар Девісон
Нехай сюди негайно поспішає.
Пошли за графом Шрузбері... Аж ось
Він сам!

(Паж виходить.)

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Елізавета. Граф Шрузбері.

Елізавета

Вітаю, благородний лорде!
Важлива, мабуть, річ у пізній час
Вас привела.

Шрузбері

Велика королево,
Я про твою безсмертну славу дбаю.
Сьогодні я до Тауера прийшов,
Де Керл і Нау, писарі Марії,
Ув'язнені; хотів переконатись
Я ще раз у правдивості їх свідчень.
Збентежений, боявся доглядач
Мене до них у башту допустити,

Погрозами примусив я його...
О боже, щó мені відкрилось там!
Скуйовджений, неначе божевільний,
Мов фуріями мучений, лежав
Шотландець Керл на ліжку... Ледве грішник
Пізнав мене, як він до ніг моїх
Упав і, кричучи, мої коліна
Він охопив; у розпачі, мов черв,
Плазуючи, благав сказати, доля
Яка його спіткала королеву;
Бо чутка, що на смерть засуджено її,
Долинула до Тауера страшного.
Коли підтвердив я, що правда це,
Довів, що саме зізнання його
Ведуть її до смерті,—він схопився,
Товариша свого на землю кинув
І з люттю божевільною почав
Його душити. Ледве врятували
Нещасного від рук його страшних.
Тоді на себе лють він обернув,
Бив кулаками в груди, проклинав
Себе й товариша на муки пекла.
Брехливо свідчив він, листи злощасні
До Бебінгтона—то не ті листи,
Вони фальшиві, він писав слова
Не ті, що диктувала королева;
Негідник Нау спокусив його.
А потім, до вікна підбігши, вибив
Його, мов навіжений, і гукав,

Аж поки люд на вулицях зібрався,
Що він—Марії писар, він—мерзотник,
Який несправедно її обмовив;
Проклятий він, бо він брехливо свідчив!

Єлізавета

Ви кажете самі—безумний він.
А божевільного слова нічого
Ще не доводять.

Шрузбері

Божевілля це
Само є доказом! О, королево,
Дозволь тебе благати,—не спіши
І накажи розслідувати вдруге.

Єлізавета

Я це зроблю, бо хочеться вам, графе,
Хоч не гадаю зовсім, ніби пери
Мої занадто поспішали тут.
Щоб ви не хвилювались, друге слідство
Призначу... Добре, час іще в нас є!
Нехай на нашу королівську честь
І тінь підозри навіть не впаде.

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Ті ж і Девісон.

Єлізавета

Той вирок, сер, що я до ваших рук
Поклала,—де він?

Девісон *(надзвичайно
здивований)*

Вирок?

Єлізавета

Той, що вчора

Я вам дала на схов...

Девісон

Мені на схов?

Єлізавета

Народ жадав, щоб підписала я.
Народну волю мусила здійснити,
Здійснила з примусу, і вам до рук
Дала папір, щоб виграти ще час.
Ви знаєте, казала я... Давайте!

Шрузбері

Давайте, сер! Змінились нині справи.
Призначено розслідування вдруге.

Девісон

Удруге... Боже, пожалій мене!

Єлізавета

Не думайте так довго. Де папір?

Девісон *(в одчаї)*

Загинув я, пропаща я людина!

Єлізавета (*поспішно*)

Сер, я надію маю...

Девісон

Я пропав!

Уже не в мене він.

Єлізавета

Що?

Шрузбері

Боже правий!

Девісон

Він у руках у Берлі... вчора ще.

Єлізавета

Нещасний! Так ви слухались мене?

Я ж наказала вам його сховати?

Девісон

Ти не наказувала, королево.

Єлізавета

Так я брешу, по-твоєму, нікчемо?

Веліла я папір віддати Берлі?

Девісон

Не в певних, не в ясних словах... але...

Єлізавета

Негіднику! Мої слова ти смієш
Тлумачити? Свій кровожерний зміст
У них вкладати? Стережись, коли
Нещастя—наслідок твого свавілля,
Своїм життям за це мені заплатиш...
... Граф Шрузбері! Ви бачите, на зло
Мое ім'я вживають.

Шрузбері

Бачу... Боже!

Єлізавета

Що кажете?

Шрузбері

Коли на власний розсуд
Наважився таке зробити сквайр²⁹,
А ти про це не відала нічого,
То перед с'удом перів має стати,
Бо на ганьбу, на сором невимовний
Ім'я твоє віддав навіки він.

ЯВА ОСТАННЯ

Ті ж, Берлі, а потім—Кент.

Берлі

(схиляє коліна перед королевою)

Нехай велителька моя живе!

Хай кожен ворог острова загине
Подібно до тієї Стюарт!

Шрузбері закриває обличчя, Девісон у розпачі
заломлює руки.

Єлізавета

Лорде!

Ви з рук моїх одержали наказа
Про страту?

Берлі

Ні, велителько! Одержав
Від Девісона.

Єлізавета

Іменем моїм

Вручив вам Девісон наказа?

Берлі

Ні!

Цього він...

Єлізавета

Виконали ви його

Ураз, моєї волі не спитавшись?

То—вирок справедливий, світ не може

Нам дорікати; та не сміли ви

Закрити шлях до милосердя нам.

Навіки женемо від себе вас!

(До Девісона.)

Суворіший готовано вам суд:
Ви перевищили свої права,
Віддали те, що мусили ховати.
До Тауера його! Велю, щоб він
Своєю головою відповів.
... Мій Толботешляхетний! Тільки ви
Правдиві серед радників моїх.
Віднині ви для мене—друг, водій...

Ш р у з б е р і

Своїх найкращих друзів не жени,
Тих не ув'язнюй, що тобі служили
І що тепер мовчать заради тебе!
... Але мені, велика королево,
Дозволь печать, яку дванадцять літ
Я пильнував, тобі до рук віддати.

Є л і з а в е т а (збентежено)

Ні, Шрузбері! Не покидайте нині
Мене...

Ш р у з б е р і

Пробач, занадто я старий,
І ця рука занадто негнучка—
До діл твоїх нових печатку класти.

Є л і з а в е т а

Той чоловік мене лишити хоче,
Що врятував мені життя?

Ш р у з б е р і

Я мало

Зробив... Твоєї кращої частини
Спасти не зміг. Живи, царюй щасливо!
Твій ворог—мертвий. Можеш не боятись
Нікого, не зважати ні на що.

(Виходить.)

Є л і з а в е т а

(до графа Кента, що входить)

Покличте графа Лейстера!

К е н т

Лорд просить

Пробачення—до Франції поїхав.

Є л і з а в е т а опановує себе і стоїть нібито спокійна

З а в і с а п а д а є.

ПРИМІТКИ

1. Лілії — герб французьких королів.
2. Виховувалась Марія при дворі Катерини Медічі, дружини французького короля Генріха II.
3. Перрі і Бебінгтон — учасники змов на користь Марії Стюарт. Обидва страчені.
4. Норфольк — герцог. Брав участь у спробі звільнення Марії, за що й страчений у 1572 р.
5. Натяк на Єлену Спартанську — причину Троянської війни.
6. Марія Іспанська — попередниця Єлизавети, дружина іспанського короля Філіппа II, кривавим терором відновлювала католицизм в Англії.
7. Декан — старший священик в англійській церкві.
8. Марію судила комісія з сорока лордів-перів і шести суддів.
9. Вестмінстергол — місце засідань англійського парламенту.
10. Кардинал Лотарінгський, герцог Шарль де Гіз — дядько Марії. Насправді він помер у 1574 р., за 12 років до часу дії трагедії Шіллера.
11. Ісусове товариство — орден єзуїтів. У французькому місті Реймсі в 1575 р. засновано було католицьку семінарію, що готувала священиків для пропаганди в Англії. Але орден єзуїтів цією семінарією не керував.

12. Морган, Томас — валієць, а не шотландець учасник змови Перрі. Втік в 1573 р. до Франції.

13. Леслі, єпископ Росський, співучасник Норфолька, також втік до Франції в 1573 р.

14. Мати Єлизавети — Анна Болейн, друга дружина Генріха VIII, страчена з наказу свого чоловіка в 1536 р. Катерина Говард, п'ята дружина Генріха VIII, страчена з його наказу в 1542 р. Грей, Анна — внучка сестри Генріха VIII, 10 липня 1553 р. оголошена королевою Англії, а 12 лютого 1554 р. страчена з наказу Марії Католицької.

15. Тічберн — один із співучасників змови Бєбінгтона.

16. Феміда — грецька богиня правосуддя.

17. Твід — річка на кордоні Англії і Шотландії.

18. Річмонд — Генріх VIII, нащадок дому Ланкастерів, 1485 р. одружився з дочкою Едварда IV Йоркського; цим покладено було кінець довготривалій війні „Білої та червоної троянди“ (емблемою Ланкастерів була червона троянда, емблемою Йорків — біла).

19. Пенати — боги, охоронці хатнього вогнища у римлян.

20. „Nonny soit qui mal y pense“ — „сором тому, хто погано про це подумає“ — напис на стрічці англійського ордена Підв'язки.

21. Під час царювання Марії Католицької Єлизавета була ув'язнена спочатку в Тауері, потім — у Вудстоку і, нарешті, в Гетфільдї. „Державний батько нашої країни“ — так Толбот називає бога.

22. Папа Сікст V підтвердив відлучення Єлизавети від церкви, проголошене ще папою Пієм V у буллі (папському зверненні до віруючих) 1570 р.

23. Ключ святого Петра — символ папської влади.

24. Арміда — героїня поеми Тассо „Звільнений Єрусалім“ — красуня й чаклунка, яка чарами заманювала хрестоносців до своїх садів.

25. Тайберн — місцевість біля Лондона, де відбувались прилюдні страти.

26. Орден барнабітів — одна з католицьких організацій для боротьби проти реформації.

27. А т л а н т — у грецьких міфах — титан, що тримає на плечах небозвід.

28. „Agnus dei” — „ягня боже” — овальна платівка, з одного боку якої зображене ягня з хрестом (символ Христа), а з другого — обличчя якогось святого.

29. С к в а й р — титул англійського поміщика.

ПІСЛЯМОВА

Читач або глядач, який шукатиме в трагедії Шіллера точного опису життя і загибелі шотландської королеви, неминуче розчарується: усе тут, на перший погляд, суперечить відомим з історії фактам. Згадаймо хоч би найголовніші відступи поета від документальної точності.

Шіллер зображує конфлікт двох молодих і прекрасних жінок. Молодість їхню він підкреслював і в авторських коментаріях, писавши в листі до Іффланда з приводу постановки „Марії Стюарт“ на берлінській сцені, що Марії повинно бути двадцять п'ять років, а Єлізаветі — не більше тридцяти.

А насправді в лютому 1587 року Марії було вже сорок чотири роки. Замолоду вона, судячи з портретів і свідчень сучасників, була, дійсно, дуже гарною; але за вісімнадцять років ув'язнення в тюрмах своєї „гостинної сестри“ (до речі, не сестри, а двоюрідної тітки) Марія зів'яла й безповоротно втратила колишню красу. В тюрмі вона не тільки посивіла, а й вилисїла.

Щождо Єлізавети, то їй було під той час п'ятдесят три роки. То була, за характеристикою Маркса, „стара ревнива відьма“, „товста, огидна, безсоромна стара баба“.

Так виглядали обидві суперниці в той час, коли, за Шіллером; відбулась їх зустріч.

Але й саме це славетне побачення королев — кульмінаційний пункт усієї трагедії — в історії не відбувалось. Його цілком вигадав Шіллер.

Не було також і змови Мортімера.

Вигаданий і роман Марії з Лейстером.

Список усіх цих вигадок і невідповідностей можна продовжувати без кінця. І ми побачимо, що не відповідає історичним документам майже все те, що становить основу драматургічного розвитку п'єси, без чого не існувала б трагедія „Марія Стюарт“.

Можливо, Шіллер просто не знав справжнього історичного ходу подій, не був ознайомлений з джерелами?

Ні, це не так.

Поет довго й ґрунтовно вивчав зображувану ним добу. Отже, він відступав від історії цілком свідомо, ставлячи собі певну художню мету.

Свій погляд на відміну правди поетичної від документальної історичної точності Шіллер виразно сформулював ще за вісім років до завершення „Марії Стюарт“. Дозволимо собі навести досить довгу цитату з його статті „Про трагічне мистецтво“, опублікованої в 1792 році:

„... Трагедія є поетичне зображення дії, гідної співжалю, і тому її можна протиставляти історичному зображенню. Вона була б історичним твором, якби ставила собі історичну мету, якби її завданням було розповісти про те, що відбулось у минулому і як саме воно відбулось. У такому разі їй довелось би суворо стримуватись історичної точності (*Richtigkeit*), бо лише стриманим зображенням того, що справді відбулось, вона могла б виконати своє призначення. Але трагедія має поетичну мету, тобто вона виставляє дію для того, щоб зворушити і зворушенням (*Rührung*) дати насолоду. Отже, якщо вона оброблює даний матеріал відповідно до цієї своєї мети, то вона, очевидно, вільна в способі зображення; вона не тільки може—вона зобов'язана підкорити історичну правду законам поетичного мистецтва й обробляти матеріал відповідно до своїх потреб. Але оскільки вона може досягти своєї мети — зворушення — лише за умови якнайповнішої згоди з законами природи, то вона,

цілком незалежно від її історичної волі, підпорядкована суворим законам природності, яку — протилежно до історичної правди — називають поетичною правдою. Таким чином, зрозуміло, як від найсуворішого збереження історичної правди часто страждає правда поетична і як, навпаки, вона може тільки виграти від грубого порушення історичної правди. Трагічний поет, як і всякий поет взагалі, підкорений лише законам поетичної правди, — а тому якнайсумлінніше дотримування правди історичної ніколи не може звільнити його від обов'язку поета, ніколи не може виправдати його в порушенні (*Übertretung*) поетичної правди, у відсутності інтересу. Тому притягати трагічного поета до суду історії і вимагати повчання від того, хто самим своїм іменем зобов'язується давати лише співжаль і насолоду, — означає виявити дуже вузьке розуміння трагічного мистецтва і навіть взагалі поезії“.

Тут і далі Шіллер гостро виступає проти натуралістичного, дріб'язкового копірського в подробицях історичної доби.

Але право на відступ від історичної точності в ім'я поетичної правди має лише той, хто досконало знає історію.

І поет сумлінно вивчив усі доступні йому джерела.

* * *

Працювати над „Марією Стюарт“ Шіллер почав іще в 1782 році. Ми можемо лише здогадуватись, як виглядала б ця трагедія, коли б вона була закінчена в ті часи — „Марія Стюарт“, написана Шіллером-республіканцем. Ніяких чернеток не збереглося від того етапу роботи. У нашому розпорядженні — лише листи поета, в яких він пише про цю свою працю.

Минуло багато років. Світогляд Шіллера змінився — і досить ґрунтовно. Ми не маємо тут змоги докладно спинитись на еволюції політичних, філософських і есте-

тичних поглядів Шіллера. Але одне важливо відзначити: це був уже не мрійник — республіканець часів створення „Розбійників“ і „Змови Фієско в Генуї“.

Веймарський драматург, який давно злякався французької революції і відкинув республіканські ідеали своєї юності, Шіллер у квітні 1799 року з несподіваним запалом береться до розробки трагедії нещасливої шотландської королеви. Він ставить собі чітко накреслені завдання — формальні і філософські.

Формальний, технічний бік справи полягає в тому, що Шіллер прагне створити трагедію, формою своєю максимально наближену до старогрецьких зразків.

А проте, Шіллер писав не для афінського амфітеатру, а для придворної сцени у Веймарі. Отже, він не міг механічно наслідувати зовнішню форму античних трагедій — та й не ставив цього собі за мету. Він намагався „воскресити“ античну трагедію в іншому: дати в п'єсі не розвиток дії, а зображення страждань. Розв'язка має статися ще до початку трагедії. Дія закінчена, коли ще не піднялась завіса.

Треба зазначити, що на практиці драматург, — може, непомітно для самого себе, — зламав цю свою теоретичну настанову. Щоправда, він зосередив усю багаторічну трагедію Марії на триденному відрізку часу, майстерно відкинувши все з поетичного погляду зайве і творчо вигадавши ряд моментів. Щоправда, сокира ката нависла над головою Марії з перших же сцен трагедії, долю героїні вирішено наперед. Але змова Мортімера, роман з Лейстером, побачення королів, епізод з Девісоном тощо — усі ці події, здебільшого невідповідні документальній історичній точності, збуджують непослабну увагу глядача, створюють напружений розвиток дії.

Нам не доводиться шкодувати про цю „невдачу“ поета.

Філософським, етичним завданням було: показати подолання вічного антагонізму між „чуттєвими“ й „моральними“ прагненнями людини в трагічній загибелі

героя, який усвідомив свою провину. Марія порушувала моральні закони, але очистилась від злочинів і стала „ідеальною особою“.

І тут, так само, практичне виконання зламало й перевищило теоретичний задум.

Шіллер показав нам реалістичну картину страждань полоненої і нещадно викрив Єлізавету і її оточення.

І ця картина, хоч і відступає в деталях від документальної точності, але багато в чому і історично (а не тільки поетично) правдива.

Буржуазні ліберали часто закидають Шіллерові, що він протиставив „прогресивній“ протестантській королеві Єлізаветі католичку і реакціонерку Марію — до того ж людину сумнівної моральності. Ми не зацікавлені ні в обороні розпусної „королеви-дівчини“ Єлізавети, ні в захисті протестантської релігії кінця шістнадцятого століття. Під той час, за висловом Маркса, „протестантизм став релігією буржуа і розкрадачів церковного майна“. („Архив Маркса и Энгельса“, т. VII, стор. 374).

Варто нагадати деякі з марксових характеристик тих історичних осіб, що стали персонажами трагедії Шіллера. Ось, що, між іншим, пише Маркс про Єлізавету.

„Вона була протестанткою за царювання Едуарда VI, католичкою — за царювання Марії¹; коли Марія лежала на смертному ложі, Єлізавета на запитання, чи католичка вона, „почала просити бога, щоб земля розверглась і поглинула її, коли вона не правдива римська католичка“, таку саме заяву вона зробила герцогові Феріа, посланцеві Філіппа II; під час свого коронування вона заприсяглася, що твердо вірить в істину католицької релігії.

¹ Маркс говорить тут не про Марію Стюарт, а про Марію Католицьку (Марія I Тюдор, яку називали „Кривавою“ за численні страти, якими супроводився її вступ на престол), що була королевою Англії з 1553 до 1558 року.

За законом вона була „незаконнонароджена“. Вона повідомила про свій вступ на престол держави, а також папу (але в той же час вона запевняла датського короля, герцога Голштинського і німецьких протестантських князів у своєму протестантизмі), при чому оголосила, що „зійшла на престол за правом наслідування і за волею нації“. Павел IV¹ (1555 — 1559) не бажав визнати її „права наслідування“, бо вона, мовляв, не є законною дочкою Генріха VIII і право на престол належить Марії Стюарт. ... Для Єлизавети цього було досить, щоб зробити „протестантську“ релігію питанням життя і смерті“ („Архів Маркса і Енгельса“, т. VII, стор. 378 — 379).

Інакже кажучи —

Трон Англії збезчестила байстрючка,
І націю британців благородну
Фіглярка лицемірна обдурила!

(„Марія Стюарт“, дія III, ява 5).

Про лорда Лейстера Маркс зауважує:

„Граф Лейстер... став всесильним фаворитом і коханцем Єлизавети невдовзі після того, як вона зійшла на трон; він зберіг її милість і тоді, коли перестав задовольняти її як пес; помер у 1588, після того як майже 30 років грабував Англію“ („Архів Маркса і Енгельса“, т. VII, стор. 382).

Далі Маркс посилається на доктора Гейліна, який у своїй „Історії реформації“ так змальовує характер коханця Єлизавети:

„Він був такий невгамовний у люті, такий неситий у жадобі, чинив грабунки з таким цинізмом, був такий віроломний у своїх обіцянках і так брутально обдурював

¹ Римський папа.

виявлене йому довір'я, нарешті, він так зневажав життя й майно окремих осіб,— що про нього можна сказати: „один його мізинець лягав на англійських підданих важчим тягарем, ніж телеса всіх фаворитів обох останніх королів...“

Хіба не мусимо ми визнати, що Шіллер історично правдиво змалював потворний портрет Лейстера?

А от що занотував Маркс про лорда Берлі:

„Сер Уільям Сесіль, державний секретар „Бесс“, потім одержав від неї титул лорда Берлея, став також лорд-скарбником; був протестантом за Едуарда VI... був автором того документа, в якому Едуард VI на смертному ложі позбавив своїх сестер Марію і Єлизавету права престолонаступництва. Прощений Марією¹, став найзапеклішим католиком... Майже 40 літ він залишався головною підпорою трону Єлизавети“ (там же, стор. 383).

Одним словом, то був типовий представник тієї англійської знаті, про яку Марія в трагедії Шіллера глузливо каже:

... Сьогодні

Байстриючками принцес англійських лає,

Щоб завтра їх вінчати на престол.

Я бачу, ці шановні пери швидко

Релігію свою міняти ладні:

Чотири уряди — чотири зміни.

(Дія I, ява 7).

Відмовляючись, у теорії, від політики, Шіллер у своїй художній практиці затаврував правлячі класи Британії. Він створив трагедію, пройняту благородним гнівом могутньої мистецької сили.

Так Шіллер-драматург переміг Шіллера-теоретика.

¹ Марією Католицькою.

„Марія Стюарт“ була закінчена 9 червня 1800 року. Уже через п'ять днів відбулась прем'єра трагедії у Веймарському театрі. Незабаром її побачив берлінський глядач.

Перекладена англійською мовою, „Марія“ не мала спочатку успіху на англійській сцені.

Лише з половини ХІХ століття ця трагедія міцно входить у репертуар європейських театрів.

У Росії „Марія Стюарт“ була дуже популярна. У Малому театрі класичний образ Марії створила Єрмолова.

В репертуарі радянських театрів „Марія Стюарт“ також посідає помітне місце. Її поставлено в ленінградському Новому театрі, в московському Театрі ім. Ленін-ради, в московському Театрі Революції і в багатьох периферійних театрах РРФСР.

На українській сцені, скільки нам відомо, ця трагедія Шіллера поставлена не була.

На російській мові існує коло п'ятнадцяти перекладів „Марії Стюарт“, з яких найкращі належать П. І. Вейнбергу і В. С. Ліхачову.

Українською мовою „Марію Стюарт“ перекладав Б. Грінченко.

Юрій Корецький

Редактор Б. Д. Гурман .

Фр. Шиллер—„Мария Стюарт“
(на українском языке).

Підписано до друку 29/IV-41 р
БФ 2730. Тир. 3.000. Зам. № 766.

⁷⁷/₈ друк. арк., автор. ⁹⁷/₈.

В 1 друк. арк.— 50 т. л.

Фабрика художнього друку
Державн. вид-ва „Мистецтво“.
Харків, Пушкінська вул., № 44.

Ціна 6 крб. 50 к.

Цена 6 руб. 50 коп.